

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1984

Årgång 80 · Häfte 1–2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, docent Göran Nilzén, Svenskt biografiskt lexikon, Box 34106, 100 26 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 60:– per år + porto och betalas via inbetalningskort vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Fil dr Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Innehåll

- 1 *Tore Hagström*, Uppsala: Anteckningarna i Georg Stiernhielms familjebibel
30 *Jan Berggren*, Stockholm: Jakob August von Hartmansdorff, Vilhelm Fredrik Palmblad och ett konservativt tidningsförsök vid 1800-talets mitt
64 *Anders Persson*, Norrköping: C. O. Cronstedt och Sveaborgs kapitulation 1808
72 *Lars Ericson*, Försvarsnihilist eller försvarsvän? Per Albin Hansson, försvarsfrågan och bildandet av Hjalmar Brantings första ministär 1920

Anteckningarna i Georg Stiernhielms familjebibel

Med kommentarer av Tore Hagström

I sin avhandling om Georg Stiernhielm 1909 hänvisar Birger Swartling på flera ställen till anteckningar i skaldens familjebibel, vilken vid denna tid förvarades på släktgården Vasula i Estland, där Swartling vistades sommaren 1908.¹ Dessa anteckningar torde efter Swartling inte ha begagnats av någon forskare. P. Wieselgren, som under sitt långvariga uppehåll i Estland under mellankrigstiden hade tillfälle att ägna ingående och epokgörande undersökningar åt Stiernhielms levnadsomständigheter, fick aldrig se boken och nödgas i sin 1968 utgivna samling *Brev till Georg Stiernhielm konstatera att "den stiernhielmska familjebibeln försvunnit"*.² Liksom andra estländska adelsgoods nationaliserades Vasula enligt en lag av 1919. Enligt en mycket rimlig förmodan av Wieselgren försvann i samband härmed åtskilligt material ur det stiernhielmska familjearkivet.³ Förmodligen kom då även familjebibeln ut på irrande vägar. Via ett antikvariat i Warszawa hamnade den omkring 1956–57 åter i svensk ägo och inköptes så 1981 av Uppsala universitetsbibliotek.⁴

Bibeln har visat sig vara ett standardexemplar av Gustav Adolfsbibeln in folio 1617–18,⁵ helt komplett, frånsatt registret om 20 opagerade sidor, vilket saknas. Textens kondition är god och nedsättes knappast av några lätta vattensador, mest i margerna, eller av de under tidernas lopp företagna små lagningarna och nyinfästningarna av planschererna. Slitet är däremot bandet, i brunt kalvskinn på träpärmar med bevarade mässingsspännen, rik gulddekor och ciselerade guldsnitt. Troligen är boken

bunden av Markus Sigfridsson, verksam i Stockholm 1615–45. Härför talar att frampärmens utstyrsel nästan i detalj är densamma som på ett exemplar av Tegels krönika över Gustav Vasas, vilket bundits av Sigfridsson och som ett representativt exempel på dennes hantverk avbildas av Rudbeck i Svenska bokband, 1.⁶

¹ Swartling, B., *Georg Stiernhielm. Hans lif och verksamhet*. Ups. 1909, s. 23 not, s. 29 not, s. 42 not och s. 103 not. Bibeln uppmärksammades först av Harald Wieselgren vid ett besök i Estland 1890, se hans resebrev i *Stockholms dagblad* 1890 (omtr. av P. Wieselgren i *Svio-Estonica*, 13 (1956); jfr särskilt s. 154).

² *Brev till Georg Stiernhielm*. Utg. och kommenterade av P. Wieselgren. Lund 1968, s. 435 not.

³ Wieselgren, P., *Det stiernhielmska familjearkivet från Vasula i Svio-Estonica*, N. F., 10 (1968), s. 4.

⁴ Förvärvet 1956 (ev. 1957) gjordes av fröken Britta Norell, som 1960 skänkte boken till brodern kyrkoherde Gunnar Norell, vars efterlevande maka Anita Norell 1981 överlät den till UUB. Nuvarande bibliotekssignum: UUB. Sv. Rar. fol. 98.

⁵ Collijn, I., *Sveriges bibliografi. 1600-talet*. Bd 1. Upps. 1942–44, sp. 66. Exemplarets titelsida är tryckt i svart och rött.

⁶ Rudbeck, J., *Svenska bokband*. I. Sthlm 1910, s. 61. Bandets utstyrsel är f. ö. nästan identisk med den som uppvisas av ett i UUB befintligt mycket välbevarat ex. av samma bibel, vilket enligt inskrift tillhört "Högv: Prästståndets Archiv" (signum: UUB. Rar. fol. 34). Den är följaktligen synnerligen påkostad. Harald Wieselgren, som 1890 besökte Vasula och därvid fick se boken, fann att den var "ett väl konserveradt exemplar af Gustaf Adolfs foliobibel, i originalband, sådant det af A. Buræus skänktes till hans fränka Cecilia när hon äktade Jöran Stiernhielm" (*Svio-Estonica*, 13 (1956), s. 154). Beteckningen originalband är väl på sätt och vis riktig, men av Stiernhielms egna anteckningar i boken framgår ju att tidpunkten för gåvan var hela fyra år efter äktenskapets ingående.

Volymens öden fram till slutet av 1600-talet kan vi anse tillförlitligt dokumenterade. Den tillhörde förmodligen från början det parti av Gustav Adolfsbibelns upplaga som Anders Bure, farbror till Georg Stiernhielms maka Cecilia, på sin tid erhöll såsom anslag in natura.⁷ På titelbladets framsida omedelbart ovanför impressum har, säkert av Georg Stiernhielm själv, antecknats: "CECILIAE BURAEAE ex donatione ABUREI. Norby. p. A.º 1634."⁸ Mitt på undre marginalen till titelplanschen (Gustav Adolfsbilden) har inklistrats ett ovalt exlibris i kopparstick (möjligen träsnitt?) som visar stiernhielmska familjens vapen med initialerna "G S" vid hjälmbusken. Sannolikt har inklistringen skett före bindningen i det nuvarande bandet, ty nedersta delen av exlibriset är bortskuren jäms med marginalkanten.⁸ Till höger om detta exlibris, likaså i undre marginalen på planschen, har skalden skrivit: "Denne Bibel hafr iag förährat Mijn Käre Dotter och Sone-hustru Edle och welb. Ma[r]lgareta Silfwersparres, til mijn äminnelse. Stockholm. den 7. Augusti. år 1671 Då iag fylde mijne 73 Åhr. GStiernhielm."

Inga kommentarer till innehållet, inga sentenser eller reflexioner av allmän art har antecknats i bibeln, och sin märkvärdighet har den därför genom de handskrivna biografiska notiser som införts på den inre pärmklädnaden och på inklistrade blad innanför frampärmen. Här har vi en summarisk krönika över två generationer av ätten Stiernhielm, dels skalden Georgs, dels dennes son Johan Markvards. Eftersom vår kännedom om familjens personhistoria visar många luckor och alltså även de mest kortfattade nya uppgifter därom är intressanta återger jag nedan samtliga anteckningar.

Av handstil och formuleringar och kanske inte minst av språkvalet (mestadels latin) framgår fullkomligt klart att det är Georg Stiernhielm själv som gjort de anteckningar som rör hans egen familj. Likaså är anteckningarna om Johan Markvards fa-

milj med säkerhet gjorda av denne själv.⁹ I motsats till fadern skriver han på svenska. Vem som infört de båda avslutande noti-

⁷ Schück, H., Den svenska förlagsbokhandelns historia. 1. Sthlm 1923, s. 117 ff., Vennberg, E., i SBL. Bd 6. Sthlm 1925–26, s. 707.

⁸ "Norby" eller med nutida stavning Norrby, beläget i Vidbo socken i Seminghundra härad i Uppland, var sedan 1627 Anders Bures sätesgård, se Vennberg, E., i SBL. Bd 6. Sthlm 1925–26, s. 709, och Almqvist, J. A., Fräsegodsen i Sverige under storhetstiden. D. 1. Stockholms och Uppsala län. Bd 2. Säterier. Sthlm 1931, s. 760. Här ägde enligt Stiernhielms egna anteckningar hans bröllop med Cecilia Burea rum 1630. Det kan av hans notis om gåvan förefalla som om också dess överlämnande ägde rum på Norrby. Textens "Norby." får dock kanske snarare tolkas som Bures "adress". Redan som första punkt i sin familjekrönika har ju Stiernhielm uppgett att överlämnandet skedde i Stockholm. En hypotes om hur det hela gick till kan skisseras på följande sätt. I ett brev från S. till Anders Eriksson (Hästehufvud) av 28 mars 1634 har P. Wieselgren funnit "uppgift om att Stiernhielm vistats i Sverige hösten 1633 och återvänt, som det synes, först i mars följande år [till Dorpat]". Han uppträdde i sept. 1633 inför rätta i Vika och 11 december samma år inför riksrådet (Stiernhielm 3: 1 s. 9 f. och 3: 2 s. 22). En återkomst till Dorpat ägde dock troligen rum tidigare än W. antar. Redan 21 jan. 1634 daterar Stiernhielm ett brev i Dorpat (Stiernhielm 3: 1 s. 7 f.). Anders Bure deltog som sekreterare i en ambassad till Ryssland mars–oktober 1634 (jfr Svenska riksrådets protokoll. 4. 1634. Sthlm 1886, s. 58, 221, och Sveriges traktater med främmande magter. D. 5: 2. Stockholm 1909, s. 254, 263). Cecilia Stiernhielm vistades liksom sin man i Sverige hösten 1633 – sonen Gustaf (I) föddes ju i Stockholm 7 nov. detta år – men återvände möjligen inte till Dorpat förrän hon fick farbroderns sällskap över Östersjön våren 1634. Tidpunkten för bibelgåvan kan i så fall förslagsvis ansättas till januari–mars 1634. Inbindningen föregick väl överlämnandet. Vapnet bör Stiernhielm ha haft god tid att låta sticka, ty han introducerades 1632. Det kan i förbigående noteras dels att exlibrisets vapen ganska mycket avviker från familjens vapen enl. Sveriges riktes ridderskaps och adels wapenbuck, tr. hos Keyser i Stockholm 1650, dels att det så vitt jag vet hittills inte påvisats att Georg Stiernhielm nyttjat exlibris.

⁹ Kontrollen av pikturernas äkthet erbjuder ju inga svårigheter, eftersom både Ergb och hans son efterlämnat åtskilligt undertecknat handskriftligt material (för den senare se t.ex. de längre fram i min framställning citerade inlagorna). Ett säkert indicium är f. ö. användningen av pronomina, så i Georgs notiser: "min käre hustru", "Thomâ Kröger Affini meo". Likaså "mitt bröllop med hænne" i Johan Markvards. Attributionerna bör framhållas, eftersom Harald

serna om Johan Markvards och hans makas frånfalle och begravning har jag inte kunnat fastställa. Sannolikt var det parets äldste son, Georg Erik.

Om anteckningarnas äkthet sålunda inte kan betvivlas är det däremot tillåtet att något diskutera deras fullständighet eller utförlighet och i ett eller annat fall kanske också tillförlitlighet. Det är – naturligtvis – inte helt klart i vilken utsträckning de tillkommit i omedelbart sammanhang med de händelser som omtalas eller om de möjligen ibland skrivits in kanske åtskilligt senare. I varje fall bör det knappast, utom i fråga om Georgs notiser rörande tiden före 1634 och Johan Markvards rörande tiden före den 7 augusti 1671, kunna vara tal om mycket stora avstånd mellan händelserna och den här föreliggande dokumenteringen. Påpekas kan att Georgs anteckningar fram t. o. m. året 1638 visar hans tidigare handstil. Sedan införde han ingenting förrän 1644, och då med sin senare piktur. Denna sättes som bekant i samband med handskadans 1641.¹⁰ I notisen om Margareta Silfversparres bortgång och begravning 1688 har de båda datumsiffrorna av bläckets utseende att döma skrivits senare än texten i övrigt.

”Ofullständigheten”, om man så får uttrycka sig, begränsar sig för Georg Stiernhielms del så vitt läsaren kan se till ett par småsaker. Han hade egentligen för princip att i födelsenotiserna ange ort, datum och klockslag för tilldragelsen samt ort och datum för dopet med uppräknig av samtliga faddrar. För två av barnen följes emellertid denna mall inte riktigt. Det ena är hans andre son, Gustaf (I), för vilken ort, dag och timme för födelsen angivits, Stockholm den 7 november 1633 kl. 9 e. m., men däremot inte datum för dopet eller uppgift om fad-

Wieselgren menat att det i Johan Markvards generation var hustrun, Margareta, som skötte pennan, medan ”en hennes dotter” antecknat sin faders och moders bortgång (se Svio-Estonica, 13 (1956), s. 154). Troligen är även det sista antagandet oriktigt. Inga andra anteckningar än stiernhielmarnas finns.

drarna. Blott tack vare en notis i Mårten Pedersson Blixencrons almanacksanteckningar¹¹ vet vi att gossen döptes den 14 i samma månad november 1633 (och självfallet i Stockholm). För dottern Christina har Georg likaledes noggrant angivit födelsedatum, Stockholm den 6 september 1644 ca kl. 3³⁰ f. m., men däremot märkligt nog inte dagen för den utomordentligt glansfulla dopceremonin på kungliga slottet.

Om Christinas ålder har hittills en viss osäkerhet rått. Elgenstierna uppger att hon föddes 1643.¹² Wieselgren säger att hon döptes 1645,¹³ vilket borde innebära att hon fötts samma år eller möjligen någon av de sista dagarna eller veckorna av 1644. Anteckningen i familjebibeln är emellertid så tydlig att den inte kan läsas på annat sätt än jag gjort: hennes födelse ägde alltså rum den 6 sept. 1644.¹⁴ Datum för dopet måste

¹⁰ Om denna olyckliga tilldragelse se Bienemann, F., jun., Ein Tumult in Dorpat Anno 1641, i *Baltische Monatsschrift*, 42: 1 (Riga 1900) s. 293–311, och Wieselgren, P., Stiernhielm och Wranglarne, i *Svio-Estonica*, 4 (1937), s. 45–74. Wieselgren ger i sin uppsats s. 66 f. prov på S:s handstil före, resp. efter skadan. Bibelanteckningarnas pikturer överensstämmer helt med dessa prov.

¹¹ Blixencrons anteckningar är i sin helhet publicerade av H. J. Heyman i Mårten Pedersson Blixencrons almanacksanteckningar i Uppsala universitetsbibliotek (PHT 30 (1929), s. 37–111). Ifrågavarande notis återfinnes här s. 46. Jfr också Bernt Olssons uppsats Mårten Pederson Blixencrons almanacksanteckningar. En obeaktad källa till Stiernhielms biografi (Svensk litteraturtidskrift, 30 (1967), s. 79–84). Uppgiften här s. 80.

¹² Elgenstierna 7: 655 a.

¹³ Wieselgren, P., Georg Stiernhielm. Sthlm 1948, s. 38. W. uppger inga källor för detta påstående. I Brev till Georg Stiernhielm. Lund 1968, s. XVIII, yttrar han: ”Från Stiernhielms stockholmsår 1642 (hösten)–1645 (sommaren) finns ytterst litet [källmaterial] bevarat. Man vet inte ens var han bodde, och familjen hade stannat på Vasula”. Det sista uttalandet får väl modifieras något. Åtminstone i sept. 1644 måste ju Cecilia Buræa ha vistats i Stockholm, där enligt maken hennes nedkomst ägde rum.

¹⁴ Harald Wieselgren såg samma årtal: ”Hur gamle Jöran känt sig stor och lycklig, när han fick fira sin dotters döpselakt (1644) på Stockholms slott, med drottningen som gudmor och de fem riksförmyndarne som faddrar!” (Svio-Estonica, 13 (1956), s. 154). Beträffande faddrarna läste han dock i hastigheten galet.

däremot gissas. Stiernhielm hade inte plä-
gat vänta mer än några dagar med att döpa
sina tidigare barn. För Johan Markvard
dröjde det 11 dagar, för Gustav (I) 7 dagar,
för Gustav (II) 6 och för Georg Otto blott 3.
Christina borde således ha döpts någon
gång före den 20 sept. (kanske redan den
6?).

Undér alla omständigheter blev dopet en
högt solenn gärd av aktning för Georg
Stiernhielm. Drottning Kristina själv bar
fram barnet. De manliga faddrarna tillhörde
rikets allra högsta dignitärer: riksdrotsen
Per Brahe d. y., rikskanslern Axel Oxen-
stierna, riksrådet Per Sparre och Stock-
holms ståthållare Gabriel Gyllenanckar. De
kvinnliga var, utöver drottningen, grevin-
nan Magdalena von Thurn, född von Har-
deck, änka sedan 1628 efter den fram-
stående fältherren greve Frans Bernhard
von Thurn och innehavarinna av grevska-
pet Pernau i Livland, samt Kristina Rib-
bing, maka till riksamiralen Karl Gyllen-
hielm. Det kan med hjälp av riksrådets pro-
tokoll konstateras att Brahe, Oxenstierna
och Sparre alla befann sig i Stockholm hela
september 1644. Något av en tillfällighet är
det nog att vi bland faddrarna finner grevin-
nan von Thurn. Hon hade inom sin förlä-
ning gjort sig känd som en sträng och egen-
mäktig härskarinna, som bl. a. kom i delo
med den livländska hovrätten. Den 16 sept.
1644 figurerar hon på ett intressant sätt i
riksrådets protokoll: "Resolverades att
Grefvinnan af Turn skall blifva frij för de
böther, som Hofrätten i Dorpt hafver henne
ålagdt angående den execution, som hon
hafver begädt på den, som var beskylt för
trullkarl, och så myckyt som H. K. M:ts del
vidhkommer.

Hvad som är försedt emoot H. K. M:tt,
efter hon är en qvinsperson, alenast att ac-
terne legges in, och att de, som dö[m]bt
hafva, försvara [?] dem, in till dess Her
Philip Scheduling kommer dijth."¹⁵

Det kan förmodas att grevinnan befann
sig i Stockholm i anledning av detta käns-
liga ärende och kanske inbjudits till dopet

av drottningen som en försoningsgest.
Stiernhielm själv var troligen inte delaktig i
hovrättens domslut.

Som ofullständighet får man däremot
med största säkerhet inte betrakta att Georg
ingenting vet om den son Laurentius, som
Elgenstierna tillägger honom.¹⁶ Uppgiften
om denne son härrör förmodligen närmast
från Olof Kolmodin d. y:s handskrivna för-
teckning Adelige studerande vid Upsala
academi 1595–1837.¹⁷ Här anföres bland
under året 1650 inskrivna studenter: "Lau-
rentius Stiernhielm, Nob. Svecus. Inskr. d.
21 Nov. Född . . . Son af Krigsrådet m. m.
Göran Stiernhjelm (Ad. M. N° 180) och Ce-
cilia Larsdotter Bure." I universitetets ori-
ginalmatrikel kallas ynglingen emellertid

¹⁵ Svenska riksrådets protokoll. Utg. af Riksarki-
vet genom S. Bergh. 10. 1643, 1644. Sthlm 1905,
s. 633. Grevinnan von Thurn synes ha låtit brän-
na "etliche Zauberer" 17 aug. 1641 och åter en
"Zauberer" i mars 1642. Rådet i Pernau prote-
sterade mot dessa åtgärder, ehuru väl blott därför
att exekutionerna ägde rum på vad staden ansåg
vara dess område. (Se härom Schneider, Dr, Die
Grafen Thurn in Livland und ihr Verhältnis zu
Pernau, i Sitzungsberichte der Alterthumsfor-
schenden Gesellschaft zu Pernau, 1899–1901,
Pernau 1901, s. 36 f.) I RA:s biographicasamling
(T. T. 10. v. Thurn) ingår en harmsen men tyvärr
odaterad och ej undertecknad och dessutom tro-
ligen defekt föredragningspromemoria om grev-
innans åsidosättande av de lagliga domstolarna.
Jag har inte forskat närmare i detta ärende. Dels
är det svårt att komma åt baltiskt arkivmaterial.
Livländska hovrättens protokoll, som antagligen
skulle ha gett åtskilliga upplysningar om saken,
förvaras i Riga. Riksregistraturet tycks inte inne-
hålla något därom. I förbigående kan nämnas att
hovrätten i Dorpat skriver till drottningen den 1
mars 1645 (RA. Livonica II. Vol. 101) och med-
delar att Kungl. Maj:ts skrivelse i ärendet veder-
börligen inkommit till rätten och att grevinnan
von Thurn "numehro Contentement erlanget,
und dero LandRichter Von der Fiscalischen
AnKlage absolviert Worden." Dels är det tvek-
samt om Stiernhielm personligen haft något att
göra med hovrättens åtgärder. Han vistades i
Stockholm hösten 1642–sommaren 1645. Man
lägger märke till att han i sin anteckning om do-
pet kallar grevinnan von Thurn "Comitissa nata
de Waldeck". Detta tyder knappast på att han
tidigare känt väl till henne.

¹⁶ Elgenstierna 7: 655 a.

¹⁷ Kolmodin, O., d. y., Adelige studerande vid
Upsala academi. i. 1595–1738. [Ryggtit.] (UUB
cod. X 187 in fol.)

blott "Laurentius Stiernhielm Nobi. Sve-cus".¹⁸ Hans nära släktskap med skalden får anses som blott en gissning av Kolmodin. Wieselgren har antagit att det förmodligen rör sig om en bror- eller systerson till Stiernhielm som kan ha funnit sig berättigad att uppta namnet.¹⁹

Också på en annan punkt finner man ett klart argument ex silentio. Wieselgren har i Brev till Georg Stiernhielm, Lund 1968, dels i original, dels i översättning återgivit ett latinskt kondoleansbrev till skalden från Olof Verelius med anledning av sonen Gustafs (II) död den 20 mars 1662.²⁰ Märkligt nog talas i brevet inte bara om denne Gustaf (vars namn dock aldrig uttryckligen nämnes) utan också om en annan person som tycks ha avlidit strax efter honom och som av ordalagen att döma bör ha varit en nära anförfant, ja kanske t. o. m. son eller dotter, till paret Stiernhielm. Brevet finns endast bevarat i avskrift från något senare tid, och tyvärr går det inte att se om dess text talar om en "filiolum" eller en "filio-lam". Wieselgren har inte kunnat lösa gåtan men gissar att den åsyftade kan ha varit ett brorsbarn till Stiernhielm, som av denne upptagits i familjen, "snarast något barn till Johan Lilja, vilken råkat på obestånd och vars hustru troligen var död". Bibelanteckningarna gör i varje fall klart att det inte kan ha rört sig om något av paret Stiernhielms egna barn; att skalden skulle ha underlåtit att föra in något av dessa i serien är nog ganska otroligt.

En summarisk tabell över Georg Stiernhielms och Cecilia Buræas barn enligt uppgifterna i familjebibeln ser ut på följande sätt (fullständigare biographica enligt också andra källor hittar man i namnregistret vid slutet av denna uppsats):

Johan Markvard, född i Dorpat den 16 okt. 1630, döpt den 27 okt. samma år;
Gustaf (I), född i Stockholm den 7 nov. 1633, död i Dorpat den 30 juli 1634;
Gustaf (II), född den 10 dec. 1635, döpt i Dorpat den 16 dec. samma år, död i Moskva den 20 mars 1662, begravd där

den 28 mars samma år;

Georg Otto, född i Dorpat den 23 juli 1638, döpt den 26 juli samma år;
Christina, född i Stockholm den 6 sept. 1644, döpt sammastädes (osagt när).

Man måste beklaga att Georgs anteckningar är så knappa och nästan helt begränsar sig till oundgängligen nödvändiga data: bröllop, födselar, dop, faddrar och dödsfall. Notiser av allmänt dagboksartad karaktär saknas. Undantaget från denna regel är vad han säger om den olycka som den 18 sept. 1635 i Dorpat drabbade den knappt femåriga äldste sonen Johan Markvard. Denne föll då från andra våningen "in ædibus (Wazinski olim) nunc viduæ Adami Schraffer" ned på gården och åsamkade sig en kontusion eller ledvrickning som ledde till varbildning och allvarlig fara för livet. Notisen kan f. ö. ur en annan synpunkt sammanställas med uppgiften att tre månader senare, den 16 sept. 1635, Stiernhielms andre son med namnet Gustav döptes "in Aedibus Wadzinski". När den förste sonen med namnet Gustav hade avlidit i kopporna den 30 juli 1634, begravdes han "in Divæ Mariæ, in Tumbâ Wazinski". Mariakyrkan var sedan 1625 den svenska dorpatförsamlingens gudstjänsthus.²¹ Anledningen till valet av den speciella gravplatsen redovisas inte av Stiernhielm.

¹⁸ Uppsala universitets matrikel. Bd 1. 1595–1700. Utg. af Aksel Andersson, A. B. Carlsson och J. Sandström. Upps. 1900–1911, s. 127.

¹⁹ P. Wieselgren i kommentaren till Personalierna över Stiernhielm, i *Svio-Estonica*, 4 (1937) s. 75–87. Påpekandet s. 85. Wieselgren lutar närmast åt uppfattningen att det rörde sig om S:s systerson Lorentz Kröger.

²⁰ Brev till Georg Stiernhielm, utg. och kommenterade av P. Wieselgren . . . Lund 1968, s. 304–307.

²¹ S:ta Maria kyrka, Dorpats på 1600-talet största, disponerades 1582–1625 av jesuiterna. Sistnämnda år blev den svensk garnisonskyrka, 1632 akademikyrra och fungerade överhuvud som den icketerritoriella svenska dorpatförsamlingens gudstjänstlokal. Där predikades på svenska och finska åtminstone till in på 1670-talet, och vissa svenska befattningshavare åtnjöt där avgiftsfria förrättningar. Från 1686 fungerade den för en tid som Livlands "Evangelische Domkirche". Den

En adelsman Bartholomäus Wasinski var under det polska herraväldet "Statthalter und Unterstarost" i Dorpat 1607–13 och därefter t. o. m. 1621 "Unterstarost und Kämmerer" i staden.²² Hans hus låg enligt stadssekreteraren Bartholomäus Wybers otryckta anteckningar om Dorpats gator och fastighetsägare 1582–1656 nära Dorpats centrum, vid St. Jacobsgatan. Wasinski "bawet olda ein Adelich hauz, durch ruin etzlicher Heuser". Samma källa meddelar därom vidare: "Anno 1625 wirt es zum caduken", dvs. herrelöst eller möjligen förstört, kanske i samband med svenska stridshandlingar. Därefter bestämde svenskarna det "zum Quartier für den Præsidenten des Konigl[ichen] Hoffgerichts, so in der Zeit zu Dörpt sein wirt".²³ Den förste presidenten för Dorpats hovrätt var just Adam Schraffer, vars änka, Anna von Hochgraffen, enligt Stiernhielms anteckning för 18 sept. 1635 då synes ha ägt huset. I oktober 1658 överlämnades det av den dåvarande tillfälliga ryska ockupationsmakten till Dorpats stad som rådhus.²⁴ Jämte staden i övrigt förstördes det så av ryssarna 1708.²⁵ År 1734 omnämnes det som "Præsidenten Haus" med upplysningen "anjeto ist nur noch etwas Mauer-Werk drauf und stehet... Wüste".²⁶ Man kan sluta sig till att det rört sig om en ganska anseelig byggnad. Möjligt är kanske att

förstördes av ryssarna 1708, men anseliga ruiner efter den stod kvar till i varje fall omkring 1770. Vid början av 1800-talet uppfördes över en del av dess grund det nya kejsarliga dorpatuniversitetets hus. En mängd benrester togs härvid till vara och nedsattes under ett monument vid Domberget. Senare funna ytterligare rester bisattes 1852 på stadens kyrkogård. Gravstenar från kyrkan spreds under tidernas lopp över hela Dorpat. Se Nachrichten von der Stadt Dorpat. Von dem Magistrate derselben verfasst und eingesandt, i Sammlung russischer Geschichte, Bd 9, St. Petersburg 1764, s. 453–468, Thrämer, W., Geschichtlicher Nachweis der zwölf Kirchen des alten Dorpat, i Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, Bd 3: H. 2, Dorpat 1856, s. 25, 28 f., och Beise, Th., Geschichtliches zur Verfassung der Kirchen-Gemeinden Dorpat's, ibid., s. 48 f., 55 ff.

Stiernhielm, som ju från 1630 till in på 1640-talet var assessor vid Dorpats hovrätt, disponerade någon del därav som bostad före sin utflyttning till Vasula, vilken kan ha ägt rum tidigast 1638.²⁷

Johan Markvard Stiernhielms anteckningar är ändå knappare än faderns och erbjuder mycket mera av problem. De har uteslutande gjorts på de i bibeln inklistrade bladen och börjar med födelsedatum för makan Margareta Silfversparre 1644, fortsätter med dagen för deras giftermål 1664 och därefter med uppgifter om barnen fr. o. m. 1665. I någon form har väl dessa notiser förelegat redan innan Margareta fick bibeln av sin svärfader den 7 augusti 1671. Före inklistringen, som bör ha ägt rum efter detta datum, har kanske anteckningarna renskrivits. Uppgifterna befanns då ofullständiga på vissa punkter, varför plats lämnades för senare kompletteringar – som dock uteblivit. Samma slags lakuner föreligger emellertid även i notiser gjorda efter 1671. I princip följer Johan Markvard i sina

²² Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Th. 2:2. Riga 1781, s. 363 ff. och flerstädes (jfr publikationens register).

²³ Dorpat. Estniska statens centrala historiska arkiv. RAKA 995-1-21865. Wybers, B., Revisionsbuch aller Gründe und Plätze 1582–1656. (Välvilligt meddel. från arkivet.) Av samtida kartor över Dorpat (t. ex. svenska Krigsarkivets stads- och fästningsplaner. Dorpat. Nr 10 och 18) framgår att byggnaden låg strax nedanför Domberget skild från detta av Jacobsstrasse. Den gränsade ytterligare till Breite Strasse och Kuppenstrasse.

²⁴ Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Th. 3: 1. Riga 1781, s. 581.

²⁵ Jfr härom Bienemann, F., jun., Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Th. 1. Reval 1902, s. 169 ff.

²⁶ Dorpat. Estniska statens centrala historiska arkiv. RAKA 995-1-21842. Protokolle der Revision der Haus- und Gartenplätze 1734–1742. (Välvilligt meddel. från arkivet.)

²⁷ Vasulas förre ägare Hans Tennent avled på godset i februari 1638. Stiernhielm fick donationsbrev på Vasula 28 jan. 1639. Den 16 maj 1640 daterar han för såvitt vi vet första gången ett brev från Vasula. (Jfr Tender, E., Die Streitigkeiten der Familie Stiernhielm mit der Stadt Tartu, i Öpetatud Eesti Seltsi aastaraamat, 1934 (tr. Dorpat 1936), särskilt s. 318 f., och Stiernhielm 3: 1 s. 632 f.)

anteckningar samma mall som fadern men är alltså betydligt mindre samvetsgrann. Blott för tre av sina många telningar anger han både år, månad och dag, för de övriga blott år och månad med plats för senare ifyllande av dagen. I fråga om Catarina (1668) och Christina Juliana (1676) betecknas månaden blott med förkortningen "bris", vilket ger en latitud fr. o. m. september t. o. m. december. Märkligast är väl att inte alla barnen förtecknats, fast det fanns gott om utrymme för notiser. I inlagor till Kungl. Maj:t och reduktionskommissionen från 1683–84 talar Johan Markvard flera gånger om sina "elva små omyndiga barn". En den 2 nov. 1683 inkommen skrivelse till konungen säger mycket distinkt: "mina Elofwa små barn, af hvilka sex Söner wäxa nu till Eders Kongl. Maj:ts tjänst".²⁸ Elgenstierna uppger också elva barn.²⁹ I bibelanteckningarna räknar man emellertid bara till nio.

Fullständigare uppgifter om dessa nio avkomlingar till Johan Markvard enligt även andra källor återfinnes i personregistret till denna uppsats. Här nedan ges en summarisk tabell över dem så som de förtecknats av fadern:

Cecilia Elisabet, född i Riga den 15 juni

1665, döpt den 23 juni samma år;

Georg Erik, född i Dorpat den 25 aug.

1666 (döpt samma månad?);

Catharina, född och döpt på Vasula i sept./dec. 1668;

Otto Johan, född och döpt i Dorpat i juli 1669;

Gustaf Markvard, född i Dorpat i dec. 1670 (döpt samma månad?);

Hedvig Gretchen, född i Dorpat i mars 1671 [sic] (döpt samma dag hon föddes?);

Anna Maria, född på Vasula i juni 1673, döpt i Dorpat (samma månad?);

Carl Erdtman, född på Vassunda gård i Hammarby socken i Sverige den 15 jan. 1675, döpt sammastädes den 26 jan.;

Christina Juliana, född i Reval sept./dec.

1676 (ingen uppgift om dopet mera än faddrarnas namn).

Ordningsföljden mellan barnen bör här vara korrekt; den avviker åtskilligt från den som ges hos Elgenstierna. Denne känner i övrigt samtliga här ovan uppräknade, med undantag för Gustaf Markvard, och dessutom ytterligare tre:

Harald Reinhold (vilken E. placerar mellan Carl Erdtman och Christina Juliana), "kaptén i fransk tjänst 1723 och ännu 1733, ogift".

Beata Regina, g. "1:o med löjtnanten N. N. von Delwig, fången 1702 och † i Moskva; 2:o 1708 med styckjunkaren vid artilleriet Erik Simon Skragge."

(?) Erik, "kaptén, † barnlös. — G. m. friherrinnan Anna Catharina Cronstierna, dotter av översten och lantrådet friherre Henrik Cronstierna".

Om Johan Markvard 1683 kan säga sig ha sex uppväxande söner, så borde detta enklast sett betyda att samtliga av honom själv och Elgenstierna nämnda söner då var i livet. Summan av barnen om man sammanställer de båda källorna är emellertid tolv, inte elva. Något av dem bör alltså senast 1683 ha gått ur tiden. Att utreda detta problem är nog ogörligt utan ytterligare material. Tills vidare kan påpekas att för sonen Gustaf Markvard, vilken alltså är okänd för Elgenstierna, har konkreta uppgifter om födelse i Dorpat i dec. 1670 (ehuru utan dag) och dop förrättat av kyrkoherde Johan Wittstock i S:t Johannis kyrka därstädes (också utan dag) visserligen införts i serien men sedan, liksom synbarligen uppräkningsen av faddrarna, strukits med ett par lätta men tydliga penndrag. I nästa anteckning meddelas att systemen Hedvig Gretchen föddes i herr Billerbeks hus i Dorpat i mars 1671 och kristnades där av kyrkoherde Wittstock; inte heller här anges dock dagarna, och under rubriken faddrar förekommer dessutom inga namn. Årtalet 1671 är, lik-

²⁸ Stockholm. RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm. Original.

²⁹ Elgenstierna 7: 654 a-655 b.

som det föregående, mycket tydligt skrivet, och anteckningen har inte strukits. Det angivna tidsavståndet mellan nedkomsterna är egendomligt kort. Antecknaren kan – även om det förefaller besynnerligt – ha tagit miste på året för flickans födelse. Om inte så är fallet förefaller det troligt att hon antingen var dödfödd eller också avled omedelbart efter födseln. Kanske var det hennes död som gjorde de tolv till elva. Men varför ströks anteckningen om Gustaf Markvard? Om anledningen till att Johan Markvard avbröt sina mer eller mindre skissartade notiser efter Christina Julianas födelse kan man, slutligen, blott spekulera.

Att Johan Markvard Stiernhielm såsom av anteckningarna framgår dog på gården Tofta (Toftesta) i Garns, numera Össeby-Garns, socken³⁰ och bisattes i samma sockens kyrka och inte på Vasula, resp. i Dorpat, hänger på det närmaste samman med Karl XI:s reduktion. Enligt beslut av reduktionskommissionen den 31 mars 1683 indrogs nämligen stiernhielmarnas gods "Wasula tillijka med des underliggiande byar och lägenheter, under Kongl: Majj! och Cronan med 1681: Åhrs Ränta".³¹ Detta var givetvis ett förintande slag, ty andra tillgångar hade man mycket ont om. För att möta det synes Johan Markvard i första hand ha intensifierat sina ansträngningar att åt arvingarna äntligen utfå faderns ännu inestående fordringar hos kronan. I RA:s biograficasamling finner man ett "Extract Utaf H. KrijgsRådetz Georg Stiernhielms liggande Räkning och Anfordran hos Kongl: Majj! och Cronan" egenhändigt under-tecknat av J. M. Stiernhielm och enligt diarieanteckning inkommet i maj 1683. Enligt detta paper var kronan ännu vid denna tid skyldig S:s dödsbo 29821 daler silvermynt (varifrån dock enligt Johan Markvard själv borde avgå bidraget till faderns begravning). Enligt bilagd avräkning under-tecknad av bokhållaren i kammarkollegium Isac Parmander den 5 nov. 1683 hade då utbetalats 15250 daler för pensionsdelen av dödsboets fordran.³² I brev av den 5 jan.

1684 anmodade så kung Karl skattmästaren och stats-commissarien att utbetala "een gohd dehl" av Georg Stiernhielms resterande fordringar till hans arvingar "och det öfrige effter handen".³³ Hur mycket detta innebar och när utbetalningarna – om några – skedde har jag inte kunnat fastställa.

Därjämte protesterade Johan Markvard våldsamt och hjärtskärande mot reduktionsbeslutet i flera inlagor från 1683 dels till reduktionskommissionens president, friherre Klas Fleming, dels direkt till Kungl. Maj:t.Utförligast synes han beklaga sig i en skrivelse till Fleming som i koncept (eller kopia) ingår i Stiernhielmssamlingen i Svenska akademins Nobelbibliotek.³⁴ Den torde, som man finner av en i texten ingåen-

³⁰ Gården "Töfsssta" i "Garrsocken" är med visshet det Toftesta om 2 mt. frälse som nämnes av J. A. Almquist i Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. D. 1. Bd 2. Sthlm 1931, s. 856. Egendomen bestod från början av två hemman, varav det ena, synbarligen som säteri, 1664 innehades av Erik Silfversparre, Johan Markvard Stiernhielms svärfader. Almquist yttrar: "1680 omnämnes ej säteriet och kort därefter blev även frälsefriheten upphävd, sedan till följd av kronans gravationer dessa hemman dels 1686 18/5, dels 1707 27/11 blivit till kronan indragna, ehuru de återfingo sin förra natur genom utbyte enligt reduktionsdeputerades brev 1710 23/4". I eller invid Össeby-Garns kyrka, som på 1800-talet pietetslöst restaurerades, finns numera inga spår av att Johan Markvard skulle ha gravsatts här. Jfr Klingspor, C. A., Ösby-Garns [kyrka], i Upplands fornminnesförenings tidskrift, Bd 2 (1877–90), s. 209 ff., Henschen, Ingegärd, och Tuulse, A., Össebygarns kyrka, i Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium ... utg. av S. Curman och A. Tuulse. Uppland. Bd 5: 1. Sthlm 1953–58, s. 3–37, samt Rosell, Ingrid, Össebygarns kyrka, i Upplands kyrkor. Konsthistorisk vägledning. D. 9. Upps. 1967, s. 137–152. – Anteckningens stavning av sockennamnet kan bero på slarv eller speglar möjligen ett uttal där r, n och s sammansmält.

³¹ Kopia i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm. Kommissionens behandling av indragningsärendet synes ha varit påbörjad redan 1681, jfr kopia av en skrivelse från Johan Stiernhök d. y. m. fl. i Svenska akademins Stiernhielmssamling (nr 42 i Wieselgrens katalog häröver i Svio-Estonica, 1968 [se ovan not 3]).

³² Orig. i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

³³ Kopia i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

³⁴ I Wieselgrens katalog (jfr not 3 ovan) upptagen som nr 37.

de upplysning att konungen är bortrest, ha tillkommit under Karl XI:s resa till södra Sverige 12 juli–28 sept. 1683.³⁵ Med ett slags förtvivlans stolthet frambesvärjer Johan Markvard här sin store faders skugga. Sedan han – mer eller mindre korrekt – konstaterat att Georg Stiernhielm köpt Wasula av en borgare i Dorpat och senare fått regeringens konfirmation på evärdlig besittningsrätt, säger han att fadern därefter varit fullt och helt övertygad om sin äganderätt, ”troendes sig nu fast och säker sittia, sig sålunda intet wijdare der om bekymbrat eller något widrigit förmodat, utan fast mer om des böcker och studier, wid de vacante stunder ifrån des Åtagne tienster, och altså ey heller någon sin af Kongl: Maj:^{tt} och Cronan någon stede [?] begierde eller bekommit, huar igenom hade förorsakas kunnat att detta öde och private godset, måtte reduceras och indragas, som nu liquel skett är: Och dehr dett så dan Wijdblifwa skulle (: som Gud Nådeligen afwände:) wet iag med mine elfwe små omyndige barn, för den bittreste Armoden, ingen Undanflycht, utan måste huar för sig nappa till betlare stafwen, hus emelan för Rijke mäns dörrar: (: deri genom min H. fader, wäll worte winnandes; som han högt åstundat hafuer, ett odödligt Nampn, män inted upå detta sättet igenom hån, spått, och all som största wahnähra:) sökia [?] sitt bröd; . . .”.

I en väl ungefär samtidig eller möjligen något senare inlaga, också riktad till Klas Fleming,³⁶ fortsattes den bönfallande tonen. Johan Markvard säger sig vara fullkomligt utblottad och ingenting äga, ”der under iag med min hustru och älande barn, wåre hufwuden nederluta, och Oss för fråst, hunger och Nöd bärga och befrija kunne”. Skrivelsens avslutning visar emellertid att detta kanske inte alldeles var med sanningen överensstämmande och ger samtidigt en uppfattning om hur långt situationen hade pressat honom: ”Och såsom iag i Garn socken, en liten gård af 10: tunnors Ränta hafwer, Toffta benämnd, som min hustru til Arfs fallen är; och Wij af

honom allena wårt Uppehälle nu hafwa kunne, dy hafuer iag, den samme Eders Excel:^s underdånÖdmiukeligast welat offerera, emådan han Eders Excel:^s till handa och lägenhet ligga kan, med underdånÖdmiukeste bön det Eders Excel:^s täcktes i Nåder honom af Mig och min hustru till ett Underdånödmiukt tacksamhetz tecken antaga till ewärdelig egendom, emot des Oss bewijsande stora Miskund och Nåde; än yterligare bediandes, den ringe Offert i nåder at uptaga [. . .]”.

Något resultat av detta knappast fullt heder samma erbjudande kan inte konstateras. Den 2 nov. 1683 inkommer så Johan Markvard med en direkt till konungen ställd inlaga,³⁷ vilken lyder:

Stormächtigste Konung
Aller Nådigste Herre

Att iagh med denna min Aller Underdånigste Supplique understår mig Eders Kongl: Maj:^{tt} å nyo beswåra, der till twingar mig sielfwa nöden. Sedan min Sahl. Fader kiöpte dett lilla Ödesgodset Wasula i Lifland [i marg. av annan hand tillagt: I Dorpts Geb: Rochhoffz [?] Lähn], hafuer icke allenast han i sin lijfstijd, utan och iag sedermera, upå des cultur och förbättring anlagt stor bekåstnad, at iag där af tillika med mina Elofwa små barn, af huilka sex Sønner wåxa nu till Eders Kongl. Maj:^{tz} tjänst, hade förmodelig kunnat niuta wårt uppehälle. Mån den Kongl: Reductions Commissionen hafuer detta lilla godset förklarad under Reductionen, af orsak att the icke funnit, det hafwa utij hermesternes tijder varit Adeligit Godz; huar igenom iag med de mijna lærer oundwijkelig uti största elände råka, der Eders Kongl: Maj:^{tt} icke skulle aller Nådigst täckias sådant behierta. För detta Uslaste tillstånd bönfaller till Eders Kongl: Maj:^{tt} iag uti diupaste Underdånighet at Eders Kongl: Maj:^{tt} utaf des höga Kongl: mildhet och Nåde behagade förunna mig Nyttiantet af detta Wasula, och igenom så hög Kongl: benådning min och de mines högstbeklagligste jämmer och Undergång

³⁵ Om denna se Karl XI:s almanacksanteckningar. Från orig. ånyo utg. av S. Hildebrand. Sthlm 1918, s. 90–93.

³⁶ Orig. i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

³⁷ Orig. i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

aller Nådigst förekomma. Wij skole icke Åter wända at innerligen bedia Gud för Eders Kongl: Maj^{tz} hälsa och Wälgång, sampt intill döden wara

Aller Nådigste Konung och Herre
Eders Kongl: Maj^{tz}
Alle underdånigste
Johan Marquard
Stiernhielm

Någon gång strax efter den 5 jan. 1684 avlät han en ny skrivelse.³⁸ Han hade nu fått kännedom om Kungl. Maj:ts beslut att låta utbetala en del av faderns resterande fordringar och tackar först för detta:

Stormächtigste Konung
Allernådigste Herre.

Eders Konungl: Maj^{tz} uti all som största och diupeste Underdånighet betackar iagh för des Konung^e milde nåde, i det Konungl: Maj^{tz} den femte Januarj, Allernådigst hafuer täckts, till H. SkattMästaren och StatzCommissarien et bref afgå låhta, att mig och minom Med-Arwingom En gohd deel af wår framledne Faders restantier, måtte gifne warda. Män såsom upå samme Kongl: Maj^{tz} Nådigste befallning in till dato än inted något erfölgt är, vil iagh med mijne många fattige små barn, uti all som största och bittersta fattigdom sittaa [?], der som iagh i denne Werlden inted Egit hafwer eller eger, huarken i huus, hem, jord eller pänningar, der af Wij vidare oss erhålla och lefwa kunne, ty det lille som barmhertige Menniskior migh här tils länt och förstreckt hafwa, nu mera en ända tagit, och ingen sin hand Oss wijdare räckia will, emädan the af mig inted något igen att förmoda håppas; Måste iagh alt så med Alle Mijne uti den nesligaste och smädeligaste Armoden förgås och undergå, der Kongl: Maj^{tz} icke wille allernådigst des milda Konungl: Nåde och barmhertiget uht öfwer Oss sträckia. Och såsom Kongl: Maj^{tz} uti des allernådigste bref, Oss ett särdeles Nådes tecken wele åhtniuta låta, emot wår Faders Manuscripter, som effter här hos liggande Register uhti Riksens Archivo befinnes, ty beder iagh allerunderdånigst, att Kongl: Maj^{tz} aller nådigst wille mig med min hustru uti wår lijfstijd, det förre innehafde Godset, till wåre barns uppehälle och upfostran i warande tijd, med benåda. Och såsom alle Andre, som Kongl: Maj^{ts} Nåde underdånigst sökt, hafue sig öfuer samme högst att erfroga och prijsa; Altså håppas iagh att

Kongl: Maj^{tz} des milde Nåder Oss icke heller undandragandes warder, der om iagh än yterligere Underdånigst beder. Denne Eders Kongl: Maj^{tz} store bewisande Nåde warder Guhd ansendes och rijkeligen belönandes, in för Honom, Wij alle och ligga skole med wåra böner, för Eders Kongl: Maj^{tz} långwarige lijf, och stadige hälsa, lycka och framgång i alt des Kongl: företagande, der jämppte iagh och i all min lijfstijd förblifwer

Stormächtigste Konung
Eders Kongl: Majestet
Underdånigste Undersåte
Johan Marquard
Stiernhielm

Denna inlaga hade äntligen avsedd effekt. Den 28 jan. 1684 upphävde Kungl. Maj:t av synnerlig nåd reduktionsbeslutet med hänvisning till just de konkreta skäl som Johan Markvard anført i sin skrivelse från omkring 1 nov. 1683, nämligen de kostnader som familjen nedlagt på godset jämte Johan Markvards svåra ekonomiska betryck. Resolutionen³⁹ lyder:

[...] Carl [...] [Ehuru ...] Godset Wasula [i marg. tillagt: i liflandh och Dorptz giebieth] som Capit[...] Wahlbördig Johan Marquard Sti[ernhielm] en tijdh possiderat och innehaft, åhr såsom et publique Godz under Des Chrona åtherkennndt [? åtherkalladt?] wordet, Så hafwom wij dock aff serdehles gunst och nådhe i anseendhe till bem.^{te} Capitens på [ovan raden tillagt: dess culture] anlagde store be-kostnadt sampt torfftige tillståndh lefwandes med många oförsörgde barn, undt och effterlåtitt, som wij her medh och i krafft af dette wårt öppne breff nådigst unne och effterlåtthe honom Capiten Johan Marquard Stiernhielm bem.^{te} Godz Wasula medh alle dess tillhörigheter under förre frijheter at åthniuta och besithia. Dock måste han hålla derföre wanlig rustningh sampt præstera alle onera realia och lanzbewillningar. Dhet hwar och en som wederbör [...] Till yttermehra wisso [...]

Stockholm d. 28 Januarj [1]684

³⁸ Orig. i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

³⁹ Kopia (skadad) i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

Verkställandet av reduktionsåtergången synes emellertid, liksom utbetalningen av Georg Stiernhielms resterande fordringar, ha tagit sin rundliga tid. Några månader senare fann sig Johan Markvard nödsakad att inkomma till Klas Fleming med en ny påstötning, i vilken han för säkerhets skull upprepar sitt försök till handtryckning. Skrivelsen⁴⁰ bär diarieanteckningen: "Præsent: den 26 Maj 1684":

Högwälborne Herr Baron, Konungl:
Maj^{tz} Råhd och Præsident.

Nådige Herre

Eders Excel^{tz} med desse få rader underdån-ödmiukeligast at beklaga min stora Nöhd och trångmåhl der utinnan iag stadder, förorsakar mig den samma, som iag förmodar at Eders Excel^{tz} med mera och Wijdlöftigare af min sidst öfvergifne ödmukeste Supplique warder förnummit hafwa, och sig mit beklagelige tillstånd till hierta gå låhta; Min Nådige Herre förblifwa, som iag underdån-ödmiukeligast beder, hos Kongl: Maj^{tt} förhielpa, at iag upå min öfvergifwande underdånigste Supplique, Aller Nådigt måtte bönhörd och hulpin warda. Och såsom iag och uti liquidationen ingen befordran winna eller Nå kan, utan alt framgent är i förre terminis, Camerarerne föregifwandes sig der till inted kunna giöra, för än dem ny dagh och termin der till warder föresatt dy beder Eders Excel^{tz} iag underdån-ödmiukeligast, att Eders Excel^{tz} täcktes Nådigt ny dagh eller termin der till berama, så att iagh och der effter upå Kongl. Maj^{tz} allernådigtste gifne bref, med någre medel till mines sustention måtte hulpin warda. Emot Eders Excel^{tz} mig högt bewisande Nåder, will iag, som i min förre underdån-ödmiukeste Supplique, offererat hafwa vårt i Garnsochn ligg[iande] lille hemman Toffta, till ett underdånödmiukt tacksamhetz tecken, dett Eders Excel^{tz} i Nåder att uptaga wille, iag underdånödmiukeligast beder, och förblifwer

Eders Excel^{tz}

U[. . .]

J[. . .]

Trots alla devota hänvändelser måste emellertid myndigheternas kvarnar ha malt utomordentligt långsamt. Johan Markvard fick förmodligen efter 1683 aldrig återse Vasula. Ännu i Jakob Sneckenströms specifikation 1687 över reducerade gods i Liv-

land⁴¹ upptages gården såsom reducerad, närmare bestämt under rubriken: "A.^o 1684 Tillkombne Godz". Punkten lyder: "Wasula. Capitein Stiernhielms donation är reducerat och till Profwiantmestaren i Dorpt Wilhelm Silentz För Arenderat och optages de Å 1684 sedhan Änkian deraf 200 Rss. åtniutit [till] 350 [Rss.]" För vartdera av åren 1685 och 1686 antecknas intäkter, utan något avdrag till änkan, på 325 daler. Posten har som man ser införts efter Johan Markvards död och minst tre år efter reduktionens återgång. Att Sneckenström, såsom han i specifikationens inledning påpekar, generellt ännu inte hunnit få in någon redovisning för de livländska godsens för åren 1685 och 1686 ursäktar knappast trögheten i handläggningen. När Margareta Elisabeth Silfversparre kunde återvända till Vasula vet vi inte. Det var dock knappast senare än 1687. Hon avled i Dorpat i mars 1688 och hade säkert inte utsatt sig för en överfart från Sverige mitt under vintern 1687–88.

Anteckningarna uppräknar, utöver medlemmar av familjen Stiernhielm, ett otal personer som stått fadder vid de många barndopen. Ofta anges dessa med ett mer eller mindre okänt ofrälse namn, vilket sedan på grund av tidens nobiliseringsglädje ersattes med ett annat, adligt och mera känt. Jag har därför funnit det lämpligt att förse uppsatsen med ett personregister. Här återfinnes även stiernhielmarna, dock med undantag för de tre barn till Johan Markvard som saknas i familjenotiserna men nämnes av Elgenstierna.

Det är givetvis klart att extensivare forskning, särskilt i baltiskt arkivmaterial, troligen skulle ha kunnat ge en fylligare, jämnare och kanske även korrektare bakgrund till de här nedan återgivna anteckningarna. Min avsikt har emellertid i första hand varit att presentera själva texten. Praktiska or-

⁴⁰ Orig. i RA. Biographica. S. T. 79: Stiernhielm.

⁴¹ RA. Livländska donationskontoret. D VI: b 3. Jakob Sneckenströms specifikation över reducerade gods i Livland 1687.

saker skulle dessutom ha gjort ytterligare undersökningar synnerligen tidsödande. Jag har av dessa skäl ansett mig kunna avstå från kravet på absolut perfektion i detta avseende.

Till slut bör nämnas att återgivningen av texterna i princip är avsedd att vara diplomatisk och i detalj följa den ofta mycket oregelbundna skrivningen. Som ofta när det gäller 1600-talstexter har detta emellertid också här varit svårt att genomföra. Bl. a. är det ibland inte lätt att avgöra om skribenten avsett versal eller inte. Likaså om i sam-

mansatta ord lederna är skrivna tillsammans eller ej. Förkortningarna är talrika. Där förkortningstecken använts har jag vanligen utskrivit ordet helt med kursivering av det supplerade. Där blott punkt eller kolon använts har jag nästan genomgående nöjt mig med att behålla skiljetecknet utan något tillägg (i vissa fall har ett tillägg angivits inom klammer med skiljetecknet utelämnat). Den oregelbundna uppställningen har i viss utsträckning för tydlighets skull omredigerats.

1. Georg Stiernhielms anteckningar

Sifferhänvisningarna vid namnen hänför sig till personregistret. — Bortsett från de i min inledning återgivna ägareanteckningarna har Georg Stiernhielm egenhändigt i bibeln inskrivit följande notiser:

A. På frampärmens innersida.

Anno 1634. Skåncker welb: Andreas Buræus¹⁴ min käre hustru Cecilie Bureæ¹² denne Bibel. i Stockholm.

Anno D. N. 1598. Die 7. Augusti, circa ortum θ . ap. Cuprimontem in villa Gamblegården in Knifua, natus sum Georg Stiærnhælm¹¹³, parentibus Olao Marquardsson⁷¹, & Catharina Mattzdotter.⁵¹

Anno D. N. 1603. Die 23. Novembr. inter 11. & 12. meridie nata est Cecilia Burea,¹² parentibus Laurentio Engelberti Bureo,¹³ & Märtha Erichsdotter.⁶⁶

Anno N. D. [sic] 1630. Die 3. Januarij Matrimonio copulati sumus in Norby, villa ABurei.

Anno D. N. 1630. Die 16. Octobr. Die 16. Octobr. [sic] Dorpati. Horá 9.40. A. M. natus est nobis Johannes Marquardus.¹¹⁹ Baptizatus 27. ejusd. Compatribus: Illustr. D. Joh. Skytte¹⁰² Gub. Gen. Thomâ Rham.⁸⁰ Vicepræside, Justo Taube.¹²⁵ Castellano. Magno Nieroht⁷⁰ Jud. Supr. Assessore, Haraldo Bengtsson⁴⁸ Cammerario, & Nicolao Teschen¹²⁷ Consule. Commatrib[us:] Catharinâ Hess,⁴³ vxore Tribuni Ernesti Creutz,²⁰ tunc Gub[er]natoris Dorpatensis. Annâ Skytte,¹⁰¹ vxore Georgij Gyllenst[ierna].³⁹ Ebba Gyllenstiern,³⁸ & Margaretha Sack,⁸⁶ vxore Nicolai Dubler²⁴ Capitanei Majoris, & Catharina Jacobi⁵² vxore LLarsson⁶¹ Assessoris.

Anno D. N. 1633. Die 7. Novembr. Horâ 9. P. M. StokholmI, natus est nobis Gustavus.¹¹⁵ Qui Dorpati 1634. Die 30. Julij ex Varolis decessit, & in Divæ Mariæ, in Tumbâ Wazinski¹³¹ terræ mandatus est.

Anno 1635. Die 18. Septembr. Dorpati in

ædibus (Wazinski olim) nunc viduæ⁴⁴ Adami Schraffer,⁹¹ horribili lapsu, per luxationem putrefacti parcimenti ex superiore contignatione in aream, gravitér collisus, in discrimen vitæ incurrit Joh. Marquardus.¹¹⁸

A°. 1635. Die 10. Xbris. Horâ 4.40. circiter. P. M. natus est Gustavus alter,¹¹⁶ & baptizatus Dorpati in Aedib. Wadzinski¹³¹ die 16. ejusdem. Compatribus: Dn. Philippo Scheiding⁸⁹ Gubernatore Esthoniæ, & Regni Senatore, Dn. Benedicto Oxenstiærn⁷³ Generali Gubernatore Livoniæ, & Regni Stabuli Magistro. Dn. Fabiano Wrangel¹³⁶ Dorpatensis Arcis Capitaneo. p. Petro Larsson Alebek.¹⁴⁰ Arcis Narv. Vicario. Jonâ Tranæo.¹²⁸ Supremi Jud. Reg. Assessore. Thomâ Kröger⁵⁷ Affini meo, & Nicolao Russen⁸⁵ Senatore Dorpatensis. Commatres fuere: Maria Delwiche²² conjux Dn. Wilhelmi Vlrici.¹³⁰ Anna vxor Spandekowij.¹⁰³ Christina Pauli.⁷⁵ p. n. Caspari Pegij⁷⁶ Past. Dorpatensis vxor vidua. Catharina Teschen.¹²⁶ DD. Andreae Virginij¹³³ vxor.

Med Stiernhielms senare stil har i vänstra marginalen bredvid denna anteckning tillagts:

A°. 1662. mortuus est [Gustavus]¹¹⁶ Moschouïæ. die 20. Martij. in legatione Illustr. Benedicti Horn:⁴⁵ magnaque pompâ sepultus in coemiterio Slaboda. die 28. Martij. sub lapide inter Johan de Rodes,⁸⁴ & Hans Groen.³⁵

B. På bakpärmens innersida.

Dorpati. Anno 1638 Die 23. circa 5: horam A. M. Mensis Julij Natus est Georgius-Otto.¹¹⁴ Baptizatus Ejusdem mensis die 26: Compatrib[us] & Commatrib[us:] Johan Vlrich¹²⁹ Vice-Præside p. Bernhard Scharenberg.⁸⁸ Paul Helmes.⁴² Doct. Joh. Below.⁴ & Martin Hendesio.²⁵

Commatrib[us:]

Anno 1634. Die 10. Martii. Andreas Bures in villa f. h. Cecilia Bures
villae Buresi.

Anno D. N. 1608. Die 7. Augusti, circa ortum O. ap. Caprimontem in villa
Jumblegården in Kæfua, natus sum Georg Stiernhielm, parentibus
Olao Marquardsen, & Catharina Nuttzdotter.

Anno D. N. 1603. Die 23. Novemb. inter 11. & 12. meridie nata est
Cecilia Bures, parentibus Laurentio Engelberti Bures, & Märtha
Erichsdotter.

Anno D. N. 1630. Die 3. Januarii Matrimonii copulati sumus in Xorby,
villa Buresi.

Anno D. N. 1630. Die 16. Octobr. Hora 9. 40. A. M.
natus est nobis Johannes Marquardus. Compatrius 27. ejusd. (impa-
tribus. Illust. S. Job. Skytte Gul. Gen. Thomæ Rhein. Vicepside,
Justo Taube Castellano. Magni Hiericht Jud. Segr. Assessor,
Haraldv Bengtzson Canonicario, & Hierolao Teschen Consule.
Commatrib. Catharina Hers, vxore Tribuni Ernesti Cente
tunc Gubernis Dorpati. Anna Skytte, vxore Georgij Gylkestr.
Elba Gjillenskiern, & Margaretha Sack, vxore Nicolai Gulber
Capitanei Majoris, & Catharina Jacobi vxore Larsen
Assessoris.

Anno D. N. 1633. Die 7. Novemb. Hora 9. P. M. Stockholm,
natus est nobis Gustavus Læi Dorpati 1634. Die 30.
Julii ex vxore decessit, & in Diva Maria, in Tumba
Wägniski terre mandatus est.

Anno 1635. Die 18. Septemb. Dorpati in alibus (vradenaki olmi)
nunc vidua Adami Schaffer, horribili lapsu, q. luxatione
putrefacti pavimenti ex superioris contigione in arcam,
graviter illius, in divinitate vite incurrit Jos. Marquard.

A. 1635. Die 10. Febris. Hora 4. 40. v. v. P. M. natus
est Gustavus alter, & baptizatus Dorpati in Herb.

Wadniski die 16. ejusd. Compatrius. In Philippo
Schemmy Gubnate Edelroie, & Regni Senatore, & In
Benedict Oxenstiern Generale Gubnate Lioniæ, &
Lejns Stabuli Mgro. In Fabiano Wrangel Dorpaten
Artis Capitaneo. Petro Larsen Albeck. Anni Harv. Vicario.
Jonæ Brande. Sup. Jud. Reg. Assessor. Thomæ Krojer
Affini nro, & Hierolao Runden Senato. Dorpaten. Conate
Die 10. Febris. Maria Delvick conjux In. Wilhelmi Vriis. Anna v. v.
Spandekvrij. Christina Paelli. p. n. Assari Regij Part. Dorpat
v. v. vidua. Catharina Teschen. SS. Andrea Virginij vxor.
A. 1635. Die 10. Febris. Hora 4. 40. v. v. P. M. natus
est Gustavus alter, & baptizatus Dorpati in Herb.

A. 1635. Die 10. Febris. Hora 4. 40. v. v. P. M. natus
est Gustavus alter, & baptizatus Dorpati in Herb.
Wadniski die 16. ejusd. Compatrius. In Philippo
Schemmy Gubnate Edelroie, & Regni Senatore, & In
Benedict Oxenstiern Generale Gubnate Lioniæ, &
Lejns Stabuli Mgro. In Fabiano Wrangel Dorpaten
Artis Capitaneo. Petro Larsen Albeck. Anni Harv. Vicario.
Jonæ Brande. Sup. Jud. Reg. Assessor. Thomæ Krojer
Affini nro, & Hierolao Runden Senato. Dorpaten. Conate
Die 10. Febris. Maria Delvick conjux In. Wilhelmi Vriis. Anna v. v.
Spandekvrij. Christina Paelli. p. n. Assari Regij Part. Dorpat
v. v. vidua. Catharina Teschen. SS. Andrea Virginij vxor.

Margareta Brahe⁹ Comitissa, Con-iuge Illust. Dn. Benedicti Oxenstiern.⁷³ p. Anna v. Hochgualden [?]⁴⁴ vidua Dni. Adami Schrafferi.⁹¹ Brigitta Creutz¹⁹ Coniuge Matthiæ Forbussen²⁹ Colonelli. p. Christina,⁶² uxor Haraldi Benedicti⁴⁸ Camerarij. Q. F. F. q. S.

StockholmI, Anno. 1644. Die 6. Sept. Horâ 3.30. CIRCITÈ. A. M. nata nobis est Filiola CHRISTINA.¹¹⁰ Baptizata fuit in Arce Susceptrice Serenissimâ Reginâ, de cuiusque nomine nomen sortita [sic] est. Compatries fuere. Ill. Comes Petrus Brahe,¹⁰ Drossetz Regni, Illust. D. Axelius Oxenstiern,⁷⁴ Cancellar. R[egni]. Ill. D. Petrus Sparre¹⁰⁴ Senator R[egni]. Nobilissimus Gabriel GyllenAncker.³⁶ Castellanus Arcis Stockholm. Commatres prætereâ fuere Illustrissima Comitissa de Thurn, Magdalena Comitissa nata de Waldeck [sic].⁴¹ p. Ill. Christina Ribbing⁸³ Coniux Illustrissimi Domini Caroli Gyllenhielm³⁷ Senat. & Ammiralis R[egni] S[ueciæ]. Deus T[er] O[ptimus] M[aximus] ip[s]ius, et Omnium Natorum mortuorum [?] vitam, & fortunam prosperet et secundet.

A°. 1663. den 4. Nouembr. afsomnade i Herranom mijn Sahl. Hustru Cecilia Larsdotter Bure.¹² G[ud] gl[ädje] h[ennes] S[jäl] i E[vighet].

A°. 1666. d. 7: s[bt]emb. blef hon begrafwen in Monumento Bureorum i Storkyrk. i Stokholm.

Georg Stiernhielms sista anteckning i boken återfinnes till höger om den inklistrade vapenkartuschen i undre marginalen till titelplanschen, Gustav Adolfs porträtt, och har redan anförts. Han meddelar däri, att han den 7 aug. 1671 skänkt bibeln till sin sonhustru Margareta Silfversparre.

2. Johan Markvard Stiernhielms anteckningar

Margareta Silfversparre var gift med skaldens äldste son, Johan Markvard, och boken övergick sålunda nu till dennes familj. På ett omedelbart innanför frampärmen inklistrat foliolägg, vilket bär tydliga spår av att ursprungligen ha förvarats vikt till kvartofomat, har John Markvard fortsatt faderns släktanteckningar. De inklistrade sidorna är delade på två kolumner och har hjälplinjer för skriften. Överst på första sidan står en otydlig rubrik, som förefaller lyda: "Andra boken Mskr. [?]" Johan Markvard har hunnit fylla första sidan och halva andra. Hans anteckningar har väl varit påbörjade långt före inklistringen i bibeln, vilken bör ha ägt rum efter den 7 aug. 1671 – möjligen efter en renskrivning. De lyder på följande sätt:

Ao 1644: d. 15: Junj: Är Margareta Elisabet Silfversparre⁹⁷ född i Pommern.

Ao 1664: d. 27: Junj: Stog mitt bröllop med hænne i Dorpt uhti Hans Rasps⁸² huus, Män då hyrt och Beboddes af Hr. Profwiant-Mestaren Wilhelm Silentz:⁹³ Wjigdes af Swänske Kiorke herden Hr. Erlacus¹⁶

A: 1665 d. 15: Junj: wardt min doter Cecilia Elisabet¹⁰⁹ född i Riga: Om Natten Kläckan emelan 12. & 1. och Christnad d. 23: ditto: af Regementz Prästen Hr. Anders.¹

²Faddrarne woro

1

Min Hr. Fader, KrijgsRådet: Georg Stiernhielm,¹¹² Män i hans, och sitt egitt, ställe, stog Hr. ÖfwersteLeutnampten af Gardie: Peter Cremer.¹⁸

2:

Öfwersten Harald Igelström,⁴⁸ Män i hans ställe RentMestaren Carl Skytte.⁹⁹

3:

Capiten Lieutnant: Hr: Carl Silfversparre.⁹⁵

Illustrationen på sid. 14 föreställer Georg Stiernhielms anteckningar i familjebibeln. Frampärmens innersida.

Fru Faddrarna [:]

Min Swär Moder, Fru Elisabeth Gette,³¹ j
hännes ställe och i sitt egit ställe. Fru
RentMesterskan: Barbara Weiss.¹³²

2:

Fru General Auditorskan Hr. Hendrik
Raps.⁸¹ Fru Christina⁵⁶

3:

Fru ProfwiantMesterskan Hr. Johan
Danielssons⁴⁹ Änkia Maria Nymeyer:⁶⁹
Ao: 1666: d: 25 Augusti: föddes Georg
Erik¹¹³ i Dorpt i Öfw. Mattias Forbu-
sens²⁹ huus om Natten emellan 12. &. 1:
och Christnad af Hr. Erlacho¹⁶ d:

MansFaddrarna.

1. Hr: General-Major: Anders Koskul:⁵⁴
2: Hr: Öfwerste Erik Silfwersparre;⁹⁶ j
hans och sitt egit ställe: 3: Hr: Öfw: Alex-
ander V: Essen:²⁶ 4: Hr Öfwerst: Leut:
Philip Sass⁸⁷: 5: Hr: Major Johan Appel-
bohm.³ 6: Hr: ProfwiantMestaren: Wil-
helm Silentz:⁹³

Fru Faddrarna

Fru LandtRådskan Hr: LandtRåd Carl
Stakelbergs Fru Buddenbrok¹¹ Fru Öf-
werste: Leutnantskan: Hr: Christoffer
Günterbergs⁴⁰ Fru Brijta Strömberg:¹²²
Fru Rittmesterskan Hr. Bendix Johan
Von Bergs⁵ Fru, Margareta Koskul,⁵⁵ i
hännes ställe Jungfru Catarina Apelbom:²
item Jungfru Christina Igelström.⁴⁷

Ao: 1668: d: bris: blef Catarina¹⁰⁸ född
på Wasula om afton Kläckan 10: och
christnad på Wasula af Hr: Peer⁶⁰ d.

Faddrarna woro

1: Hr Commiss: Gustaf Geette:³² J: Hans
ställe Hr. Wilhelm Silentz:⁹³ 2: Hr.
Assessor Bengt Quikfelt⁷⁹ i hans ställe:
hans fru:⁷⁹ 3: Secret: Martin Dryander.²³

Fru Faddrarna:

1: Fru Öfwerstinnan: Hr: Haral Igel-
ströms⁴⁸ Fru Elisabeth Wederhorn:¹³⁷ 2:
Fru ProfwiantMesterskan Hr. Wilhelm
Silentz:⁹³ Fru Barbara Billerbek:⁷ 3: Fru
Pastorskan Hr. Per⁶⁰ 4: Jungf: Cristina
Stiernhielm¹¹⁰ i hännes ställe Jungfru So-
phia Peppelman.⁷⁷

Ao. 1669: d. Julj: föddes Otto Johan¹²⁰ i

Dorpt i Singelmans⁹⁸ huus Kläckan

efter Middagen. Christnades samma
dag, mycket swag: af Tyske Kiörkeheer-
den: Hr: Johan Wittstok:¹³⁴

Faddrarna

1: Commendanten: Baron Hr Öfuerste.
Hr. Otto Reinhold Taube:¹²⁴ 2: Landt-
Marschalken på Ösel: Hr. Johan Vit-
tinghof;²⁷ j hans ställe: Hr: Bengt Quik-
felt:⁷⁹ 3: Hr. Ass. Georg Otto Stiern-
hielm.¹¹⁴ 4: Hr: Secret: Johan Kluwer.⁵³ i
bägg stellen 5: Hr. Secr. Georg Meyer.⁶⁴

Fruer:

1: Fru Præsidentskan: Hr: Baron Hr.
Lars Flemmings²⁸ Fru Anna Natt och
dag:⁶⁸ 2: Jungfru Cattarina Loritz⁶³ i bäg-
ge stellen. 3: Fru Cecilia Krusbiörn:²¹ Hr.
Gustaf Giettes.³² i hännes [ställe] Fru Eli-
sabet Wederhorn.¹³⁷ 4: Quikfeltskan.⁷⁹

Ao: 1670: d: Decemb: blef Gustaf Mar-
quard¹¹⁷ föd i Dorpt Kläckan v [?]: wardt
Christnad i S:t Johannis Kyrkia af Hr:
Johan Wittstock¹³⁴. [Hela detta stycke
struket.]

Faddrarna.

1: Superintendenten i Lijfland: Doctor.
Georg: Prægius:⁷⁸ 2: Majoren Anders
Igelstrom:⁴⁶ 3: Assessorn: Erasmus
Schmiden:⁹⁰ [Även detta stycke synes
struket.]

1: Fru Margarita Oxe:⁷² Hr: Baron Otto
Reinholt Taubes¹²⁴ 2: Fru Brita Silfwers-
sparre:⁹⁴ 3: H. [?] Cattarina Silentz:⁹² Hr
Georg Mejers:⁶⁴ [Även detta stycke sy-
nes struket.]

Ao: 1671: d. Martj: blef Hedwig Gret-
chen¹¹⁸ föd i Dorpt: i Hr. Billerbeks⁶
huus, och der Christnad af Hr: Johan
Wittstok¹³⁴ d:

Fadrarna:

1: [Inga namn ges.]

1672: d: 20: April blef min H: K: Fader Hr.
KrijgsRådet Georg Stiernhielm¹¹² död i
Stokholm:

1673: d: Junij wart min doter Anna Ma-
ria¹⁰⁶ född på Wasula, och Christnad i St
Johannis Kyrkia i Dorpt af Hr: Johan
Wittstock,¹³⁴ d:

Faddrarna:

1: Hr: Johan Wittstock:¹³⁴ 2: Hr: Capit-
ten Johan Skytte:¹⁰⁰ J hans ställe Hr:
And: Igelström:⁴⁶ 3: Hr: Inspektoren
öfwer Kongl: Myntet i Stockholm Hr.
Anders Biörn.⁸ i hans ställe Hr: Pro-
fiantMest: Wilhelm Silentz.⁹³

Fru Faddrarna:

1: Fru Maria Bure:¹⁵ Hr: KrijgsRådetz &
General Quar[ter]-Mestarens Hr: Johan
Wernskiölds.¹³⁸ J: hennes ställe Fru
Öfuerstinnan: Hr. Harall Igelströms:⁴⁸
Fru Elisabet Wederhorn:¹³⁷ 2: Fru Mar-
gareta Landzbergs⁵⁹ j hennes stelle war
Fru Barbara Billerbek:⁷ 3: Fru Anna
Gray³⁴ i hennes ställe war: 4: Jungfru So-
phia Eufrosina Taube.¹²³

1675: d. 15: Januarj: Wart min lille Son Carl
Ertman¹⁰⁷ född i Swerige på Wassunda i
Hammarby Socken, och der samma-
städes Christnad af Hr: Johan³³ d. 26. Ja-
nuarj: Faddrarna:

1: Carl Ertman Silfuersparre,⁹⁵ i hans
ställe Lagerhielm:⁵⁸ 3 [sic]: Hr. Præposi-
tus och Kiörkeherde i Hammarby Hr.
Erik.³⁰

Frufaddrarna

1: Fru Metta Yxkull:¹³⁹ 2: Magdalena
Kafle:⁵⁰ i [hännes] ställe Fru Elisabet
Gette:³¹ 3: Mademoiselle Margareta
Måneskiöld:⁶⁵

1676: d: bris: bleff Christina Juliana¹¹¹
född i Revall.

Faddrarna

Hr: Adessor Smieden⁹⁰ i Dorptska Hoff-
rätten Hr: Johan Böhm¹⁷./.

Fru Faddrarna:

Hr: Ryttmest: Strasbourgs¹²¹ Fruu:⁶⁷
Hr: Ryttmest: Wrangels¹³⁵ Fruu:

3. Georg Erik Stiernhielms [?] anteckningar

På det inklistrade arkets tredje sida läses slutligen följande två notiser, troligen gjorda av Johan Markwards äldste son Georg Erik:

1685: d: 7 May blef min Sal: Käre Fader Hr: Capitainen Johann Marquard Stiernhielm¹¹⁸ död i Garrsocken [sic] på sin Gårdh Töfssta: och blef d: 9: i samma Sochens Kyrckia bijsatt.

1688: d. 27 Martij blef min Sal: Kära Moder Fr: Margareta Elisabeth Sylversparre⁹⁷ dödh uthi Staden Dorpt: och Hr: Asses-
sorens Smiedens⁹⁰ huus. d: 30 blef hon bijsatt genom Hr: LandzHöfdingens Taubens¹²⁴ anordnan i schwenska Kyrckian. S: Mariæ.

Namnregister

1. Anders, regementspräst i Riga. – 1665 23/6.
2. Appelbom, Catharina, (d. senast 1702), dotter av majoren Johan Appelbom och Anna Probsting, g. m. kaptenen Verner Tranefelt. (Elg. 1: 147 b.) – 1666 aug. (sept.?)
3. Appelbom, Johan, (d. 1692), bokhållare, proviantmästare, senare major vid Karl X Gustavs livregemente till häst 1656–60, g. m. Anna Probsting. (Elg. 1: 147 b. Stiernhielm 3: 2 s. 449.) – 1666 aug. (sept.?)
4. Below, Johannes, f. i Rostock, med. dr 1628, prof. i medicin vid Dorpats universitet 1632–42, rektor därstädes 1634 och 1641, livmedikus i Ryssland hos tsar Mikael Fjodorovitj och dennes efterträdare 1643. (Sommelius, G., Regiæ academiciæ Gustavo-Carolinæ sive Dorpate-Pernaviensis historia. Lundæ 1790–96, s. 185 ff. Sacklén, J. F., Sveriges läkarehistoria. 2: 2. Nyköping 1824, s. 374.) – 1638 26/7.

5. Berg, Bendix (Bengt) Johan von, var 1666 ryttmästare, senare major, g. m. Margareta Koskull (se denna). (Elg. 4: 242 a, 699 b.) Sannolikt identisk med den överstelöjtnant vid artilleriet Benedict Johann von Berg von Weissenensee, som nämnes hos Stryk, L. v., Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Th. 1. Dorpat 1877, s. 209, 215, 216. – 1666 aug. (sept.?)
6. Billerbek, hr. – 1671 mars.
7. Billerbek, Barbara, maka till proviantmästaren Wilhelm Silentz (se denne). – 1668 sept./dec., 1673 juni.
8. Björn, Anders, (1619–96), 1656 inspektör vid kungl. myntet i Stockholm. (Elg. 1: 412 a.) – 1673 juni.
9. Brahe, Margareta, (1603–69), grevinna, g. 1638 m. Bengt Oxenstierna (se denne). (Elg. 1: 557 a.) – 1638 26/7.
10. Brahe, Per, d. y., (1602–80), greve, 1641 riksdrots. (Elg. 1: 557 b.) – 1644, troligen sept.
11. Buddenbrock, Elisabet von, g. m. lantrådet Carl Stackelberg (se denne). (Elg. 7: 460 a.) – 1666 aug. (sept.?)
12. Buræa, Cecilia Larsdotter (1603 23/11–1663 4/11), dotter av kyrkoherden i Ridderholmens församling i Stockholm Laurentius Engelberti Buræus och Märta Eriksdotter (se dessa), g. 1630 3/1 m. Georg Stiernhielm. (Elg. 7: 654 b.) – 1603 23/11 (född), 1630 3/1 (giftermål), 1663 4/11 (död), 1666 7/9 (begravd).
13. Buræus, Laurentius Engelberti, (1573–1612), kyrkoherde i Ridderholmens församling i Stockholm 1610–12, g. m. Märta Eriksdotter (se denna). (Hellström, G., Stockholms stads herdaminne. Sthlm 1951, s. 524.) – 1603 23/11.
14. Bure, Anders, (1571–1646), före adlandet 1624 Buræus, kartograf, 1640 krigsråd, farbror till Georg Stiernhielms hustru Cecilia. (SBL och Elg. 1: 675.) – 1630 3/1, 1634.
15. Bure, Maria, (1622–82), dotter av krigsrådet Olof Engelbertsson Bure och Elisabet Bagge af Boo, g. 1638 m. generalkvartermästaren Johan Wärnschöld (se denne). (Elg. 8: 103 a.) – 1673 juni.
16. Buthelius, Herlacus Erics, (d. 1689), var kyrkoherde i svenska församlingen i Dorpat 1662 och d:o i Riga 1665, utnämndes detta år till kyrkoherde i Kalv i Västergötland men behöll tjänsten i Dorpat till in på 1667, då han tillträdde Kalvs pastorat. (Napiersky, C. E., Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. H. 2: Th. 1. Mitau 1850, s. 35, och Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne. Ny uppl. Utg. av K. Norborg. Under medverkan av S. Öhrvall. Göteborg 1948, s. 265.) – 1664 27/6, 1666 aug. (sept.?)
17. Böhm, Johan. – 1676 sept./dec.
18. Cremer, Peter, (d. 1676), adlad 1662, var 1665 överstelöjtnant vid gardet i Riga. Titeln och placeringen ej hos Elgenstierna (2: 60 a), där han kallas löjtnant, ryttmästare, regementskvartermästare. – 1665 23/6.
19. Creutz, Birgitta, (d. efter 1660), dotter av slottsfogden Lars Mårtensson Creutz och Margareta Wildeman, sålunda syster till Ernst Creutz (se denne), och g. m. översten Matthias Forbes (se denne). (Elg. 2: 61 a, 2: 788 a.) – 1638 26/7.
20. Creutz, Ernst, (d. 1635), ursprungligen Erenigle Larsson, överste, ståthållare i Dorpats stad och län 1627, landshövding i Norrland, Öster- och Västerbotten 1631, g. m. Catharina Hess von Wichdorff (se denna). (Elg. 2: 61, Liljedahl, R., Svensk förvaltning i Livland 1617–1634, Upps. 1933, s. 501 och flerstädes.) – 1630 27/10.
21. Crusebjörn, Cecilia, (1633–1713), dotter av landshövdingen Frans Crusebjörn och Elisabet Skytte af Sätra, g. m. kommissarien Gustaf Geete (se

- denne). (Elg. 2: 125 b.) – 1669 juli.
22. Delwig, Maria von, (1610–57), dotter av Ewert von Delwig och Juliana Ekeblat, g. 1634 m. Wilhelm von Ulrich (se denne). (Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Bd 3. Görlitz u. å., s. 90.) – 1635 16/12.
 23. Dryander, Martin, sekreterare. Notarie vid hovrätten i Dorpat enl. Meurling, A. C., Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634–1700, Lund 1967, s. 199 f. – 1668 sept./dec.
 24. Dubler (Dublar), Nicolaus, var 1630 major. Bör vara den major Nils Dobb-lare ("Dobblaren") som nämnes av P. Wieselgren Stiernhielm 3:2 s. 17 såsom vittne i en dråprättegång 1630. Se även Liljedahl s. 57. D:s maka hette enligt Georg Stiernhielm Margareta Sack (se denna). I Schlegel & Klingspor avsnitt om ätten Dublar s. 56 nämnes denne Nicolaus Dubler ej. – 1630 27/10.
 25. Ehrenprijs, Mårten, ursprungligen Hendesius, adlad 1652 men ej introducerad, statssekreterare i Narva, vice lagman i Ingermanland, slutligen assessor vid Dorpats hovrätt, vilken befattning han beklädde 1655. (Schlegel & Klingspor s. 61 – där han kallas "Hendelius" – samt Meurling s. 112, 196, 277.) – 1638 26/7.
 26. Essen, Alexander von, kallas 1666 överste. Bör vara identisk med Alexander II von Essen (se Genealogisches handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Livland. Bd 1. Görlitz u. å., s. 590.) – 1666 aug. (sept.?)
 27. Fitinghoff, Johan, (d. 1707), löjtnant, lantmarskalk (enl. Elgenstierna lant-råd) på Ösel, g. 1685 m. Christina Igelström (se denna). (Elg. 2: 702 b samt Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Oesel. Tartu 1935, s. 402.) – 1669 juli.
 28. Fleming, Lars (1621–99), 1651 friherre Fleming af Liebelitz, president i Dorpats hovrätt 1665, riksråd 1668 m. m., g. m. Anna Natt och Dag (se denna). (Elg. 2: 750.) – 1669 juli.
 29. Forbes (Forbussen), Matthias, (d. 1641), överste, g. m. Birgitta Larsdotter Creutz (se denna). (Elg. 2: 788. Enl. Elg. 2: 61 b död 1640.) – 1666 25/8.
 30. Frondinus, Ericus Petri, (d. 1675), 1661 kyrkoherde i Fresta och Hammarby pastorat i Uppland, 1668 prost. (Fant & Låstbom, Upsala ärkestifts herdaminne. D. 1. Ups. 1842, s. 397.) – 1675 26/1.
 31. Geete, Elisabet Cecilia, (döpt 1618 16/1-d. efter 1675 26/1), dotter av vice presidenten i Åbo hovrätt Erik Eriksson Tranevardus (Tranevardius) Geete och Christina Bengtsdotter (syster till Johan Skytte af Duderhof), g. m. överstelöjtnanten, sedermera översten Erik Silversparre (se denne) och svärmoder till Johan Markvard Stiernhielm. (Elg. 3: 17 a, bl. a.: "d. efter 1671".) På grundval av J. M. Stiernhielms anteckning om faderskapet för hans son Carl Erdtman kan det konstateras att hon levde ännu 26 jan. 1675. – 1665 23/6, 1675 26/1.
 32. Geete, Gustaf, (d. mellan 1672 och 1687), kommissarie vid reduktionskollegium 1665, g. m. Cecilia Crusebjörn (se denna). (Elg. 3: 17 b.) – 1668 sept./dec., 1669 juli.
 33. Granstadius, Johannes Olai, (d. 1681), komminister i Fresta 1667–81. (Fant & Låstbom, Upsala ärkestifts herdaminne. D. 3. Ups. 1845, s. 311.) – 1675 26/1.
 34. Gray, Anna, fru. Vål identisk med den Anna Greij eller Grey, som omtalas av C. A. Klingspor i Uplands fornminnesförenings tidskrift, Bd 1: H. 5, Sthlm 1876, s. 20: "troligen dotter till en inkommen skotsk adelsman, William Greij [...] och Brita Tott, dotter af Tönnes Eriksson (Tott) till Skedbo och hans andra fru Elin Månesköld i

- hennes första gifte." Hon var gift med kommandören Anders (Mårtensson) Berg och levde tydligen ännu 1689 1/6. (Se även Elg. 9: 158 b.) – 1673 juni.
35. Groen, Hans, (d. senast 1662), svensk resident i Moskva. – 1662.
 36. Gyllenankar, Gabriel, (1611–57), 1642 underståthållare på Stockholms slott, 1645 landshövding i Kalmar län, på Öland samt i Kronobergs län. (Elg. 3:223 a.) – 1644, troligen sept.
 37. Gyllenhielm, Carl Carlsson, (1574–1650), naturlig son till Karl IX, friherre, riksamiral, g. m. Christina Ribbing (se denna). (Elg. 3:292.) – 1644, troligen sept.
 38. Gyllenstierna, Ebba. Väl identisk med den Ebba G. af Lundholm, dotter av översteamiralen och presidenten i amiralitetskollegium Göran Gyllenstierna, som 1644 förväldes med hovjunkaren Erik Eriksson Ulf af Horsnäs (f. 1564). (Jfr Elg. 3:360 b.) Hon var således syster till den nedan nämnde Göran G. – 1630 27/10.
 39. Gyllenstierna (af Lundholm), Göran, (1601–46), friherre, 1627 ryttmästare, 1640 amiral och landshövding i Uppsala län, g. 1630 1/8 m. Anna Skytte (se denna). (Elg. 3: 361 a.) – 1630 27/10.
 40. Günthersberch, Christoffer von, (d. 1678), överstelöjtnant vid halländska regementet 1663, generalmajor av infanteriet 1677, g. m. Brita Sofia Strömberg (se denna). (Elg. 3: 401 a.) – 1666 aug. (sept.?)
 41. Hardeck, Magdalena von, (d. 1651), dotter av greve Georg Fredrik von Hardeck och friherrinnan Sidonia von Herbenstein, g. m. greve Frans Bernhard von Thurn (d. 1628). Efter makens död förvaltade hon under sonen Henriks minderårighet familjens grevskap Pernau i Livland. Utöver uppgifterna i min inledning se Schneider, dr, Die Grafen Thurn in Livland und ihr Verhältnis zu Pernau, i Sitzungsberichte der alterthumsforschenden Gesellschaft zu Pernau, Bd 2 (1899–1901), s. 16–59, Bodisco, A. v., Graf Matthias von Thurn und seine Nachkommen, i Baltische Monatschrift, 1910, s. 268–283, Elgenstierna 8:275 samt Liljedahl s. 35 och flerstädes. – 1644, troligen sept.
 42. Helmersen, Paul von, (1603–57), adlad 1643 med namnet Helmes, vilket 1651 utbyttes mot von Helmersen, sekreterare i Dorpats hovrätt, 1640 assessor i samma domstol och i Dorpats consistorium ecclesiasticum, 1651 assistentråd vid livländska guvernementets stat. (Schlegel & Klingspor s. 121. Elg. 5: 791 a, 6: 541 a och flerstädes samt Liljedahl s. 302, 393.) – 1638 26/7.
 43. Hess von Wichdorff, Catharina, (d. 1660), dotter av Johan Johansson Hess von Wichdorff och Margareta Anrep af Soor, g. m. Ernst Creutz (se denne). (Elg. 2: 61 b.) – 1630 27/10.
 44. Hochgraffen, Anna von, sedan 1630 änka efter Adam Schraffer (se denne). Stavningen av hennes efternamn växlar i samtida källor starkt: Hohgreff, Hoggrefe m. fl. varianter utöver den av Stiernhielm använda. Om henne se Bunge, F. G. v., & Toll, R. v., Est- und Livländische Briefflade. Abt. 2. Reval 1861, flerstädes (jfr verkets register), Wieselgren, P., Fem änkor mot Stiernhielm, i Vetenskaps-societeten i Lund, Årsbok, 1937 (tr 1938), s. 27–43, samt densamme i Svio-Estonica, 4 (1937), s. 70. – 1635 18/9, 1638 26/7.
 45. Horn (af Åminne), Bengt, (1623–78), friherre, riksråd 1660, ambassadör till Moskva 1662, generalguvernör i Estland 1672 m. m. (Elg. 3: 687 b och följ.) – 1662.
 46. Igelström, Anders, son av översten Harald Igelström och Christina Leijonspira (se dessa), g. m. Margareta Bock. I J. M. Stiernhielms anteckningar kallas han 1670 "major", 1673

- ”Hr”. Elgenstierna (4:1 a) meddelar att han ”var ryttmästare vid greve Gustaf Lewenhaupts reg. i två år under Carl X Gustafs polska och ryska krig; levde 1670”. – 1670 dec., 1673 juni.
47. Igelström, Christina, (d. 1689), dotter av översten Harald Igelström och dennes andra hustru Elisabet Wädurhorn (se dessa), g. 1685 m. löjtnanten och lantrådet Johan Fitinghoff i dennes andra gifte (se denne). (Elg. 4:1 b.) – 1666 aug. (?)
48. Igelström, Harald Bengtsson, (1604–78), adlad 1645, nämnes här 1630 som ”cammerarius”, kammarskrivare i räkningekammaren, kamrerare vid livländska och ingermanländska staten 1640, överste, g. 1:o m. Christina Leijonspira (se denna), 2:o m. Elisabet Wädurhorn (se denna). (Elg. 4:1 a.) – 1630 27/10, 1638 26/7, 1665 23/6, 1668 sept./dec., 1673 juni.
49. Johan Danielsson, (d. före 1665 23/6), proviantmästare, g. m. Maria Neumeyer (se denna). – 1665 23/6.
50. Kafle, Magdalena, (d. tidigast 1724), dotter av vice hovrättspresidenten Erland Kafle och Brita Månesköld af Seglinge, g. m. majoren Carl Ertman Silfversparre (se denne). (Elg. 4:75 a, 7:209 a.) – 1675 26/1.
51. Karin Mattsdotter, dotter av Matts Hansson på Gammelgården och Anna Mattsdotter, g. m. Olof Markvardsson (se denne) och moder till Georg Stiernhielm. Hon levde ännu i början av 1645 och var då enligt sonens utsago över 70 år; död senast i början av 1654. (Elg. 7:654 b och Stiernhielm 1:1 s. 107 ff.) – 1598 7/8.
52. Katarina Jakobsdotter, var 1630 g. m. assessorn Lars Larsson (se denne). – 1630 27/10.
53. Klüwer, Johan, nämnes som sekreterare i Dorpats hovrätt redan 27 febr. 1643 och fortfarande 22 dec. 1677. (Bunge, F. G. v., & Toll, R. v., Est- und Livländische Briefflade. Abt. 2: Bd 1. Reval 1861, s. 521 f., och Abt. 2: Bd 2. Reval 1864, s. 848, samt Meurling s. 198 f.) – 1669 juli.
54. Koskull, Anders, (1594–d. efter 1673 13/12), bl. a. kommandant i Dorpat 1641, landshövding i Dorpats län 1642, generalmajor 1654, åter landshövding och kommandant i Dorpat 1661. (Elg. 4:241 b och följ.) – 1666 aug. (sept.?)
55. Koskull, Margareta, (1641–levde 1666), dotter av landshövdingen och kommandanten i Dorpats län Anders Koskull (se denne) och Maria Catharina Frankelin, g. m. ryttmästaren, senare överstelöjtnanten Bendix (Bengt) Johan von Berg (se denne). (Elg. 4:242 a.) – 1666 aug. (sept.?)
56. Kristina, g. m. generalauditören Hendrik Rappe (se denne). – 1665 23/6.
57. Kröger, Thomas, ”affinis meus”, son av bergsmannen Olof Kröger på Utanhed i Vika och G. Stiernhielms syster, skeppslöjtnant. (Wieselgren, P., Georg Stiernhielm. Sthlm 1948, s. 62, och Stiernhielm 3:1 s. 223.) – 1635 16/12.
58. Lagerhjelm. Antingen Johan Staf-fander Lagerhjelm (d. 1680), vice lagman i Västergötland och på Dal, eller troligare någon av dennes äldsta söner, Johan Lagerhjelm d. y. (d. 1678) eller Magnus Gabriel Lagerhjelm (dödsår okänt). (Elg. 4:474). – 1675 26/1.
59. Landzberg (eller Schrodera), Margareta Erikdotter, (1627–96), dotter av translator regni Erik Bengtsson Schroderus och Elisabet Johansdotter, g. m. assessorn Lars Henriksson Landzberg. (Elg. 4:498.) – 1673 juni.
60. Lanzelius, Petrus, inskrevs under namnet Petrus Petri Lancelius Neri-ciensis vid universitetet i Dorpat 1652, tjänstgjorde 1654–65 som garnisonspredikant i Dünamünde, var 1665–68 kyrkoherde i S:ta Maria svenska för-

- samling i Dorpat, kallades 1670 till Rappin och levde ännu 1697. Hans maka nämnes i anteckningen ovan blott såsom "Fru Pastorskan". (Beise, Th., Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat, i Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, Bd 8, Riga 1857, s. 183, 541, samt Körber, E. Ph., Materialien zur Kirchen- und Prediger-Chronik der Stadt Dorpat. Dorpat 1860, s. 47.) – 1668 sept./dec.
61. Lars Larsson, borgmästare i Narva, 1630 utnämnd till assessor i Dorpats hovrätt, g. m. Katarina Jakobsdotter (se denna). (Liljedahl s. 301.) – 1630 27/10.
62. [Leijonspira,] Christina, dotter av räntmästaren Simon Mårtensson Leijonspira (adlad 1652 men ej introducerad), g. m. Harald Bengtsson Igelström i dennes första äktenskap (se denne). (Schlegel & Klingspor s. 170 och Elg. 4: 1 a.) – 1638 26/7.
63. Loritz, Catharina. – 1669 juli.
64. Meyer, Georg (d. 1676), g. m. Catharina Silentz (se denna). Företrädde på 1660-talet som överkonsistorienotarie och hovrättsfiskal i Dorpat Stiernhielmarna i processen mot Anna Pegau (se Wieselgren, P., Fem änkor mot Stiernhielm, i Vetenskaps-societeten i Lund, Årsbok, 1937 (tr. 1938), s. 41 ff.). Valdes 1674 till "proconsul" och "Bürgermeister", "præses designatus des Stadtkonsistoriums" samt "Oberkirchenvater" i Dorpat (Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Th. 3:2. Riga 1781, s. 115). – 1669 juli, 1670 dec.
65. Månesköld af Seglinge, Margareta, (d. 1716), dotter av majoren Erik Månesköld och Anna Ulfsparré af Broxvik, g. 1676 m. majoren Ertman Gustaf Silfversparré. (Elg. 5: 329 a.) – 1675 26/1.
66. Märta Eriksdotter, g. m. kyrkoherden Laurentius Engelberti Buræus (se denne), moder till G. Stiernhielms maka Cecilia. – 1603 23/11.
67. Nassokin (Nasackin), Margareta, (levde 1686), dotter av majoren Peter Nasackin och Gertruda von Ungern-Sternberg, g. 1:o m. ryttmästaren Joakim von Strassburg (se denne), 2:o m. översten Gotthard von Baranoff. (Elg. 5:376 b och Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Estland. Bd 2. Görlitz u. å., s. 142.) – 1676 sept./dec.
68. Natt och Dag, Anna, (1634–84), dotter av landshövdingen Ivar Nilsson Natt och Dag och Christina Posse, kammarjungfru hos änkedrottning Maria Eleonora, 1653 g. m. friherre Lars Fleming af Liebelitz (se denne). (Elg. 5: 402 a, 2: 751 b.) – 1669 juli.
69. Neumeyer, Maria, änka efter proviantmästaren Johan Danielsson (se denne). – 1665 23/6.
70. Nierothe, Magnus, (d. 1641), 1631 ståthållare på Wittensten, 1633 i Reval, landshövding i Keksholms län 1637. (Elg. 5: 425.) Enl. Liljedahl s. 301 not var han assessor i Dorpats hovrätt 1631 och 1634. Se även Meurling s. 196, 276. – 1630 27/10.
71. Olof Markvardsson, (ca 1551–1647 i febr.), bergsman och fogde i Österdalarna 1616–20, ägde Gammelgården i Kniva by i Vika socken i Dalarna samt Diskarvet, g. m. Karin Mattsdotter (se denna) och fader till Georg Stiernhielm. (Elg. 7: 654.) – 1598 7/8.
72. Oxe, Margareta, (levde 1690), dotter av landshövdingen och häradshövdingen Erik Oxe och Margareta Lillie, g. 1654 m. landshövdingen Otto Reinhold Taube af Karlö (se denne). (Elg. 5: 575 a.) – 1670 dec.
73. Oxenstierna af Eka och Lindö, Bengt, (1591–1643), friherre, 1634 generalguvernör över Livland och Estland, samma år riksstallmästare, 1641 riksråd, även känd som "Resare-Bengt",

- g. m. Margareta Brahe (se denna). (Elg. 5: 592 b och följ.). – 1635 16/12, 1638 26/7.
74. Oxenstierna af Södermöre, Axel, (1583–1654), greve, rikskansler, (Elg. 5: 606 ff.) – 1644, troligen sept.
75. Pauli, Christina, änka efter Caspar Pegius (se denne). – 1635 16/12.
76. Pegius (Pegau), Caspar, g. m. Christina Pauli, vilken den 16 dec. 1635 betecknas som "vidua" efter honom (se denna). Enl. Körber s. 23 avled en Caspar Pegius eller Pegau, pastor vid tyska S:t Johanneskyrkan i Dorpat, ca 1625. – 1635 16/12.
77. Peppelman, Sophia, "jungfru". – 1668 sept./dec.
78. Prægius, Georg, superintendent i Livland. – 1670 dec.
79. Quickfelt, Gustaf Bengt, nämnes 1666 och 1672 som assessor i Dorpats hovrätt och var 1669 g. m. "Quikfeltskan". Möjl. son till den Gustaf Svensson Queckfelt som nämnes hos Elg. 6: 102 a. Se även Meurling s. 199, 210. – 1668 sept./dec., 1669 juli.
80. Ram (Ramm, Rham), Thomas, (d. 1631), adlad 1624 men ej introducerad, borgmästare i Riga, 1631 vice president i Dorpats hovrätt. (Schlegel & Klingspor s. 223 och Liljedahl s. 17 och flerstädes.) – 1630 27/10.
81. Rappe, Henrik (Hendrik), ursprungligen Rapp, adlad 1675 17/5 (ätten introducerad 1697), kom 1635 i svensk tjänst, var auditör vid livgardet 1648, generalauditör vid livländska armén 1655 (konfirm. fullm. 1662 22/3), "g. 1629 men med vilken är ej känt". (Elg. 6: 159 a.) I J. M. Stiernhielms anteckning av 1665 kallas makan Christina (Kristina, se denna). – 1665 23/6.
82. Raspe, Hans. Nämnes redan 1641 som slottsfogde i Dorpat. (Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Bd 3: 1. Riga 1781, s. 139 f. och Stiernhielm 3: 1 s. 58 f., 61, 86, 88.) – 1664 27/6.
83. Ribbing, Christina, (1593–1656), dotter av riksrådet Seved Svensson Ribbing och Anna Eriksdotter Gyllenstierna, g. 1615 m. friherre Carl Carlsson Gyllenhielm (se denne). (Elg. 6: 306 b.) – 1644, troligen sept.
84. Rodes, Johan de, svensk kommersfaktor i Moskva 1649, d. 1655. (Elg. 8: 387 b, 388 a, 9: 32 a.) – 1662.
85. Russe (Rusze, Rüsze), Nicolaus (Clas). Valdes till rådsherre i Dorpat 1631 såsom "Wetteherr" och "Inspektor über Fleischer, Becker, Träger und Fuhrleute" och blev 1635 "Gerichtsvogt" m. m. i staden (Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Th. 3. Riga 1781, s. 22 f. och 72 f.). R:s änka Anna Pegau processade senare med Georg Stiernhielm och hans son Johan Markvard (Wieselgren, P., Fem änkor mot Stiernhielm, i Vetenskaps-societeten i Lund, Årsbok, 1937 (tr. 1938), s. 38 ff.). – 1635 16/12.
86. Sack, Margareta, g. m. majoren Nicolaus Dubler (se denne). – 1630 27/10.
87. Sass, Philip von, nämnes som överstelöjtnant. Förmodligen identisk med Philipp II Sass (d. 1687) på Restfer i Livland, generalmajor, g. (för andra gången) 1665 m. Katharina Elisabeth von Wolffeldt. (Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Kurland. Bd 1. Görlitz u. å., s. 614.) – 1666 aug. (sept.?)
88. Scharenberg, Bernhard von, (d. 1645), lantråd i Estland, g. m. Helena Taube af Karlö. (Elg. 3: 493 a, 8: 173 a.) – 1638 26/7.
89. Scheiding, Filip von, (1579–1646), riksråd, guvernör över Estland 1628–42. (Elg. 6: 764.) – 1635 16/12.
90. Schmieden (Smieden), Erasmus von, (levde 1689), 1667 assessor i Dorpats hovrätt. (Elg. 7: 34 och Meurling s. 68 och flerstädes.) – 1670 dec., 1676 sept./dec., 1688 27/3.
91. Schraffer (Schrapfer), Adam, (d. 1630), krigskommissarie, ståthållare i

- Riga, president i Dorpats hovrätt 1630, g. m. Anna von Hochgraffen (se denna). (Liljedahl s. 30, s. 276, s. 296 f. och flerstädes samt Wieselgren i Svio-Estonica, 1967, s. 70.) – 1635 18/9, 1638 26/12.
92. Silentz, Catharina, syster till Wilhelm Silentz (se denne), g. m. Georg Meyer (se denne). – 1670 dec.
93. Silentz, Wilhelm, (d. efter 1697 20/3), broder till Catharina Silentz, g. m. Barbara Billerbek (se dessa). Nämnas här 1664 som proviantmästare, 1685 och 1686 i Dorpats rådsprotokoll som "Rent- und Proviantmeister" (Gadebusch, K. F., Livländische Jahrbücher. Bd 3:2. Riga 1781, s. 393, 422.) Ovisst hur relaterad till den Wilhelm De Silentz, som var borgmästare i Säter 1649 (Elg. 2:259 a). – 1664 27/6, 1666 aug. (sept.), 1668 sept./dec., 1673 juni.
94. Silfversparre, Brita, (levde 1670), dotter av översten Erik Silfversparre och Elisabet Geete (se dessa), g. m. kaptenen och kommandanten på Viborgs slott Peter Hollender Ridder. Hennes syster Margareta var g. m. Johan Markvard Stiernhielm. (Elg. 7: 208 b.) Enl. P. Wieselgren i Brev till Georg Stiernhielm. Lund 1968, s. 434, var Brita S. 1667 "fru Fechtenberg". – 1670 dec.
95. Silfversparre, Carl (så 1665) eller Carl Ertman (så 1675), (d. efter 1698), student i Greifswald 1649, fänrik vid Christoffer von Günthersberchs regemente 1658, kaptenlöjtnant därstädes 1661, kapten 1667, senare major, g. m. Magdalena Kafle (se denna). Svåger till Johan Markvard Stiernhielm. (Elg. 7: 209 a.) – 1665 23/6, 1675 26/1.
96. Silfversparre, Erik, (d. 1671), 1658 överste för halländska regementet i Livland, g. m. Elisabet Cecilia Geete (se denna), var Johan Markvard Stiernhielms svärfader. (Elg. 7: 208 b.) – 1666 aug. (sept.?)
97. Silfversparre, Margareta (Greta) Elisabet, (1644 15/6–1688 27/3), dotter av översten Erik Silfversparre och Elisabet Cecilia Geete (se dessa), g. 1664 27/6 m. Johan Markvard Stiernhielm. Elgenstierna (7: 208 b) anger blott förnamnet Margareta och känner ej dagen för hennes giftermål. – 1644 15/6 (född i Pommern), 1664 27/6 (bröllop i Dorpat), 1688 27/3 (död i Dorpat), 30/3 (?) (bisatt i St:a Mariæ kyrka i Dorpat).
98. Singelmann (i andra samtida källor även Zingelmann). Släkten S. synes ha varit välmående och ganska talrik; vilken medlem det här rör sig om torde vara mycket svårt att fastställa. En Ewert S. nämnes 1647 som "Ältester der grossen Gilde" i Dorpat, en Paul S. som "Fischzöllner" 1649 och (samme?) som "Dockmann" 1679, en Andreas S. som "Quartierherr" 1671, en Franz S. (d. 1683) som "Ältester der grossen Gilde" 1679 och rådsherre 1682 (Gadebusch, F. K., Livländische Jahrbücher. Bd 3: 1. Riga 1781, s. 271, 318, Bd 3: 2. Riga 1781, s. 89 f., 221, 227, 291, 319). – 1669 juli.
99. Skytte, Carl Nilsson, (d. 1688), adlad 1651, ränt- och proviantmästare i Narva och Ivangorod 1637 samt i Riga och pernauska kretsen 1639, "g. m. änkan efter Johan Neumeijer, till Römershof" (dvs. Barbara Weiss?, se denna). (Elg. 7: 319.) – 1665 23/6.
100. Skytte, Johan, kapten. Sannolikt identisk med Johan Filip Skytte, son av översten Bertil Nilsson Skytte och Catharina Eva Mörner, löjtnant vid Kalmar regemente 1662 17/4, kapten vid bergsregementet 1674 18/1, d. 1697 som överstelöjtnant i österrikisk tjänst. (Elg. 7: 318.) – 1673 juni.
101. Skytte af Duderhof, Anna, (1610–79), dotter till friherre Johan Skytte (se denne) och friherrinnan Maria Näf, g. i Dorpat 1 aug. 1630 m. ryttmästaren, sedermera amiralen och landshöv-

- dingen friherre Göran Gyllenstierna af Lundholm (se denne). (Elg. 7: 319 b.) – 1630 27/10.
102. Skytte af Duderhof, Johan Bengtsson, tidigare Schroderus, (1577–1645), adlad 1604, friherre 1604, riksråd 1617, generalguvernör i Livland, Ingermanland och Karelen 1629 m. m. (Elg. 7: 319.) – 1630 27/10.
103. Spandekow, Anna, nämnes såsom maka till en Spandekow. En Paul S., sekreterare i Dorpats hovrätt, nämnes av Liljedahl s. 30, s. 276 och flerstädes; han avled redan 1632. – 1635 16/12.
104. Sparre, Peder Eriksson, (1592–1647), friherre, riksråd, president i Dorpats hovrätt 1631, president i Göta hovrätt 1647. (Elg. 7: 374 samt Liljedahl s. 300 och flerstädes.) – 1644, troligen sept.
105. Stackelberg, Carl, (1626–70), "LandtRåd", g. m. Elisabet von Budenbrock (se denna). (Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Estland. Bd 1. Görlitz [1931], s. 288, och Teil Livland. Bd 2. Görlitz u. å., s. 932. Elgenstierna 7: 460 a och Livlands Landräte und Landmarschälle. Tartu 1932, s. 31, har från denna källa betydligt avvikande uppgifter.) – 1666 aug. (sept.?)
106. Stiernhielm, Anna Maria, (1673 juni–?), dotter av Johan Markvard Stiernhielm och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 655 a) känner varken hennes födelse- eller dödsår och vet blott att hon möjligen blev gift med "en kronobefallningsman i Småland (?)". – 1673 juni (född på Vasula, döpt i Dorpat).
107. Stiernhielm, Carl Erdtman, (1675 15/1–d. före 1751), son av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 656 b) känner icke hans födelseår men anför om honom att han blev kapten i holändsk tjänst, 1724 16/2 återfick godset Vasula, som en tid varit förlänat till greve Sjeremetjev, och levde ännu 1741 men dog sonlös före 1751 samt att han var g. 1:o i Holland m. en N. N. van Door, 2:o 1739 15/5 m. Sofia Eleonora von Gyllenschmidt i dennas andra gifte. I stiernhielska samlingarna i Nobelbibliotekets arkiv ingår ett äktenskapsbevis utfärdat av fältpastorn F. G. de Barmen, enligt vilket "Generosus Dominus Carolus Erdtman de Stiernhielm legationis de Cronström Capitaneus" den 8 november 1709 "more militum" förmäldes med "D. Iohanna Isabella D Heur [sic]". Dokumentet, som f. ö. refereras av P. Wieselgren i hans uppsats Det Stiernhielska familjearkivet från Vasula, i Svio-Estonica, 19, 1968, s. 13 (såsom nr 51), preciserar Elgenstiernas uppgift om S:s första gifte. Enl. Stryk, L. F., Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Dorpat 1877, s. 42, var Johan Markvard Stiernhielms son, "der Oberst-[eutnant] Carl Erdmann von Stiernhielm", ägare till Vasula "seit dem Jahre 1733". – 1675 15/1 (född på Vassunda gård i Hammarby socken i Uppland), 26/1 döpt sammastädes.
108. Stiernhielm, Catharina, (1668 tidigast 1 sept.–?), dotter av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 655 a) vet om henne blott att hon blev g. m. "kaptenen Christoffer (?) Toll" – 1668 sept./dec. (född och döpt på Vasula).
109. Stiernhielm, Cecilia Elisabet, (1665 15/6–d. efter 1708 19/6), dotter av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 655 a) har om henne som enda uppgift att hon överlevde sin make, "överstelöjtnanten och chefen för Viborgs fördubblingsinfanterireg. *Christian von Hagen*, †1708 19/6". – 1665 15/6 (född i Riga), 23/6 (döpt).
110. Stiernhielm, Christina, (1644 6/9–1728 11/1), dotter av Georg S. och Ce-

- cilia Larsdotter Buræa, g. 1686 14/2 m. lagmannen Johan Sylvius (1620–90) i dennes tredje gifte (Elg. 7:655 a). Rörande de skiljaktiga uppgifterna om hennes födelseår jfr diskussionen i min inledning ovan. – 1644 6/9 (född i Stockholm och döpt på kungliga slottet troligen samma månad), 1668 sept./dec. (fadder till brorsdottern Catharina).
111. Stiernhielm, Christina Juliana, (1676 sept./dec.–d. tidigast 1753), dotter av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7:655 a) känner om henne blott det tidigaste tänkbara dödsåret samt att hon var ”g. 1:o m. översten *Bernt Wilhelm von Dellwig, natural. von Dellwig*, nr 1771, i hans 1:a gifte, från vilken hon blev skild, f. 1686, †1741; 2:o m. löjtnanten *Gerhard Gustaf von Pröpsting*.” – 1676 sept./dec. (född i Reval).
112. Stiernhielm, Georg (Göran) Olofsson, (före förnyelsen av släktens gamla adelskap 1631 13/8 Lillie, Lilja), son av Olof Markvardsson och Karin Mattsdotter (se dessa), g. 1630 3/1 m. Cecilia Larsdotter Buræa (se denna). (Elg. 7:654 b med utförligare uppgifter.) – 1598 7/8 (född på Gamlegården i Kniva i Dalarna), 1630 3/1 (giftermål), 1665 23/6 (fadder till sondottern Cecilia Elisabet), 1672 22/4 (död i Stockholm).
113. Stiernhielm, Georg Erik, (1666 25/8–1708 28/9), son av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre, volontär vid livgardet 1684, slutligen kapten vid fältartilleriet 1701 11/5, g., ovisst när, m. friherrinnan Charlotta Rehbinder i hennes första gifte, stupade i slaget vid Ljesna 1708 28/9. Samtliga dessa uppgifter (jämte fylligare data om S:s militära karriär) med undantag för födelseår och -datum hos Elgenstierna (7:655 b). Egendomlig är uppgiften hos Stryk, L. v., Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Dorpat 1877, s. 42, att ”der Generalmajor Georg Erich von Stiernhielm” efter sin broder Carl Erdtmanns död ärvde Vasula. Den skulle kunna sammanställas med den dunkla notisen i fänriken Robert Petres krigsdagbok rörande Georg Eriks öde vid Ljesna. Petre uppför här denne bland de officerare som från slaget vid Ljesna ”äre i action tillbakars gångne åth Riga”. Han har sedan strukit under S:s namn, vilket betyder att vederbörande hörde till dem som var ”i action blefne”, men sedan *strukit* denna understrykning (Karolinska krigares dagböcker. Ny uppl. 1. Sthlm 1921, s. 140 och 142). Kan det förhålla sig så att Georg Erik trots vad svenska källor ansett överlevde Ljesna men kom i rysk fångenskap och småningom i rysk tjänst? Hans yngre broder Carl Erdtman, som 1724 återfick Vasula, dog sonlös, troligen på 1740-talet. Den rätte arvingen Georg Erik kan då ha trätt till och sedan lämnat godset till sin son Per Otto, som länge var i fransk och holländsk tjänst men dog på Vasula 1757 (se Elg. 7:655 b), då fadern väl var avliden. Att verifiera denna något äventyrliga hypotes torde vara omöjligt med det källmaterial som f. n. står till buds inom Sverige. Vasulaarkivet (jfr P. Wieselgrens katalog häröver, nämnd i not 3 ovan) ger i varje fall ingen vägledning. I förbigående kan nämnas att P. A. Ennes icke upptar Georg Erik i sina Biografiska minnen af konung Carl XII:s krigare. Bd 1–2. Sthlm 1818–19. – 1666 25/8 (född i Dorpat).
114. Stiernhielm, Georg Otto, (1638 23/7–1673 8/4), son av Georg S. och Cecilia Larsdotter Buræa, assessor i bergskollegium 1669 15/2, g. 1671 14/1 m. Anna Graan i hennes första gifte. (Dessa och flera uppgifter hos Elgenstierna 7:656 b.) – 1638 23/7 (född i

- Dorpat), 26/7 (döpt), 1669 juli (fadder till brorsonen Otto Johan).
115. Stiernhielm, Gustaf (I), (1633 7/11–1634 30/7), son av Georg S. och Cecilia Larsdotter Buræa. Elgenstierna (7: 655 a) anger för hans levnad blott årtalen, ej dagar. Rörande datum för hans dop se min inledning ovan. – 1633 7/11 (född i Stockholm), 1634 30/7 (död i Dorpat).
116. Stiernhielm, Gustaf (II), (1635 10/12–1662 20/3), son av Georg S. och Cecilia Larsdotter Buræa, deltog i Bengt Horns ambassad till Ryssland 1662. Elgenstierna (7: 655 a) har om honom blott det felaktiga födelsedatum 1635 10/11 och uppgiften att han avled "före 1662 15/6". – 1635 10/12 (född), 16/12 (döpt i Dorpat), 1662 20/3 (död i Moskva), 28/3 (begravd sammastädes).
117. Stiernhielm, Gustaf Markvard, (1670 dec.–?), son av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 655 a) känner ingen avkomling till Johan Markvard med detta namn. Det kan möjligen antagas att han avled tidigt. – 1670 dec. (född och döpt i Dorpat).
118. Stiernhielm, Hedvig Gretchen, (1671 mars–?), dotter av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre. Elgenstierna (7: 655 a) känner hennes första dopnamn men inga andra data. Det finns möjligen anledning anta att hon avled mycket snart efter födelsen (jfr min inledning). – 1671 mars (född och döpt i Dorpat).
119. Stiernhielm, Johan Markvard, (1630 16/10–1685 7/5), son av Georg S. och Cecilia Larsdotter Buræa, student i Dorpat 1640 30/11 och i Leiden 1649 21/1, var 1655 kvartermästare vid ingermanländska adelsfaneregementet, blev 1661 kapten vid dragonregementet i f. d. danska provinserna, transporterades 1662 28/2 till skånsk-haländska garnisonsregementet i Livland, där han kvarstod ännu 1666, g. 1664 27/6 i Dorpat med Margareta Elisabet Silfversparre (se denna). Ägde genom faderns testamente av 1671 gårdarna Vasula och Lofkatten i Livland. Dessa uppgifter återfinns hos Elgenstierna (7: 655 a) med undantag av datum för födelse och giftermål; E. är dessutom osäker på dödsåret ("1685 (1696)"). – 1630 16/10 (född i Dorpat), 27/10 (döpt), 1635 18/9 (olycksfall), 1685 7/5 (död på Toftesta i Garns socken i Uppland), 9/5 (bisatt i Garns kyrka).
120. Stiernhielm, Otto Johan, (1669 juli–1713 12/11), son av Johan Markvard S. och Margareta Elisabet Silfversparre, gick i holländsk militär tjänst, där han blev kapten vid v. d. Littes regemente, återvände sedan till Sverige och blev kapten vid bergsregementet 1703 2/3, sedermera t. f. kommandant på Älvsborgs fästning, g. 1700 m. friherrinnan Catharina Juliana Cronstierna. Födelseår och månad okända för Elgenstierna (7: 655 a). – 1669 juli (född i Dorpat, döpt samma dag).
121. Strassburg, Joakim von, ryttmästare, g. m. Margareta Nassokin (se denna) i hennes första gifte. Elg. 5: 376 b. meddelar att han "levde 1653". Av föreliggande anteckning från 1676 framgår icke med bestämdhet huruvida han då var i livet. (Se även Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Estland. Bd 2. Görlitz u. å., s. 152.) – 1676 sept./dec.
122. Strömberg, Brita Sofia, (d. 1708 juni), dotter av Peder Gudmundsson Strömberg och Catharina Törnsköld, g. m. överstelöjtnanten, sedermera generalmajoren Christoffer von Günthersberch (se denne). (Elg. 3: 401 b., 7: 768 b.) – 1666 aug. (sept.?)
123. Taube af Karlö, Eufrosyne Sofia (Sophia Eufrosina), (1655–1704), dotter av landshövdingen Otto Reinhold Taube och Margareta Oxe (se dessa),

- g. 1674 m. överstelöjtnanten och lantrådet Herman von Bellingshausen. (Elg. 8: 179 a.) – 1673 juni.
124. Taube af Karlö, Otto Reinhold, (1627–89), friherre, överste för Upplands regemente 1664, för Viborgs regemente 1665, kommandant i Dorpat och landshövding i Dorpats län 1666, g. 1654 m. Margareta Oxe (se denna). Elg. 8: 179 a.) – 1669 juli, 1670 dec., 1688.
125. Taube af Kudding, Jost (Justus), ståthållare i Reval 1627, i Dorpat 1630–34, underlandshövding i Dorpats distrikt 1635, ståthållare i Reval 1641–44. (Elg. 8: 179 b.) – 1630 27/10.
126. Teschen (även Tesche, Tesken, Teske), Catharina, g. m. professorn, sedermera biskopen Andreas Virginius (se denne). – 1635 16/12.
127. Teschen (även Tesche, Tesken, Teske), Clas (Nicolaus), ordförande borgmästare i Dorpat sedan 1620. (Gadibusch, F. K., *Livländische Jahrbücher*. Th. 2:2. Riga 1781, s. 544, *Stiernhielm* 3: 1 s. 8 och flerstädes.) – 1630 27/10.
128. Tranæus, Jonas, (d. senast 1637), Axel Oxenstiernas private lantdomare i Livland, 1631 assessor i Dorpats hovrätt. (Liljedahl s. 301 f. not och flerstädes. *Stiernhielm* 3: 2 s. 351.) – 1635 16/12.
129. Ulrich, Johan (von), (omkring 1570–1642), adlad 1624 men ej introducerad, syndikus i Riga, burggreve i Riga 1622, vicepresident i Dorpats hovrätt 1631. (Schlegel & Klingspor s. 314.) – 1638 26/7.
130. Ulrich, Wilhelm (von), (d. 1661), son av Johan (von) Ulrich (se denne), assessor i Dorpats hovrätt 1633, senare president i samma hovrätt, ståthållare i Reval samt president i borgrätten därstädes 1652, g. 1:o 1634 m. Maria von Delvig (se denna). (Schlegel & Klingspor s. 314.) – 1635 16/12.
131. Wazinski, Bartholomæus, polsk ståthållare m. m. i Dorpat före den svenska erövringen 1625 (se min inledning och där anförd litteratur). – 1634 30/7, 1635 18/9, 16/12.
132. Weiss, Barbara, "Rentmesterska". – 1665 23/6.
133. Virginius, Andreas, d. ä., (1596–1664), professor vid universitetet i Dorpat 1632, 1658 biskop i Estland, g. m. Catharina Teschen (se denna). (Elg. 8: 806.) – 1635 16/12.
134. Wittstock, Johann, (d. sannolikt 1676), kyrkoherde i S:t Johannis tyska församling i Dorpat. (Körber, E. Ph., *Materialien zur Kirchen- und Prediger-Chronik der Stadt Dorpat*. Dorpat 1860, s. 43.) *Stiernhielm*s Vasa låg i S:t Johannis socken (jfr uppgift i RA. *Livländska donationskontoret*. D. V. 3. Hakeböcker över gods. Livland 1657 (1638/1690)). – 1669 juli, 1670 dec., 1671 mars, 1673 juni.
135. Wrangel, ryttmästare. Troligen identisk med den Tönnes Johan Wrangel af Sauss (1627–1704), som Elgenstierna förtecknar 9: 36 a och som enl. honom var ryttmästare 1665 och mannrichter i Harrien 1668. Dennes första maka var Elisabet Dorotea Hochgräven som avled 1677. – 1676 sept./dec.
136. Wrangel, Fabian, (d. 1641), "Dorpatensis Arcis Capitaneus", blev 1637 landshövding i Dorpats län. Om honom se Bienemann, F., jun., *Ein Tumult in Dorpat Anno 1641*, i *Baltische Monatsschrift*, 42: 1 (1900), s. 293–311, samt Wieselgren, P., *Stiernhielm och Wranglarne*, i *Svio-Estonica*, 4 (1937), s. 45–74. – 1635 16/12.
137. Wädurhorn, Elisabet, (levde ännu 1698), dotter av Elof Jonsson W. och Elisabet Hund, g. m. översten Harald Igelström (se denne). (Elg. 4: 1 a, 9: 100.) – 1668 sept./dec., 1669 juli, 1673 juni.
138. Wärschöld, Johan Andersson Lenæus (ca 1610–1674), adlad 1646, generalkvartermästare 1645, krigsråd

- 1666, g. 1648 m. Maria Bure (se denna). (Elg. 9: 103.) – 1673 juni.
139. Yxkull, Metta, (d. efter 1681), dotter av översten Johan Yxkull och Elisabet Fleming, g. m. kaptenen Jakob Silversparre (d. 1674). (Elg. 9: 128 a.) – 1675 26/1.
140. Örnekrou, Peder Larsson Alebeck, (d. 1653), adlad 1645, slotts- eller guvernementssekreterare i Narva 1630, ståthållare över Ingermanland samt Narva och Alentacka. (Elg. 9: 211.) – 1635 16/12.

Jakob August von Hartmansdorff, Vilhelm Fredrik Palmblad och ett konservativt tidningsförsök vid 1800-talets mitt

av Jan Berggren

Mellan 1847 och 1851 utkom i Stockholm och Uppsala en konservativ tidning vid namn Tiden. Som många andra samtida organ blev den, främst på grund av dålig ekonomi, tämligen kortlivad. Dess upprätthållare var professorn i grekiska vid Uppsala universitet Vilhelm Fredrik Palmblad (1788–1852) och presidenten i kammarrätten Jakob August von Hartmansdorff (1790–1856).

Palmblad var en av sin tids främsta journalistiska förkämpar för konservatismen. Han medarbetade i en mängd tidningar, men var bara redaktör för en, nämligen Tiden.

Hartmansdorff var från riksdagen 1840/41 den obestridda konservativa ledaren på Riddarhuset. Han ansåg sig ständigt behöva ha en eller flera tidningar i gång som språkrör för sin politik. Särskilt viktigt framstod detta efter tronskiftet 1844, då både liberaler och konservativa var osäkra på vilken politik Oscar I tänkte föra. Kungen hade komplicerat pressläget för Hartmansdorff genom att dra in hovets penningstöd till Svenska Biet, där Hartmansdorff varit flitig skribent, vilket fick till följd att tidningen måste läggas ned. Hartmansdorff medverkade till att en ny avisa – Morgonen – startades i slutet av 1844, men den rönste föga framgång, varför den upphörde med 1845 års utgång. Morgonen var närmast en direkt fortsättning av Svenska Biet, enär den övertog dess redaktör, flera medarbetare och åtskilliga prenumeranter.¹

Grundläggningsskede

När Morgonen upphörde planerade Hartmansdorff genast en ny tidning under professor Palmblads ledning. Denne avböjde dock.² Konjunkturen var inte gynnsamma. Därtill bidrog inte bara oviljan bland konservativa att stödja en tidning som skulle torgföra åsikter som inte var kungens, utan även erfarenheten av så många misslyckade företag. Carl Otto Palmstierna skrev i mars 1846 från sin landshövdingss Stol i Östergötland att han önskade en "riksdagstidning i konservativ anda", men förmodade att ingenting skulle kunna göras förrän ständerna ånyo samlades i november 1847.³

Tills vidare hade Hartmansdorff möjlighet att göra sig hörd i den till Svenska akademien återlämnade Posttidningen. Sin vana trogen blev han snart den som satte sin prägel även på denna tidning. Posttidningen hade ensamrätt på officiella nyheter och betraktades särskilt av liberalerna som regeringsorgan. Den konservativa tonen uppfattades som sanktionerad från högsta ort, dvs. från kungen. De liberala bladen attackerade häftigt. En artikel i december 1846,

¹ De viktigaste källorna för denna artikel finns i den Hartmansdorffska samlingen i RA: Brev från Hartmansdorff till Palmblad (i original), E 4008; koncept till brev från Hartmansdorff, E 4010; brev till Hartmansdorff 1846–52, E 4112–4121; Hartmansdorffs dagboksanteckningar i almanackor 1841–56, E 4019–4020; samt Handlingar angående tidningen Tiden m. fl. tidningsärenden 1844–51, E 4190.

² Palmblad till Hartmansdorff 10/1 1846.

³ Carl Otto Palmstierna till Hartmansdorff 23/3 1846.

skrivna av Hartmansdorff, där näringsfriheten angreps, gav monarken anledning att handla. Personligen föräktade han liberala tänkesätt i denna fråga. Akademien måste byta redaktör och lova att endast införa regeringens politiska artiklar, annars skulle privilegiet att meddela officiella nyheter indragas. Posttidningen hade försetts med munlås. Trots att Oscar I och Hartmansdorff hade olika uppfattningar i näringsfrågor har kungens agerande betecknats som taktiskt och föranletts av att han inte ville stöta sig med liberalerna, medan han sökte sig nya vägar för att värna om den personliga kungamakten.⁴ Hartmansdorff stod nu utan språkrör. Munlåset satte fart på hans verksamhet för en ny tidning. Därmed vittnar dagboken.⁵ Det fanns nu två ting i de konservativas medvetande som ökade hans möjligheter att vinna gehör för ett nytt organ; munlåset och den stundande riksdagen.

För Hartmansdorff gällde det att mobilisera tillräckligt med kapital. Därför måste åsiktsfränder aktiveras för det nya tidningsföretaget, vilka i sin tur kunde påverka andra. Framgång berodde på hur stor spridning tidningen kunde få. Andra problem måste också lösas. Han måste hitta en lämplig redaktör som kunde föra de konservativas talan och han måste avgöra vem som skulle äga tidningen.

Hartmansdorff utarbetade under januari månad ett program⁶ som han tänkt skulle undertecknas av lämpliga män. På så sätt skulle kraft ges åt företaget och dess idé föras vidare genom programmets spridning. Undertecknarna, som borde komma från alla stånd⁷, skulle vara avgångna från offentlig tjänst eller aldrig innehaft sådan.⁸ De skulle med andra ord ha en från kung och regering oberoende ställning. Programmet, som visserligen aldrig kom att spridas, är intressant därför att det ger en bild av den konservativa tankegången i allmänhet, men också har typiska hartmansdorffska inslag. Det inleds med en förklaring till varför en ny konservativ tidning skulle grundas. En-

sidigheten måste avhjälpas och fler än en åsikt få komma fram. Tidningarna i Stockholm är antingen tysta när det gäller de "allmänna ärendenas gång" eller har "en och samma åsikt". "Det är för att bereda den motsatta tillfälle att jämväl göra sig gällande, det är för att åt samhällets upprätthållande beståndsdelar värdigt hävda deras tillbörliga vikt, som tidningen bör stiftas, och det så mycket hellre, som ett dagblad företagit sig att i de konservativas namn föra ett språk som ogillas". Den tidning som åsyftas är Svenska Minerva. Vad Hartmansdorff försöker säga är att den tilltänkta tidningens enda konkurrent bland de konservativa tidningarna inte var lämplig att föra de konservativas talan.⁹

De frågor som borde drivas skulle röra "lagstiftning och beskattning, lagskipning och statsförvaltning". Tidningen skulle vidare "vårda allt gott och svenskt, särdeles då det vilar på historisk, under tidens skiften beprövad grund". Den skulle "kämpa för kungamakts helgd och styrka, för tillständig aktning åt offentliga myndigheter, för betryggande av varje korporation eller enskild medborgares lagliga rätt". Inte heller skulle den vara emot "förbättringar" i statsskicket, utan även "strida för dem, men endast såvida de genomfördes på övertygelsens lugna och laglighetens ordnade väg".

Ovanstående stycke innehåller kända konservativa drag. Typiskt hartmansdorffsk är dock följande passage: "Tidningen måste för att vinna allmän tillit vara obe-

⁴ Berit Borell, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet, Sthlm 1948, s. 204 f., Söderberg—Olsson—Heckscher, Johan August Hazelius. En levnadsteckning, Sthlm 1936, s. 318—327.

⁵ Den tilltänkta tidningen och problemen omkring den — att hitta en redaktör och få folk att sluta upp kring tidningsföretaget — utgör huvudspörsmålet i Hartmansdorffs dagboksanteckningar under de tre första månaderna 1847.

⁶ Program i E 4190.

⁷ Hartmansdorff till Palmblad 9/2 1847.

⁸ Hartmansdorff till Palmblad 5/2 1847.

⁹ Minerva hade tydligen skadat de konservativas sak hos kung Oscar. Jfr dagboken 26/1 1847.

roende. Den bör dock gärna se styrelsens, liksom enskilda mäns väl, icke i oträngt mål förspilla någondera, allra minst genom bitterhet mot personer, men icke heller hos någon söka gunst, genom eftergift i sak eller grundsatser." – Att vara oberoende, att inte söka gunst, att inte göra några eftergifter, karaktäriserade i hög grad Hartmansdorffs personlighet.

Återstoden av programmet tar upp ekonomiska och praktiska ting. 33 000 riksdaler behövdes för att driva tidningen halvannat år. Starten var tänkt till den första juli 1847. Om bladet inom ett och ett halvt år inte erhöll så många prenumeranter att det kunde bära sig självt, skulle det läggas ned. De som ämnade stödja företaget skulle ta kontakt med undertecknarna av programmet eller insända sina bidrag. Understöd kunde ske antingen genom aktieteckning eller bidragsgivning. Aktierna skulle kosta 30 eller 60 riksdaler¹⁰ och inbetalning ske i tre omgångar. För varje aktie skulle man få ett exemplar av tidningen gratis under de ett och ett halvt åren. Detta gällde också för var femtonde riksdaler som inflöt från en bidragsgivare. Systemet med aktieteckning innebar att ett bolag blev ägare till tidningen.

Med detta program försökte nu Hartmansdorff att värva dels undertecknare, dels sympatisörer. Dagboken från mitten av januari till mitten av februari visar hans ansträngningar. Det är främst tre män som han har kontakt med och konfererar med och som tillsammans träffas och samtalar om tidningen.¹¹ Den ene är excellensen och före detta statsrådet Johan Lagerbjelke, som också lovade sin underskrift.¹² Den andre är generaltulldirektören C H Gyllenhaal. Denne som innehade aktiv tjänst och till på köpet hade goda kontakter med kungen uppfyllde knappast Hartmansdorffs oberoendekrav på undertecknarna. Medverkan i företaget bakom kulisserna gick dock bra. Han hade vanan inne eftersom han stött både Svenska Biet och Morgonen.¹³ En viss "rädsla" för vad Oscar I

skulle tycka ser man ändå. Han frågade nämligen och fick kungens välsignelse för sin medverkan.¹⁴ Han for också ut till Haga med programmet och fick dennes synnerliga bifall: "Flera gånger utropat 'bra'".¹⁵ Den tredje, excellensen och generalen Magnus Björnstjerna, hade nyligen återvänt från London där han varit ambassadör. Han blev en ivrig insamlare av penningmedel, men ville inte underteckna programmet.¹⁶

Sina ansträngningar till trots misslyckades Hartmansdorff med att få ihop tillräckligt med undertecknare. Han beklagade sig för Palmblad över de konservativas motstånd, "de vill inte misslyckas".¹⁷ Han hade i början av februari endast värvat ett fåtal män, förutom Johan Lagerbjelke de före detta statsråden Gustav Fredrik Åkerhjelm och Johan af Wingård, de likaledes före detta expeditionssekreterarna Gustav Myhrman och Gustav Netzel, kammarjunkaren August Stjernstedt, före detta borgmästaren i Stockholm Sandblad och fabrikören Almgren.¹⁸ Adelsmän och borgare var tydligen något lättare att värva än representanter för de båda andra stånden. Av dagboken framgår visserligen inte om några bondeståndsrepresentanter tillfrågats, men däremot präster. Biskop Holmström var villig att underteckna ena dagen men ändrade sig nästa.¹⁹ Domprosten Reuter Dahl sade sig villig att skriva under programmet, men först sedan han konfererat med övriga präster.²⁰

Av dagboken att döma slutade Hartmansdorff med den föga framgångsrika sysseln

¹⁰ Summan är inte bestämd, "30 eller 60 Rdr" är antecknat med blyerts.

¹¹ Se dagboken 23/1, 27/1, 5/2, 7/2, 25/2, 12/3 och 17/3 1847.

¹² Dagboken 16/1 1847.

¹³ Borell, a. a., s. 118.

¹⁴ Dagboken 18/1 1847.

¹⁵ Dagboken 30/1 och 1/2 1847.

¹⁶ Dagboken 16/1 och 27/1 1847.

¹⁷ Hartmansdorff till Palmblad 5/2 1847.

¹⁸ Hartmansdorff till Palmblad 5/2 1847 och anteckning i E 4190.

¹⁹ Dagboken 1/2 och 2/2 1847.

²⁰ Dagboken 7/2 1847. Huruvida Reuter Dahl återkom framgår inte.

sättningen att värva undertecknare av programmet. Sympatisörer gick något lättare att få. Av speciellt intresse är att se hur de senare junkerledarna Gustav Lagerbjelke, Henning Hamilton och Carl Otto Palmstierna förhöll sig till tidningsgrundningen. Lagerbjelke deltog något i diskussionerna kring tidningen.²¹ Intressant är emellertid, som vi senare skall se, att Hartmansdorffs enträget försökte få honom att bli tidningens utgivare.

En person som Hartmansdorff var glad över att ha värvat var Henning Hamilton. "Hamiltons vishet oss förunnad", skrev han i dagboken.²² Hamilton var vid denna tid chef för kronprins Carls stab och hade tidigare innehaft hovtjänst. Han stod kungahuset synnerligen nära.²³ Hamilton hade liksom Gyllenhaal begärt och fått kungens samtycke.²⁴ Men att underteckna programmet var det naturligtvis inte fråga om.²⁵

Carl Otto Palmstierna uppvisar en mer nyanserad inställning. Han var inte motståndare till att en ny tidning grundades, men hade en bestämd uppfattning om sätet. Medverkan från "denna ort" dvs. Linköping eller Östergötland, skrev han, var tveksam på grund av att man sett liknande tidningsföretag misslyckas. Han trodde att endast genom egen kraft eller genom ett fåtal personers "risk" kunde en tidning vänta sig understöd och då "genom prenumeration – ej genom annat", dvs. frivilliga bidrag.²⁶

Palmstierna kan med viss rätt sägas föra sin landsdels talan. Om tidningsföretaget skulle bli lyckat gällde det att få så stor spridning som möjligt av tidningen, inte bara i de olika samhällsklasserna, utan även geografiskt. Palmstiernas brev med den förmodade negativa synen från "denna ort" påvisar behovet av sympatisörer i landsorten som kunde propagera bland sina rumsligt nära vänner bättre än vad Hartmansdorff kunde göra från Stockholm.

Tänkbara sympatisörer med stort inflytande fanns i Norrköping, i första hand sta-

dens borgmästare J. P. Lagergren och stadens ledande företagare Johan Swartz. Lagergren var under 1840-talet och i början på 1850-talet konservativ ledare i borgarståndet. Swartz' medverkan skulle göra det möjligt att fånga in grupper som Hartmansdorff vanligtvis inte umgicks med eller kände. Lagergren skrev om detta till Hartmansdorff i mitten av januari. Han menar att det var troligt att Swartz "kan och vill medverka till företaget även på andra håll t. ex. i Göteborg, måhända även i Stockholm, bland sådana större affärsmän, vilka hittills hållit sig utom partistriderna, men vilkas åsikter dock är kända och bekända".²⁷ I ett brev längre fram heter det: "Det är ej hans bidrag blott, utan även hans energi och inflytande både här och på andra orter, som behövs för företaget".²⁸

Det förtjänar att i detta sammanhang påpeka att Norrköping omkring 1850 var den ledande industristaden i Sverige. Stockholm hade visserligen ett större antal fabriker än Norrköping, men den senare staden hade både större arbetarantal och tillverkningsvärde. Norrköpings ledande ställning var dock helt beroende av dess textilindustri och därför skedde under nästkommande decennier en stor relativ tillbakagång.²⁹

Swartz var villig att stödja en ny tidning, men hade också bestämda åsikter om hur

²¹ Dagboken 9/2 och 13/2 1847.

²² Dagboken 16/1 1847, Hartmansdorff till Palmblad 6/2 1847.

²³ Staffan Förhammar, Reformvilja eller Riksdagstaktik? Junkrarna och representationsfrågan 1847–54, Kungälv 1975, s. 21.

²⁴ Dagboken 26/1 1847.

²⁵ Hartmansdorff till Palmblad 6/2 1847.

²⁶ Carl Otto Palmstierna till Hartmansdorff 17/1 1847.

²⁷ Lagergren till Hartmansdorff 18/1 1847.

²⁸ Lagergren till Hartmansdorff 8/3 1847.

²⁹ Om dessa jämförelser se Ingrid Hammarström, Stockholm i svensk ekonomi 1850–1914, Sthlm 1970, s. 201 ff.

den skulle drivas.³⁰ Det var åsikter som inte alltid stämde överens med Hartmansdorffs. Lösandet av finansieringsproblemet var det delade meningar om. Swartz menade att ett fåtal konservativa skulle tillskjuta ett visst belopp och överlämna det till en redaktör, utan annat förbehåll än att grunda en konservativ tidning. På så vis gynnade man bäst ett tidningsföretag.³¹ Hartmansdorff menade ju enligt programmet att insamlingen skulle ske bland många genom aktieteckning och att ett bolag skulle äga tidningen. Vidare skulle redaktören bli en avlönad anställd med ett par tusen riksdaler i årslön.³²

Det är skillnad mellan dessa synsätt. Swartz' skulle därvid kunna kallas ekonomiskt liberalt. Redaktören skulle i eget intresse och på heltid arbeta för tidningen.³³ Framgång – inte minst ekonomisk sådan – för tidningen skulle bli framgång för honom. Jämförelse med Lars Hierta och hans Af-tonblad ligger inte långt borta.

Den hartmansdorffske redaktören anställd av tidningens ägare, bolaget, kunde visserligen hoppas på fortsatt anställning om tidningen lyckades, men kunde just på grund av sin beroendeställning inte själv helt påverka dess utveckling.

Hartmansdorff hade mycket större behov av en tidning än vad Swartz kunde sägas ha. Den politiska ledarställningen medförde att ett organ där man fick väga orden för att inte stöta sig med redaktören-ägaren knappast var en bra lösning för Hartmansdorff. Erfarenheten av konservativa självständiga tidningar, typ Minerva, var heller inte den bästa. Det framstod som säkrast att ha en viss kontroll över utgivaren.³⁴ För Swartz däremot hade startandet av en tidning mer karaktären av manifestation för en god sak, än personligt behov av ett språkrör.³⁵ Utvecklingen under februari och mars skulle visa om Hartmansdorffs och Swartz' meningar gick att sammanlänka. Valet av redaktör skulle därvid bli avgörande. "... , huvudsaken är att få en utgivare, ty från alla håll svaras: 'gärna bidrag men vi vilja veta vem utgivaren bliver', kan Du hjälpa mig att

få en sådan?"³⁶ skrev Hartmansdorff till Palmblad i början av februari. Han hade då samtidigt som han sökte sympatisörer och undertecknare till programmet i en månads tid försökt att finna en lämplig utgivare.

Förutom de formella krav man kunde ställa på en redaktör, dvs. att han skulle ha ett konservativt synsätt och äga en förmåga att uttrycka sig ledigt i skrift, så skulle han enligt Hartmansdorff vara fri från beroende uppifrån, dvs. kungen-regeringen. Detta tog sig uttryck i att om den blivande redaktören hade offentlig tjänst, och det var att vänta, fick han inte ta tjänstledigt då tjänstledigheten skulle beviljas av kungen³⁷, vid denna tid så väl formellt som reellt. Den blivande redaktören skulle alltså stanna i sin tjänst och vid sidan om sköta redaktörsskapet. En ökad arbetsbörda skulle otvivelaktigt bli följden.

Advokatfiskalen C. M. Rydquist var en av de första som tillfrågades. Han hade en viss journalistisk erfarenhet som före detta medarbetare i Svenska Minerva och Svenska Biet. Hartmansdorff hade också ryktesvägen hört att han inte skulle vara "obenä-

³⁰ Däremot har jag inte i källorna kunnat finna något som talar för att man skulle ha haft olika åsikter angående anledningen till att en ny tidning borde startas, eller vilken ideologisk inriktning den borde ha.

³¹ Lagergren till Hartmansdorff 18/1, 25/1 och 3/2 1847. Korrespondensen mellan Swartz och Hartmansdorff förs med Lagergren som mellanhand.

³² Hartmansdorff till Palmblad 5/2 1847.

³³ I ett brev till Lagergren utvecklar Swartz sin syn något. Utgivaren kommer att uppoffra all sin kraft på företaget därför att det grundkapital han får lockar till att driva företaget med vinst och därmed göra honom förmögen. Swartz till Lagergren 9/3 1847 i E 4190.

³⁴ En tilltänkt redaktör (professor Eriksson i Norrköping) skrev till Hartmansdorff och undrade vad han menade med att redaktörens befattning väsentligen skulle vara "en föreständares och censors". Eriksson uppfattade redaktören som osjälvständig och ville att Hartmansdorff skulle precisera sig. Eriksson till Hartmansdorff 1/3 1847.

³⁵ Det finns ingenting i källorna eller litteraturen som talar för att Swartz skulle tillhört skaran av trogna tidningsskribenter.

³⁶ Hartmansdorff till Palmblad 9/2 1847.

³⁷ Hartmansdorff till Palmblad 3/3 1847.

gen”³⁸, men vid ett samtal mellan de båda i mitten av januari drog sig Rydquist ur.³⁹ Bibliotekarien vid Kungliga Biblioteket Arfwidsson hade också tillfrågats men sagt nej.⁴⁰ Han föreslog i stället den nytillträdde riksarkivarien J. J. Nordström.⁴¹ Palmblad betecknade denne som ”strängt konservativ” men tillade ”har väl betänkligheter att träda i spetsen”.⁴² Det var ett riktigt antagande, för trots upprepade övertalningsförsök, gick han inte att värva.⁴³

Svårigheterna att få intressenter för tidningsföretaget, liksom svårigheterna att få en utgivare hade skapat en viss avslagenhet bland de inblandade. Lagerbjelke var ”liknöjd” och ”nedslagen”.⁴⁴ Gyllenhaal och Björnstjerna var ”otåliga”.⁴⁵ Även om sökandet efter undertecknare avstannade, gick dock sökandet efter redaktör vidare.⁴⁶ Lagergren i Norrköping hade i slutet av januari föreslagit ”någon yngre lärd i Uppsala” till redaktör. Den som han särskilt tänkte på var amanuensen vid universitetsbiblioteket Jonas Wahlström.⁴⁷ Denne hade flera meriter som kvalificerade honom för redaktörskap. Han hade medarbetat i en rad tidningar såsom Biet, Carlstad Tidning, Freja, Morgonen, Dagen m. fl. Vidare hade han varit ansvarig utgivare för Upsala Tidningar i början av 1840-talet. Viktigt var också att han var delägare i ett tryckeri.⁴⁸

Hartmansdorff hörde sig för hos Palmblad om Wahlström skulle vara möjlig att få.⁴⁹ Palmblad trodde att han skulle vilja hjälpa till och lovade att vidtala honom⁵⁰, vilket medförde att Wahlström reste till Stockholm för ett personligt sammanträffande med Hartmansdorff.⁵¹ Vad man talade om framgår inte av källorna. Hartmansdorff skrev bara i sin dagbok ”ville ej övertaga tidningen”.⁵² Wahlströms nej kan ha fler orsaker. Hans framtid vid universitetet kunde på grund av personliga motsättningar till överordnade sättas på spel om han åtog sig utgivningen.⁵³ Intressantare är emellertid vilka krav Hartmansdorff kan ha ställt på en blivande utgivare. Att Hartmansdorff framfört sådana får väl hållas för

mycket troligt, men vilka de mer preciserat var, är däremot svårt att säga. De bör dock kommit in på utgivarens förhållande till intressenterna. Palmblad hade sagt att ”han hatar radikalismen”⁵⁴, men vad samtiden inte riktigt tycks ha haft klart för sig var att Wahlström hyste mer liberala än konservativa åsikter.⁵⁵ Efter Hiertas försäljning av Aftonbladet 1851 blev Wahlström ett tag också delägare i denna tidning.⁵⁶ Det är möjligt att Hartmansdorff uttryckt sådana krav på utgivaren att Wahlström helt enkelt av politiska skäl inte ville acceptera.

Wahlström hade vid sitt besök hos Hartmansdorff föreslagit stadsläkaren i Norrköping professor Eriksson, om vilken Hartmansdorff skrev samma dag till Lagergren i Norrköping.⁵⁷ Några dagar senare tackade Eriksson nej⁵⁸, men var åter villig ytterligare ett par dagar senare.⁵⁹ Orsaken till denna ambivalens framgår inte. Klart är emellertid att hans vilja att bli redaktör inte var populär i Hartmansdorffs omgivning. Både Lagerbjelke och Gyllenhaal ansåg honom

³⁸ Dagboken 14/1 1847.

³⁹ Dagboken 15/1 1847.

⁴⁰ Dagboken 16/1 1847.

⁴¹ Dagboken 24/1 1847.

⁴² Palmblad till Hartmansdorff 11/2 1847.

⁴³ Hartmansdorff till Palmblad 12/2 1847 och dagboken 9/2, 10/2 och 11/2 1847.

⁴⁴ Dagboken 5/2 1847.

⁴⁵ Dagboken 5/2 och 13/2 1847.

⁴⁶ Det förekommer flera namn i diskussionen, men det är inte säkert att alla tillfrågades. Min avsikt är inte att redovisa alla namn, utan endast de som förekommer ofta i källorna eller de som är särskilt intressanta.

⁴⁷ Lagergren till Hartmansdorff 25/1 1847.

⁴⁸ G. Klemming—J. Nordin, Svensk boktryckerihistoria 1483—1883, Sthlm 1883, s. 460.

⁴⁹ Hartmansdorff till Palmblad 5/2 1847.

⁵⁰ Palmblad till Hartmansdorff 8/2 1847.

⁵¹ Palmblad till Hartmansdorff 11/2 1847.

⁵² Dagboken 15/2 1847.

⁵³ Palmblad till Hartmansdorff 11/2 1847.

⁵⁴ Palmblad till Hartmansdorff 8/2 1847.

⁵⁵ Tom Söderberg, Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid, Sthlm 1972, s. 108. Söderberg betecknar Wahlström som en liberal publicist.

⁵⁶ Klemming-Nordin, a. a., s. 460.

⁵⁷ Dagboken 16/2 1847.

⁵⁸ Dagboken 21/2 1847.

⁵⁹ Dagboken 23/2 1847.

omöjlig, vilket även Lagergren gjorde.⁶⁰ Huruvida Lagergren haft något inflytande på Lagerbjelke eller Gyllenhaal är osäkert, men han vistades vid detta tillfälle i huvudstaden. Lagergren skrev till Hartmansdorff i slutet av februari att Eriksson inte kan "i tre månader sköta redaktörsskapet, utan att en brytning skall uppkomma, lika menlig för saken, som för honom själv". Lagergren tillade att Swartz hade samma åsikt.⁶¹ Därmed var Eriksson avförd som möjlig redaktör.⁶²

Vid sitt besök i Stockholm hade Lagergren också uttalat sitt ogillande av programmet.⁶³ I samma brev som han uttryckte sitt och Swartz' ogillande av Eriksson tog han upp saker angående tidningen som han sade sig diskuterat med olika personer i Stockholm. Många hyste ovilja mot ett företag grundat på aktier eller där pengarna kom från många, menade han. Vidare önskade man att en ansedd adelsman skulle träda i spetsen som utgivare. Detta skulle högaktas och de konservativa sluta upp bakom. I annat fall skulle misstanken uppstå att "de konservativas ledare, utom riksdagen, ej ville betala med sina personer, utan blott med sina pengar, liksom andra". Lagergren menade att rädslan bland de ledande konservativa att framträda öppet gjort det svårt att få en redaktör, därför att bakom redaktören skulle man hela tiden söka ledaren för tidningen. En tidning efter Swartz' plan skulle däremot inte ha någon ledare bakom redaktören, "vars mandat vore endast: fri diskussion och för övrigt sköta sitt företag såsom hans samvete och fördel, både nu och framledes fordrade".⁶⁴

Tanken på en adlig redaktör kände Hartmansdorff till innan han fick Lagergrens brev. Som nämnts tidigare, försökte Hartmansdorff få greve Gustav Lagerbjelke till redaktör. Han hade också samtal med Johan Lagerbjelke om saken. Men trots att han även personligen försökte övertala greven, vägrade denne.⁶⁵ Även det tidigare statsrådet Samuel Grubbe hade varit på tal⁶⁶, men förmodligen inte velat, ty Hart-

mansdorff fann honom vankelmodig.⁶⁷

När mars månad började hade Hartmansdorffs tidningsföretag inte kommit särskilt långt trots att han hållit på i två månader. Möjligheten att få en godtagbar redaktör var lika osäker som tidigare. Inte heller var de andra frågorna – finansieringen, ägandeförhållandet, redaktörens ställning – lösta. I det brev Lagergren skrev till Hartmansdorff i slutet av februari berättade han också att Swartz börjat misströsta om hela företaget.⁶⁸

Palmblad blev nu den enda utvägen för Hartmansdorff om det överhuvudtaget skulle bli någon tidning. De kände varandra väl och Hartmansdorff behövde inte frukta att de inte skulle komma överens när tidningen väl startat. Hartmansdorff skrev till Palmblad om övertagande av redaktörsskapet den 3 mars.⁶⁹ Då hade han dagen före och samma dag åter försökt övertala riksarkivarie Nordström och advokatfiskalen Rydquist, men fått nej.⁷⁰ Hartmansdorff hade innan han tillskrev Palmblad förvissat sig om Johan Lagerbjelkes stöd för denne.⁷¹ Däremot framgår det inte av dagboken om han tillfrågat Gyllenhaal och Björnstjerna. Hartmansdorff skrev också till Lagergren och undrade över Swartz' inställning.⁷² Om Swartz accepterade Palmblad skulle mycket vara vunnet, förutsatt att Palmblad ville bli utgivare. I sitt brev till Palmblad omtalade Hartmansdorff att Swartz varit i Göteborg och fått landshövdingen med sig. "Om både öst- och västgötar söndra sig från oss så bliver det än svårare att lyckas", menade han. Beträffande Swartz' inställning sade

⁶⁰ Dagboken 23/2 och 24/2 1847.

⁶¹ Lagergren till Hartmansdorff 28/2 1847.

⁶² Dagboken 2/3 1847.

⁶³ Dagboken 19/2 1847.

⁶⁴ Lagergren till Hartmansdorff 28/2 1847.

⁶⁵ Dagboken 25/2, 26/2 och 28/2 1847.

⁶⁶ Dagboken 22/2 1847.

⁶⁷ Hartmansdorff till Palmblad 3/3 1847.

⁶⁸ Lagergren till Hartmansdorff 28/2 1847.

⁶⁹ Hartmansdorff till Palmblad 3/3 1847.

⁷⁰ Dagboken 2/3 och 3/3 1847.

⁷¹ Dagboken 2/3 1847.

⁷² Dagboken 3/3 1847.

han sig "inte ha något emot att övergå till Swartzens mening, men vet ingen utgivare att föreslå". Han relaterade också professor Erikssons fall och motsättningen mellan denne och Swartz. Därefter kom han till saken: "Under denna söndring i sinnena och brist på pardon till företagets utförande fruktar jag att det går under, med mindre Du kunde åtaga Dig det". Hartmansdorff sade att han ansåg Palmblad vara den ende som hade allmänt förtroende både som "penningförvaltare och konservativ skriftställare". Eftersom Palmblad inte kunde ta tjänstledigt, på grund av att tidningen då skulle bli misstänkt för beroende uppifrån, måste han sköta tidningen från Uppsala under terminerna och ha ombud i Stockholm. Men Hartmansdorff sade sig inte veta om Swartz ville godkänna en redaktör som inte var närvarande på utgivningsorten. Hur som helst ville han att Palmblad skulle uppställa sina villkor punktvis för att Swartz' samtycke skulle kunna inhämtas.

En dag tidigare hade Hartmansdorff skrivit till Eriksson och sagt att Swartz' mening nu hade spritts så mycket att han "befarar att hela företaget går över ända om ej tankarna kunna förenas". Men han frågar sig: "Vilken utgivare vill åtaga sig så vidsträckta anspråk på skicklighet och framgång som ett så inskränkt förtroende skulle medföra?", och beträffande den summa som skulle insamlas: "Var skall man finna en man, då flera ledande personer ej må framtråda, som är nog vördad inom alla stånd av så många som infordras för att sammanbringa det behövlige beloppet?"⁷³ Hartmansdorff ansåg tydligen att Swartz' syn på redaktörens ställning gjort det än mer omöjligt att få en sådan.

Den 6 mars fick Hartmansdorff veta att Palmblad accepterat.⁷⁴ "För sakens egen skull" och för att han kände tacksamhet mot Hartmansdorff sedan gammalt. Han menade att denne visat honom förtroende när han [Palmblad] utnämndes till professor.⁷⁵ Men Palmblad förband sig bara att vara i Stockholm, dvs. utgivningsorten,

fyra månader om året.⁷⁶ Vidare ville han inte binda sig kontraktsmässigt för mer än ett och ett halvt år.⁷⁷

Lagerbjelke hade accepterat Palmblad och Gyllenhaal var glad över hans åtagande.⁷⁸ Man väntade nu på vad Swartz skulle säga. Lagergren tyckte innan han talat med Swartz att Palmblad skulle vara "förträfflig" om han kunde ägna sig åt företaget på heltid. Han var dock pessimistisk angående Swartz' inställning.⁷⁹ Den 11 mars fick Hartmansdorff reda på att Swartz inte ville delta i tidningsutgivning, om inte "hans ursprungliga förslag i den fulla meningen därav sattes i verket".⁸⁰ Swartz kunde inte acceptera en utgivare som inte fanns där tidningen skulle utgivas och som bara för en bestämd kort tid ville åtaga sig redaktörskapet.⁸¹

Lagerbjelke, Björnstjerna, Gyllenhaal och Hartmansdorff överlade nu om läget. Man beslöt sig för att skriva till Swartz.⁸² Förmodligen försökte man få honom att ändra sitt beslut. Fast Hartmansdorff den 11 mars visste att Swartz inte ville vara med, uppgav han i ett brev till Palmblad daterat den 16 mars att man inte fått något svar från Norrköping.⁸³ Det tyder på att herrarna hoppades att Swartz skulle ändra sig och att Hartmansdorff inte velat säga något åt Palmblad förrän han var helt säker på Swartz' åsikt.

Den 17 mars hade de fyra männen ett nytt sammanträde. Nu var det helt klart att Swartz frånträtt, vilket medförde att La-

⁷³ Hartmansdorff till Eriksson 2/3 1847 (koncept).

⁷⁴ Dagboken 6/3 1847.

⁷⁵ Hartmansdorff var statssekreterare i eklestikexpeditionen när Palmblad utnämndes.

⁷⁶ Palmblad till Hartmansdorff 5/3 1847.

⁷⁷ Palmblad till Hartmansdorff 16/3 1847.

⁷⁸ Dagboken 7/3 1847.

⁷⁹ Lagergren till Hartmansdorff 8/3 1847. Märk att Lagergren skrev två brev till Hartmansdorff den 8/3, varav detta är det första.

⁸⁰ Lagergren till Hartmansdorff 8/3 1847 (brev 2) och dagboken 11/3 1847.

⁸¹ Swartz till Lagergren 9/3 1847 i E 4190.

⁸² Dagboken 12/3 1847.

⁸³ Hartmansdorff till Palmblad 16/3 1847.

gerbjelke och Gyllenhaal inte heller ville vara med. Björnstjerna och Hartmansdorff blev upprörda över de båda andras beslut, men tänkte fortsätta.⁸⁴ Det var säkert inte bara Swartz' avhopp som gjorde att Lagerbjelke och Gyllenhaal drog sig ur, utan också det förhållandet att munlåset på Posttidningen var borta⁸⁵ och, såsom Lagergren konstaterade, "då är det motiv som tilltalade alla mest också borta".⁸⁶ En ny tidning ansågs alltså inte lika nödvändig i mars som ett par månader tidigare.

Hartmansdorff och Björnstjerna fortsatte emellertid. Det skulle under den närmaste framtiden komma att bli flera sammanträden hos Björnstjerna om tidningen.⁸⁷ Den 21 mars antogs Palmblad till utgivare och det uppdrogs åt Hartmansdorff att utarbeta program.⁸⁸ Följande dag hade han ett sådant klart och fick det godkänt i ett nytt sammanträde.⁸⁹ Han kunde nu uppgöra ett förslag till teckningslista där programmet skulle stå på ena sidan och plats för aktieteckning finnas på den andra. Förslaget godkändes vid den första bolagsstämman den 25 mars.⁹⁰

Hur skiljde sig nu detta program från det Hartmansdorff uppgjort i januari?⁹¹ Han har med största säkerhet haft sitt januari-program framför sig när han skrivit det nya. Det kan man se av att åtskilliga ord och till och med meningar är helt identiska. En viss nedtoning är dock märkbar. Minerva nämns inte. Inte heller nämns de beståndsdelar i samhällskroppen som man i januari-programmet skulle kämpa för – kungamakten, offentliga myndigheter, korporationer och enskilda medborgares lagliga rätt. Vidare sägs ingenting i marsprogrammet om att tidningen måste vara oberoende. Beträffande tidningens innehåll ger marsprogrammet en mer kulturell inriktning. Detta kommer utan tvekan från Palmblad. Han hade nämligen direkt påyrkat den.⁹² Förutom frågor av politisk och statsfinansiell art skulle därför konst, vetenskap och näringar uppmärksammas. Själva nyhetsförmedlingen skjuts en smula i bakgrunden genom att marspro-

grammet visserligen säger att nyheter skall förekomma men bara "så vitt utrymme medgäve".

Marsprogrammet fortsätter med en del praktiska uppgifter. Palmblad blir ansvarig utgivare, men kommer under de akademiska terminerna inte att vistas i Stockholm. Arbetet kommer där i stället att skötas av biträden. Tidningen skall heta Tiden och utkomma varje söckendag från och med den 1 september. Namnet Tiden hittade Hartmansdorff på. Idén hade han fått från den engelska The Times.⁹³ För att driva tidningen ett år behövdes 22 000 riksdaler. Därefter torde tidningen få så många prenumeranter "att den sedan kan bära sig själv". Synen på framtiden är alltså optimistisk. Eftersom tidningen skulle drivas som ett aktiebolag var ägandeförhållandet avgjort. Bolaget skulle emellertid välja en förvaltning vars rättigheter bland annat var att sammankalla bolaget, uppbära de inlutna medlen, kontraktera med utgivaren och utbetala hans arvode. Varje aktie kostade 50 riksdaler och för den summan fick man också ett friexemplar. På omstående sida programmet kunde namn, titel och adress tecknas liksom önskat antal aktier. En särskild kolumn fanns för dem som ville bidra utan att bli aktieägare. Något gratis-exemplar av bladet för varje femtonde riksdaler som utlovats i januariprogrammet nämns inte. Tidningens storlek och utgivningsätt skulle beslutas av förvaltningen

⁸⁴ Dagboken 17/3 1847.

⁸⁵ I slutet av februari befriades Posttidningen från munlåset. Fortsättningen av den artikelserie Hartmansdorff påbörjat i december och för vilken munlåset påklustrats publicerades. Borell menar att Oscar I beordrat befrielse för att kunna slå mot liberalerna, som enligt honom kastat masken i representationsfrågan. Borell, a. a., s. 208 f.

⁸⁶ Lagergren till Hartmansdorff 8/3 1847 (brev 2).

⁸⁷ Dagboken 21/3, 22/3, 24/3, 25/3 och 28/3 1847.

⁸⁸ Dagboken 21/3 1847 och protokoll i E 4190.

⁸⁹ Dagboken 22/3 1847.

⁹⁰ Dagboken 25/3 och 26/3 1847.

⁹¹ Teckningslista i E 4190.

⁹² Palmblad till Hartmansdorff 21/3 1847.

⁹³ Hartmansdorff till Palmblad 16/3 1847.

alltefter omständigheterna. Om den hopsamlade summan skulle överstiga behovet skulle aktieägarna besluta om hur överskottet skulle användas, dock helst till fortsatt utgivande. Hur länge tidningen skulle utkomma sägs dock inte. Vidare stadgas beträffande bolagsbeslut att frånvarande bolagsmän "få åtnöjas" med de beslut som bolagsstämman fattar i Stockholm. Programmet slutar med att omtala att teckningslistorna skall vara insända före den 30 juni 1847, till dem från vilka de erhållits.

Januariprogrammet hade Hartmansdorff tänkt skulle undertecknas av män från alla stånd. Marsprogrammet skulle undertecknas av utgivaren, dvs. Palmblad, som emellertid avböjde, och i stället önskade att några bolagsmän skulle namngiva sig öppet. Det skulle för honom personligen "liksom inge lite mer courage".⁹⁴ Av dessa föresatser blev intet. Programmet avslutas endast helt kort med "Stockholm den 26 mars 1847".

Förutom att bolagsstämman den 25 mars godkände programmet, valde man också förvaltning.⁹⁵ Styrelsen-förvaltningen utgjordes av nio personer.⁹⁶ I den ingick fem adelsmän, förutom Hartmansdorff och Björnstjerna, grevearna Gustav Lagerbjelke, Adölf Gyldenstolpe och Axel af Wirsén. Av de övriga var en präst, kyrkoherden och doktorn Josef Wallin, två ämbetsmän, kanslirådet Gustaf Myhrman och före detta expeditionssekreteraren Gustav Netzel, och en borgare grosshandlaren Severin Wiger. De ofrälse, Wallin, Netzel och Myhrman övertalades av Hartmansdorff att bli medlemmar.⁹⁷ Vem som var preses i denna församling framgår inte, men sannolikt har Björnstjerna innehaft denna post eftersom sammanträdena hölls i hans hem. När excellensen Johan Lagerbjelke inte längre ville vara med i tidningsföretaget efter Swartz' avfall, hade Björnstjerna, enligt Hartmansdorff, sagt sig vilja "stå i spetsen".⁹⁸

Tre dagar efter bolagsstämman hade förvaltningen sitt första sammanträde hemma

hos Björnstjerna. Man diskuterade bland annat tryckning.⁹⁹ Förmodligen gällde det programmet-teckningslistans tryckning och spridande. De följande dagarna utdelade nämligen Hartmansdorff de första teckningslistorna för cirkulation.¹⁰⁰

För att driva tidningen ett år fordrades alltså cirka 22 000 riksdaler. Det var då frågan om en var dag utkommande tidning med en upplaga på 1 200 exemplar och en storlek som Post- och Inrikes Tidningar.¹⁰¹ Inkomsterna kunde i huvudsak komma från två håll, bidrag genom aktieteckning och/eller kontantgåvor samt inkomst från prenumeration. Försäljning av lösnnummer var vid denna tid föga utvecklade och kan förbises. Annonsintäkterna var för osäkra att räkna med. Prenumerationen beräknades ge cirka 8 000 riksdaler. Kostnadsberäkningen räknar med 1 000 prenumeranter à 8 riksdaler i prenumerationskostnad. Den summa som aktieteckning och övriga bidrag skulle bestrida blir då cirka 14 000 riksdaler. Om endast aktieteckning ägde rum behövdes således 280 aktier säljas. Det var helt klart att om tidningsföretaget skulle bli lyckosamt så måste aktieteckningen bli lyckosam.

Aktieteckningen gick emellertid trögt. Endast 230 aktier tecknades,¹⁰² vilket vida underskred Hartmansdorffs förväntningar. Han hade nämligen räknat med ca 400 möjliga tecknare.¹⁰³ Orsakerna synes varit flera. De ledande personer som Hartmans-

⁹⁴ Palmblad till Hartmansdorff 21/3 1847.

⁹⁵ Dagboken 25/3 1847.

⁹⁶ I källorna saknas klara uppgifter om vilka som ingick i förvaltningen. Redogörelsen bygger därför på en sammanställning av uppgifter i dagboken 21/3, 25/3, 28/3 och 29/3 1847 och i E 4190.

⁹⁷ Dagboken 25/3 1847.

⁹⁸ Hartmansdorff till Palmblad 19/3 1847.

⁹⁹ Dagboken 28/3 1847. Några protokoll från sammanträdena, om man fört sådana, finns inte bevarade.

¹⁰⁰ Dagboken 29/3 och 30/3 1847.

¹⁰¹ Kostnadsberäkning i E 4190.

¹⁰² Enligt anmälan till bolagsstämman den 6/12 1847, uppgjord av Hartmansdorff, i E 4190.

¹⁰³ Aktieteckning och prenumerationsinsamling 1847 i E 4190.

dorff trots skulle ge stimulans åt företaget var i flera fall tveksamma. Man skyllde på sin ställning,¹⁰⁴ eller var allmänt ovillig att tala med kolleger i verk och institutioner.¹⁰⁵ Inspirationen saknades och en viss lojhet för företaget spred sig. Rykten var också i omlopp som sade att inget skulle bli av,¹⁰⁶ vilket naturligtvis inte ökade intresset. Till detta kom att den tidigare så intresserade Gyllenhaal nu motarbetade verksamheten och försökte övertyga andra om dess ändamålslöshet.¹⁰⁷ Även Svenska Akademiens sekreterare Bernhard von Beskow verkade mot tidningen.¹⁰⁸ Hartmansdorff förebrådde båda för detta.¹⁰⁹

För att förbättra resultatet skrev Hartmansdorff påminnelser till flera presumtiva stödjare, bland andra till Palmstierna i Linköping.¹¹⁰ Detta brev andas besvikelse över de konservativas oförmåga att hålla samman. Palmstierna hade insänt sin teckningslista utan några namn. Inte ens han själv hade skrivit på. Hartmansdorff undrar vad motståndarna skall säga när de får reda på att Palmstierna inte är med. Det är inte pengarnas uteblivande som Hartmansdorff i första hand tänker på, eftersom han tror att tidningen skall gå ändå, "utan bristen på överensstämmelse mellan dem, som eljest tänka lika". Hur man skall komma överens i andra saker när man inte gör det i denna förstår han inte.¹¹¹

Hartmansdorff hade dock skäl att inte vara helt nedslagen. Förvaltningen hade bestämt att tidningen trots den klena teckningen skulle utkomma med sitt första nummer den 1 september 1847 och ges ut i 16 månader, dvs. till 1848 års slut.¹¹² Sammanlagt hade 13 218 riksdaler och 32 skilling garanterats, av vilka 1 868 riksdaler och 32 skilling var bidragsmedel. Summan underskred med cirka 800 riksdaler vad tidningen beräknades kosta för ett år med prenumerationsintäkterna avdragna. För att klara ekonomin mot bakgrund av den förlängda utgivningstiden beslöt förvaltningsmajoriteten att det planerade formatet på tidningen skulle minskas.¹¹³ Vidare nedsattes Palm-

blads eget arvode med 500 riksdaler.¹¹⁴ I kontraktet mellan förvaltningen och Palmblad¹¹⁵ fastslogs att denne bar det juridiska ansvaret, att han bestämde vad som skulle publiceras, att bolaget var tidningens ägare och att, vilket var viktigt, kostnaderna bestreds av förvaltningen. Innan Palmblad skrev under kontraktet uppstod diskussion om hans vistelseort under de akademiska ferierna. Förvaltningen ville att han skulle vistas i Stockholm. Själv ansåg han det obehövt fast han tidigare lovat det.¹¹⁶ Palmblad måste dock ge efter och förbinda sig att vistas i Stockholm ifall tidningens väl fordrade det. Men om allt gick bra från Uppsala förstod han inte varför han skulle behöva vistas på utgivningsorten.¹¹⁷

Förminskningen av formatet innebar naturligtvis att tidningens konkurrensmöjligheter kunde försvagas. Beslutet därom var en viktig fråga och genomfördes heller inte smärtfritt. Två av förvaltningsmedlemmarna – Gyldenstolpe och Wirsén – lämnade i protest förvaltningen för att inte bolaget sammankallats.¹¹⁸ Hartmansdorff försökte övertala dem att återgå, men misslyckades.¹¹⁹

Prenumerationsavgiften sattes till 2 riksdaler och 16 skilling för de fyra återstående månaderna av 1847. De eventuella prenumeranterna fick alltså relativt kort tid att bestämma sig för huruvida de ville ha tidningen eller inte. Trots detta tecknades 601

¹⁰⁴ Palmblad till Hartmansdorff 18/4 1847, Palmstierna till Hartmansdorff 22/7 1847.

¹⁰⁵ Dagboken 4/5 1847.

¹⁰⁶ Palmblad till Hartmansdorff 7/5 1847.

¹⁰⁷ Dagboken 5/4 och 7/4 1847, Hartmansdorff till Palmstierna 20/7 1847 (koncept).

¹⁰⁸ Dagboken 10/5 1847.

¹⁰⁹ Dagboken 9/5 och 10/5 1847.

¹¹⁰ Dagboken 20/7 1847.

¹¹¹ Hartmansdorff till Palmstierna 20/7 1847 (koncept).

¹¹² Dagboken 17/7 1847.

¹¹³ Se not 102.

¹¹⁴ Palmblad till Hartmansdorff 25/7 1847.

¹¹⁵ Kontraktskoncept i E 4190.

¹¹⁶ Palmblad till Hartmansdorff 25/7 1847.

¹¹⁷ Palmblad till Hartmansdorff 1/8 1847.

¹¹⁸ Dagboken 29/7 1847.

¹¹⁹ Dagboken 4/8 och 5/8 1847.

rena prenumerationer, dvs. där den blivande tidningsinnehavaren varken var aktieägare eller bidragsgivare.¹²⁰

Tiden var i hög grad aristokratisk i den meningen att aktietecknarna 1847 (160) till nästan tre fjärdedelar utgjordes av adelsmän. Fördelade efter yrke var över hälften militärer, gods- och bruksägare. Det byråkratiska inslaget utgjorde en fjärdedel, medan industri- och affärsmän inte uppgick till en tiondel. Försiktigheten var stor när det gällde hur många aktier man skulle köpa. En överväldigande majoritet tecknade sig bara för en aktie. Huvuddelen av aktieägarna kom från Stockholms, Uppsala och Östergötlands län. Bidragsgivarnas antal, jämt fördelade mellan adel och ofrälse, uppgick till 47. Bland stödjarna kom flera från samhällets toppar såsom avgångna statsråd, landshövdingar och biskopar. Belysande för till vilken kategori tidningens intressenter hörde är att sex biskopar deltog, medan antalet präster av lägre grad var mycket få. Någon entusiasm för tidningen inför 1848 märktes inte. När en extra fyllnad på 10 riksdaler behövdes för varje tidigare tecknad aktie, vägrade en femtedel att betala. Oviljan belyses klart av att bara fyra nya intressenter tillkom.¹²¹

Palmblad och journalistiken

Professor Palmblad var mycket medveten om pressens betydelse i samhället som opinionsbildare och insåg helt och fullt dess möjligheter. "Publiciteten är nu en lika stor makt som parlamenten; och det är lika viktigt att ansedda och kända röster höja sig från pressen, som från riksdagsbänken", skrev han till Hartmansdorff.¹ Man kan utgå från att han inte delade den åsikt som sade att allt journalistiskt arbete, vad det vara månne, var föraktfullt. Palmblads pressideal befann sig dock på ett högt plan. Någon som helst sympati för den press som kallades rabulistisk hade han inte. Palmblads ideal var den dagligt utkommande tidsskriften med kommenterande nyheter och en stark litterär prägel.

Den nya tidningen borde heta "Sanning och Rätt" – en vändning av Oscar I:s valspråk. I denna spetsfundighet låg något av en programförklaring. Ville inte majestätet kämpa för de rätta konservativa åsikterna så fanns det andra som kunde axla kungens mantel och säga vad han inte sade, men borde säga.²

Palmblad förstod att den tilltänkta tidningen skulle få ytterst svårt att undantränga sådana tidningar som Posttidningen, Aftonbladet och Dagligt Allehanda. Endast bland personer som håller flera blad kunde den konkurrera. Konkurrenten skulle då ske på ett högre plan där den kunde överflygla de andra organen nämligen i "litteratur, vetenskap och allt det som hör till intelligensens sfär".³

Politik och litteratur borde vara huvudbeståndsdelarna. Däremot skulle man inte ha "värdelösa noveller och dylika spaltfyllnader", inte heller "eländiga polismål och lantsortsnyheter – liksom skildringar av Stockholms nöjesliv". Vidare skulle alla skandalkraverier bannlysas såsom "slagsmål, tjuvar – hästar som skena, folk som slår ihjäl osv". Sådant material stjal utrymme från det som är seriösare menade Palmblad och fortsatte "passar det ej mig som litteratör, att ställa mig i spetsen för en tidning, som sysselsätter sig med slika uselheter, som utgjort min avsky och heder".⁴ Han var också negativ till publicering av rena nyheter, med andra ord till det som kan sägas vara en tidnings främsta uppgift; " – så lite utrymme som möjligt åt underrättelser som finns i de andra tidningarna".⁵ Hartmansdorff modererade i någon mån denna idealistiska journalistik. "Sanning och Rätt" förkastades som tidningens namn. Han ansåg att man inte heller kunde utesluta nyheter av skilda slag, eftersom

¹²⁰ Se not 102.

¹²¹ Kassaböcker i E 4190.

¹ Palmblad till Hartmansdorff 8/2 1847.

² Palmblad till Hartmansdorff 5/3 1847.

³ Palmblad till Hartmansdorff 21/3 1847.

⁴ Ibid.

⁵ Palmblad till Hartmansdorff 5/3 och 21/3 1847.

folk ville läsa om sådant. Tidningens strävan var också att nå personer som inte hade någon annan informationskälla, fortsatte Hartmansdorff, och därför kunde nyheterna inte nonchaleras.⁶

Vilka läsare ville då Palmblad nå? Jo, de kunskapsstörstande, – ”icke mobben icke en stor del av borgerskapet – för på dem måste man resignera: de hålla sig i alla fall vid sin toddy, sitt Söndags eller Aftonblad”. Även mot de lärdomssökande läsarna intog Palmblad en överlägsen attityd. Kunskaperna skulle nämligen tillagas efter Palmblads ”kokkonst” i enlighet med läsarnas ”smältningsförmåga”. Inom rimliga gränser kunde tidningen få tjäna som debattorgan. Därför borde en viss öppenhet förekomma. Sålunda kunde uppsatser tas in om de hade ”talang och stil”, även om redaktionen hade en annan mening. De borde dock i så fall vara signerade.⁷ I övrigt borde tidningen berätta om och debattera händelser hemma och i utlandet. Polemik med meningsmotståndare skulle undvikas, utom när den hade syfte att avslöja motståndarna inför kungen.⁸

Trots att man kan konstatera att Palmblad hade ganska bestämda åsikter om hur en tidning skulle se ut, erkände han för Hartmansdorff att han var okunnig i bra mycket som en tidningsredaktör borde veta. Han saknade insikt i den dagliga rutinen på en tidning. Likaså kände han inte de ekonomiska förutsättningarna för ett sådant företag.⁹

Den direkta skötseln svarade Palmblad emellertid inte för eftersom han vistades i Uppsala. Som varande huvudredaktör var detta menligt på två vis. Dels gjorde avståndet att kommunikationerna inte fungerade helt tillfredsställande. Dels kunde han inte uppfatta de politiska nyanserna från åskådarpåren i Uppsala. När februarirevolutionen i Frankrike blev känd i Sverige menade han att det inte skrevs tillräckligt om den.¹⁰ Förmodligen syftade han då på Hartmansdorff som hade möjlighet att sända artiklar direkt till tryckeriet utan att de passe-

rade Uppsala. I Stockholm intog man emellertid en viss försiktighet. Hartmansdorff hade till och med av kungen via Gyllenhaal blivit varnad till försiktighet i Tiden och i tal på Riddarhuset.¹¹ Denna återhållsamhet i huvudstaden återspeglades inte i Uppsala. Palmblad ville dock inte själv hålla i yxan, dvs. fördomandet av revolutionen, utan skyllde på att en artikel av honom skulle bli för gammal innan den kom in. Detta kan i och för sig vara troligt, men han menade också att han skulle bli för ”skarp”, vilket förefaller som en undanflykt för att slippa utsätta sig för obehag.¹²

När det stod klart för redaktören att Tiden inte skulle få den framgång som han hade hoppats, framförde han en del förslag för dess fortsättande 1849. I ett brev i maj 1848 föreslog han en allians med Posttidningen som i praktiken innebar en arbetsuppdelning. Posttidningen skulle därvid sköta nyhetsförmedlingen. ”Man kunde därigenom slippa legala annonser, utländska bulletiner och riksdagsförhandlingar och i stället koncentrera sig på positiva artiklar, litteratur och följetong.”¹³ Den uteblivna framgången för Tiden möjliggjorde för Palmblad att föra fram sina tankar om den idéella tidningen och dess innehåll.

På hösten samma år ville han att Tiden skulle utges och tryckas i Uppsala, men ändå vara en stockholmstidning. Han förespråkade därför en mindre snygg metod för att få tidningen att verka färsk i Stockholm. Tiden skulle tryckas en dag tidigare i Uppsala och utdelas på rätt dag i Stockholm.¹⁴ En fördatering skulle alltså lura läsaren. Utgivning i Uppsala kunde helt naturligt också knyta tidningen närmare Palmblad och öka hans inflytande över den. Mot slutet av året

⁶ Hartmansdorff till Palmblad 16/3 1847.

⁷ Palmblad till Hartmansdorff 21/3 1847.

⁸ Palmblad till Hartmansdorff 27/10 1847.

⁹ Palmblad till Hartmansdorff 5/3 1847.

¹⁰ Palmblad till Hartmansdorff 12/3 1848.

¹¹ Dagboken 10/3 1848.

¹² Palmblad till Hartmansdorff 12/3 1848.

¹³ Palmblad till Hartmansdorff 21/5 1848.

¹⁴ Palmblad till Hartmansdorff 30/9 1848.

ansträngde han sig också högst påtagligt för att hans vilja skulle gå i uppfyllelse.¹⁵

Reguljära medarbetare och tillfälliga skribenter

Fasta medarbetare i betydelsen heltidsanställda medarbetare existerade inte på Tidens redaktion. Inte ens Palmblad hade tidningen som främsta arbetsuppgift, utan uppehöll samtidigt sin professur vid Uppsala Universitet. Det var inte heller vanligt att samtidens redaktioner höll sig med folk som ägnade hela sin arbetsdag åt journalistik eller övriga tidningssysslor. Även fasta medarbetare i betydelsen årligt avlönade var få. Skribenterna avlönades vanligen från gång till gång.¹

Eftersom Palmblad bodde i Uppsala och Tiden skulle ges ut i Stockholm var det naturligtvis betydelsefullt vilka medarbetare som fanns på utgivningsorten. Både Palmblad och Hartmansdorff gjorde försök att engagera sådana, men till en början med föga framgång. Palmblad var också märkbart orolig och vädjade om hjälp.² Ännu en månad före första utgivningsdagen sade han sig sakna full kontroll över det redaktionella läget. "Hur skall det gå om vi ej få full besättning på skutan", skrev han till Hartmansdorff.³

Men även om Palmblad inte i detalj kunde överblicka läget hade i alla fall under sommaren två huvudmedarbetare värvats, en som skulle sköta det löpande arbetet och en som skulle ha hand om det ekonomiska. Det dagliga arbetet, med ställning som Palmblads medredaktör skulle handhas av prosten C Angeldorff.⁴ Denne man hade tidigare medverkat i Svenska Biet. Han lär ha varit mer intresserad av politiken än av teologin. Fast konservativ drog han på sig mycken ilska från sina meningsfränder på grund av hätska utfall inte bara mot meningsmotståndare, utan även mot ledande konservativa. Palmblad betecknade honom som en "tvetydig karaktär" och som opålitlig,⁵ och trodde att han snart skulle tröttna,⁶ men medgav också att han ägde stor talang.

En annan av samtidens tidningsmän, J C Hellberg, menade att Angeldorff inte var "skapad för löpande småbestyr" som kunde uppstå på en tidningsredaktion.⁷ Att han, trots Palmblads negativa inställning, ändå engagerades för Tiden visar tydligt att det inte var lätt att finna medarbetare.

Palmblad fick rätt. Ställningen som redaktör i Stockholm tillfredsställde inte Angeldorff. Bara någon månad efter starten trädde han tillbaka. Palmblads känslor var därvid blandade: "— på Angeldorffs försvinnande har Tiden ekonomiskt vunnit men litterärt förlorat".⁸ Angeldorff kom dock igen då och då som författare till artiklar.⁹

Tidningens ekonomi sköttes av protokollsekreterarna i ecklesiastikexpeditionen M Westmark. Han var tidningens gérant (redaktionssekreterare) och hade förutom uppbördens ansvar för att Tiden varje dag fylldes. Lönen för detta var ett årligt arvode på 1 000 riksdaler.¹⁰ Av Hellberg betecknades han som långsam i sitt arbete,¹¹ en uppfattning som även Palmblad fick kort efter tidningens start.¹² Palmblad klagade också på Westmark inför Hartmansdorff. Om något gick honom emot var han genast beredd att ge upp allt. Han saknade vilja att ta egna initiativ och ville att allt skulle vara serverat anförde Palmblad. Att Westmark trots allt användes berodde troligen på att han var

¹⁵ Palmblad till Hartmansdorff 10/12, 11/12, 17/12, 20/12 och 27/12 1848.

¹ Söderberg-Olsson-Heckscher, a.a., s. 368, Leif Kihlberg, Lars Hierta i helfigur, Sthlm 1968, s. 133ff.

² Palmblad till Hartmansdorff 1/6 1847.

³ Palmblad till Hartmansdorff 31/7 1847.

⁴ Palmblad till Hartmansdorff 1/8 1847.

⁵ Palmblad till Hartmansdorff 25/7 1847.

⁶ Palmblad till Hartmansdorff 9/8 1847.

⁷ [J. C. Hellberg] Posthumus III. Mina samtida, Sthlm 1871, s. 257 f.

⁸ Palmblad till Hartmansdorff 10/11 1847.

⁹ Palmblad till Hartmansdorff 12/3 1848.

¹⁰ Kostnadsförslag i E 4190.

¹¹ [Hellberg] a.a., s. 258.

¹² Palmblad till Hartmansdorff 6/10 1847 och 30/1 1848.

som Palmblad sade "genomhederlig".¹³ Efter Tidens död fungerade Westmark också en tid som gérant i den av J A Hazelius 1851 startade Svenska Tidningen.¹⁴

Efter det att Angeldorff trätt tillbaka verkar ingen ha kommit i hans ställe som Palmblads medredaktör i Stockholm. Detta betydde nu inte att huvudredaktören helt och hållet själv skötte allt dagligt skriverseri. Tvärtom hade han hjälp av flera medarbetare.

Som översättare av utländska nyheter och noveller tjänstgjorde kungl. sekreteraren Rappe. Med honom var Palmblad särskilt nöjd och berömde honom många gånger.¹⁵ Han menade också att Rappe var den ende som ägde "skrivförmåga" sedan Angeldorff slutat.¹⁶

Berättelser och referat från nöjen och dylikt sköttes av kammarjunkare Constans Pontin.¹⁷ Denne Pontin skulle senare bli den egentlige ledaren för junkertidningen Morgonbladet. Litteratur- och konstkritik skrevs bl. a. av J M Rosén¹⁸ som också medarbetade i Aftonbladet.¹⁹ Under riksdagen 1847/48 användes särskilda referenter för varje stånd.²⁰ Bland redaktionens fastare medarbetare bör också nämnas någon av den icke-skrivande personalen. Viktig uppgift hade därvid korrekturläsaren som betingade ett årligt arvode på 400 riksdaler.²¹ Som vaktmästare på redaktionen tjänstgjorde Hartmansdorffs betjänt.²²

De politiska skribenterna kan delas in i två grupper. Den ena bestod av dem som regelbundet bidrog med artiklar och den andra av dem som skrev sporadiskt och vars alster mer var av typen insändare. I den första gruppen ingår Palmblad och Hartmansdorff. Som politisk huvudredaktör med ett årsarvode på 1 500 riksdaler²³ skrev Palmblad hela tiden artiklar. Han verkade därvid som en buffert, men bara åt ena hållet. Vid nyhetstorka och brist på artiklar från andra skrev han mera. Om däremot tillgången på material var stor, författade han själv inte mindre för det. Huruvida en insänd artikel skulle tas in eller ej berodde

nämligen på dess kvalitet. Under Tidens första halvår var det heller inte någon brist på inkomna alster, snarare tvärtom.²⁴ Palmblad var t. o. m. lätt besvärad över författarnas ihärdighet. "— alla ligger efter och vill prompt se sina foster svart på vitt", tillskrev han Hartmansdorff.²⁵

Under det första halvåret skrev Hartmansdorff många artiklar. Dagboken är full av anteckningar om detta. Han författade i allehanda ämnen av företrädesvis politisk natur. Som exempel kan nämnas artiklar om krigsbefälet, fattigvården, läroverken, skattevägran, bankoutskottet, konstitutionsutskottet, kungamakten, apanage, och om utländska förhållanden såsom Danmarks statsförvaltning, norska förhållanden och statsvälningen i Frankrike.²⁶

Efter februarirevolutionen och efterföljande oroligheter i Stockholm inträdde en förändring. Den tidigare så rika tillgången på artiklar utifrån minskade.²⁷ Även Hartmansdorff skrev mindre vilket Palmblad genast observerade. "Jag tycker alltsedan katastrofen²⁸ sakna ditt biträde på några få artiklar när", skrev Palmblad i slutet av april.²⁹ Senare återkom han med uppma-

¹³ Palmblad till Hartmansdorff 29/12 1847 och 30/1 1848.

¹⁴ Söderberg-Olsson-Heckscher, a.a., s. 355ff.

¹⁵ Palmblad till Hartmansdorff 30/1, 3/2 och 26/4 1848.

¹⁶ Palmblad till Hartmansdorff 3/2 1848.

¹⁷ Utgiftssidan i 1847 års kassabok i E 4190, [Hellberg] a.a., s. 257.

¹⁸ B. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur 11–111, Sthlm 1896/1902.

¹⁹ Kihlberg, a.a., s. 134.

²⁰ Palmblad till Hartmansdorff 17/12 1847.

²¹ Kostnadsförslag i E 4190.

²² Hartmansdorff till Palmblad 4/8 1847.

²³ Kostnadsförslag och 1847 års kassabok i E 4190.

²⁴ Palmblad till Hartmansdorff 27/10, 10/11 och 21/11 1847 och 30/1 1848.

²⁵ Palmblad till Hartmansdorff 27/10 1847.

²⁶ Dagboken 11/9, 16/9, 30/9, 22/10 och 18/11 1847 och 6/1, 25/1, 6/2, 8/2, 21/2 och 9/3 1848.

²⁷ Palmblad till Hartmansdorff 26/4, 6/8, 28/9 och 12/11 1848.

²⁸ Palmblad menar februarirevolutionen och efterföljande händelser.

²⁹ Palmblad till Hartmansdorff 26/4 1848.

ningar till Hartmansdorff att denne borde skriva mer.³⁰ Dagboken ger vid handen att Hartmansdorff efter våren och sommaren åter upptog sitt artikelskrivande, men inte i samma utsträckning som under Tidens första halvår.

Hartmansdorff hade också en annan uppgift, nämligen censorns. Denna post var naturligtvis inte av officiell karaktär, men kan spåras i källorna. Hans roll i detta avseende tog sig uttryck i att antingen Palmblad frågade honom om råd huruvida en artikel skulle tas in eller inte, eller att han själv tog initiativ och påpekade det olämpliga i att en viss form av artiklar publicerades.³¹ I det sistnämnda fallet var Palmblad inte alltid ense med honom. När en skrift – "Åsnan" – av Thomas Thorhild togs in var Hartmansdorff mycket missnöjd. Palmblad svarade emellertid lite mästrande att "1794 års publik ej är samma sak som 1847 års".³² Man kan även anta att Hartmansdorff också varit censor i Stockholm. Det hände nämligen att artiklar gick direkt till tryckeriet utan att passera Palmblad i Uppsala.³³ Det förefaller högst troligt att de dock gått via Hartmansdorffs ögon.

1847 års kassaboks utgiftssida specificerar till vilka – dock inte alla – arvode för författande utbetalats. Denna specifikation saknas tyvärr i 1848 års kassabok. Under 1847 fick de båda uppsalaprofessorerna C O Dellén och J H Schröder, liksom professor Eriksson i Norrköping med jämna mellanrum bidrag. De har troligen också medarbetat under 1848. Nedgången av artiklar under 1848 gör dock att man knappast kan tala om dem eller andra – undantagna då Palmblad och Hartmansdorff – som regelbundna medarbetare på den politiska sidan under året 1848. Medarbetare som skrev i politiska frågor vid enstaka tillfällen fanns det emellertid flera av.

En fullständig bild av Tidens tillfälliga skribenter hade krävt ett ingående studium av tidningens artiklar, vilket inte har genomförts. Några randanmärkningar skall dock göras. Advokatfiskalen C M Rydquist

bidrog vid flera tillfällen. Som politisk författare ansåg Palmblad honom som visserligen duktig, men med en förmåga till överdrift.³⁴ Generalen J P Lefrén och kammarjunkaren L F Rääf gav Hartmansdorff råd eller författade själva någon gång.³⁵ Enstaka artiklar insändes också av presidenten J C Cederström³⁶ och före detta statsrådet G Åkerhjelm.³⁷ Till dem som också skrev någon gång hör förmodligen också den gamle posttidningsredaktören P A Wallmark och riksarkivarien J J Nordström. De har i alla fall lovat medverka.³⁸ Bland de politiska toppfigurerna förekom C O Palmstierna vid något enstaka tillfälle.³⁹ Detsamma gäller Henning Hamilton⁴⁰ och borgarståndets konservativa ledare P J Lagergren.⁴¹

Den stora majoriteten av skriftställarna i Tiden var naturligtvis konservativa. Någon hundra procentig övervikt var det dock inte. Så t. ex. skrev det snart tillträdande statsrådet den moderatliberale J A Gripenstedt i januari 1848 en inlaga. Han ville för de konservativa förklara att hans handlande i en viss riksdagsfråga inte avsåg att komma åt kungamakten.⁴²

Inför 1848

Den första september kom Tidens premiärnummer ut." – fullt tryck, trög konserva-

³⁰ Palmblad till Hartmansdorff 6/8, 28/9 och 12/11 1848.

³¹ Se t. ex. Palmblad till Hartmansdorff 25/10, 7/11, 10/11, 16/11, 21/11, odat. brev besv. av Hartmansdorff 17/12 1847, 3/2 och 18/5 1848.

³² Palmblad till Hartmansdorff besv. 17/12 1847.

³³ Palmblad till Hartmansdorff 12/3 och 12/11 1848.

³⁴ Palmblad till Hartmansdorff 30/1 och 18/5 1848, Lundstedt, a.a.

³⁵ Dagboken 6/1 1848 och Palmblad till Hartmansdorff 30/1 1848.

³⁶ Palmblad till Hartmansdorff 10/11 1847.

³⁷ Palmblad till Hartmansdorff 21/11 1847.

³⁸ Hartmansdorff till Palmblad 4/3 1847 och Palmblad till Hartmansdorff 1/8 1847.

³⁹ C O Palmstierna till Hartmansdorff 26/1, 12/4 och 14/4 1848.

⁴⁰ Dagboken 13/1 1848.

⁴¹ Dagboken 17/4 1848.

⁴² O. Gasslander, J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare, Lund 1949, s. 45.

tism", skrev Hartmansdorff i sin dagbok.¹

De första numren behandlar vad som avses med konservatismens sanna idé, vad som skall förstås med ett parlamentariskt styrelsesätt, om vikten av reformer, tankar om oppositionen, den kyrkliga fattigvården m. m. Dessa samhällseliga ämnen fortsatte att dominera, men varierade självfallet. Till detta kommer utrikespolitiska essäer om tillståndet i Europas länder, både allmänt och inom särskilda grenar av samhällslivet. De rena nyheterna förekommer sparsammare. När riksdagen började den 15 november uppläts en större del av tidningen till referat från denna.²

Meningarna om tidningen under dess första tid var delade. Hartmansdorff tyckte, som nämnts, att trycket var fult och konservatismen trög redan i första numret. Beträffande konservatismen fick han medhåll från general Lefrén.³ Magnus Björnstjerna var dock nöjd,⁴ medan Henning Hamilton fann den "ful och tråkig".⁵ Före detta statsrådet af Wingård ansåg den vara "det bästa dagblad Sverige haft".⁶ Professor Wahlenberg i Uppsala var också förtjust.⁷ Swartz i Norrköping lär däremot sagt att den innehöll mest "bara skit".⁸ Under hösten samlades förvaltningen flera gånger för att diskutera. Ett visst missnöje med Palmblad förekom och man pratade om möjligheten att ersätta honom med en annan i Stockholm närvarande redaktör.⁹

Huvuddiskussionen under hösten gällde dock Tidens konkurrenskraft. För att stärka den skulle formatet utvidgas under 1848. Denna tankegång, vilken förmodligen var allmänt utbredd, ventilerades på ett tidigt stadium och både Palmblad och förvaltningen var överens därom.¹⁰ Ingenting kunde emellertid bestämmas förrän bolagsstämman samlats. Beslut om dess hållande den 6 december fattades av förvaltningen den 1 samma månad.¹¹ Tidpunkten var lämplig eftersom riksdagen nyligen börjat och så många aktieägare som möjligt kunde sammanbringas.

För att planera Tidens fortsatta utgivning

och deltaga i bolagsstämman kom Palmblad till Stockholm i slutet av november.¹² Fram till själva stämman träffades förvaltningen tre gånger. Ny ledamot var Carl Magnus Björnstjerna, som efterträtt sin far, vilken hastigt avlidit den 6 oktober 1847. Vid sammanträde den 6 december 1847 godkände bolagsstämman denna succession.¹³ Livliga samtal fördes med Palmblad om hans sätt att sköta bladet. Palmblad å sin sida var arg över anmärkningar som riktats mot honom.¹⁴ Denna hans ilska kan förstås då till och med hans kompetens sattes i fråga. Utgångspunkten för anmärkningarna var en revision av Tidens räkenskaper från starten till oktober månads utgång som företagits av förvaltningen.¹⁵ För revisionen svarade förvaltningsmedlemmarna Wigert och Wallin.¹⁶ De menade att Palmblad inte hushållat med bolagets medel på det sätt man kunde fordra. Han hade köpt odugligt papper, betalt för högt arvode åt medhjälpare, prenumererat på en "oerhörd" mängd utländska tidningar som revisorerna till största del ansåg obehövligen och inte förhandlat med boktryckaren, som tryckte tidningen, om ett billigare avtal. Mera personligt riktade anmärkningar förekom också där Palmblads heder sattes under debatt. Han skulle således ha låtit bolaget betala hyra för lokal som han delvis utnyttjade privat

¹ Dagboken 1/9 1847.

² Tiden 1/9–31/12 1847.

³ Dagboken 3/9 1847.

⁴ Dagboken 8/9 1847.

⁵ Dagboken 24/9 1847.

⁶ Dagboken 3/11 1847.

⁷ Palmblad till Hartmansdorff 6/10 1847.

⁸ Palmblad till Hartmansdorff 25/11 1847. Palmblad återger ett yttrande som professor Eriksson hört Swartz fölla.

⁹ Dagboken 9/11, 10/11, 13/11 och 1/12 1847.

¹⁰ Palmblad till Hartmansdorff 6/10, 18/10 och 7/11 1847.

¹¹ Dagboken 1/12 1847.

¹² Dagboken 26/11 1847.

¹³ Dagboken 1/12, 5/12 och 6/12 1847, föredragnings- och närvarolista vid bolagsstämman 6/12 1847 i E 4190.

¹⁴ Dagboken 1/12 1847.

¹⁵ Koncept till revisionsberättelse i E 4190.

¹⁶ Palmblad till Hartmansdorff 23/12 1847.

samt för bolagets pengar ha skickat privata försändelser med posten. Det saknas heller inte antydningar om att Palmblad på grund av bristande kunskaper i elementär matematik ådragit tidningen extra kostnader. Sammanfattningsvis menade revisorerna att det var dyrt med den nuvarande redaktören och att "bolaget skulle kunna göra stora besparingar om professor Palmblad kunde skiljas från den ekonomiska befattningen", men tillade, "ehuru det strider mot kontraktets lydelse". Revisorerna avslutade berättelsen med att framföra det menliga, för företagets framgång, i att redaktör och tidningsutgivning var rumsligt åtskilda och att 1 500 riksdaler i årsarvode var väl tilltaget för det arbete Palmblad utförde.

Först efter långa förhandlingar åtog sig Palmblad att ge ut Tiden på det vis förvaltningen önskade, och det på samma dag strax före bolagsstämman skulle samlas.¹⁷ Om tidningens utvidgning var man dock helt överens. Det gällde nu bara att få bolagsstämman på samma linje, vilket inte borde vara svårt. Det fanns dock en hake. Utvidgningen kunde nämligen inte ske utan ytterligare tillskott av kapital! Enligt Hartmansdorffs beräkningar saknades i runda tal 2 300 riksdaler.¹⁸ Han föreslog därför bolagsstämman, till vilken en fjärdedel av aktieägarna mötte upp, att pengarna skulle samlas in på så sätt att för varje tecknad aktie skulle ytterligare 10 riksdaler skjutas till, vilket nästan precis motsvarade den erforderliga summan. Hartmansdorffs förslag antogs efter lång diskussion med stor majoritet. De frånvarande bolagsmännen skulle tillskrivas om det extra uttaget. För den händelse några av dessa inte ville betala stod de närvarande som en man för den uppkomna bristen.¹⁹

Stämman antog Palmblad som fortsatt utgivare av Tiden och beslöt att kontraktet mellan honom och förvaltningen skulle uppgöras efter stämmans slut. Strax före denna hade Palmblad, som nämnts, efter livlig debatt åtagit sig utgivandet enligt förvalt-

ningens önskan. Viktigast i denna önskan eller snarare krav var att Palmblad själv stod för det underskott som kunde uppkomma under 1848, efter att de enligt kostnadsberäkningen gjorda utgifterna – 12 560 riksdaler – betalats.²⁰ Kontraktet hade två punkter om hans ekonomiska ansvar. "Palmblad åtar sig allena all omsorg och kostnader för tidningen Tidens utgivande i Stockholm under 1848" och "Palmblad betalar eventuell förlust för 1848. Han får också eventuell vinst."²¹ Här låg en viktig skillnad jämfört med det tidigare kontraktet där förvaltningen – bolaget skulle bestrida kostnaderna. Palmblad fruktade emellertid att han vid vikande prenumeration kunde bli ruinerad. Han föreslog därför förvaltningen en delning av det ekonomiska ansvaret, vilket dock avvisades i bestämda ordalag.²² Hartmansdorff fick vädja till både Palmblads stolthet och fåfänga för att få honom att till slut godta det nya kontraktet.²³

1848 års tidning

Palmblads oro för prenumerationen var berättigad. Kostnadskalkylen var baserad på 700 prenumeranter, men Palmblad kunde inte rapportera mer än 620.¹ I detta läge skulle Tiden inför 1849 ånyo behöva hundratals nya aktieteckningar för att kunna fortsätta. Vidareutgivning skulle avgöras under sommaren stadgades det i kontraktet. Men redan under våren ville redaktören veta hur man tänkte ställa sig. För att mins-

¹⁷ Dagboken 4/12, 5/12 och 6/12 1847.

¹⁸ Beräkning i E 4190.

¹⁹ Föredragnings- och närvarolista vid bolagsstämman 6/12 1847 och koncept av Hartmansdorff till "Herrar Aktieägare i Dagbladet Tiden" i E 4190, dagboken 6/12 1847.

²⁰ Åtagande uppgjort av Hartmansdorff 6/12 1847 före stämman och underskrivet av Palmblad i E 4190.

²¹ Koncept till kontrakt i E 4190.

²² Palmblad till Hartmansdorff 19/12 och 26/12 1847.

²³ Hartmansdorff till Palmblad (koncept) i E 4190, Palmblad till Hartmansdorff 12/1 1848.

¹ Palmblad till Hartmansdorff 12/3 1848.

ka kostnaderna kunde den utges tre gånger i veckan. I så fall var han villig att nedsätta sitt eget arvode från 1500 till 1000 riksdaler.² Hartmansdorff verkar inte ha svarat på förslaget, vilket i och för sig inte var konstigt eftersom den konservativa ledaren personligen blev inblandad i februarirevolutionens efterdyningar i Stockholm.

Palmland återkom emellertid i mitten av april. Djupt nedslagen av de revolutionära händelserna vill han veta om Tiden "skall dö eller fortsätta".³ I slutet av samma månad sade han sig vara beredd att träda tillbaka om någon i Stockholm boende redaktör kunde ta hans plats. Detta skall dock inte tas som bevis för att han var utled på tidningen för han fortsatte: "Men som jag värderar saken mer än lugnet går jag med på att fortsätta, — — —, dock med ersättning av egna artiklar, — — —, samt den förlust jag möjligen i år kan göra på Tiden".⁴

Hade Palmland varit bedrövad över händelserna hemma och i utlandet under mars—april, var han i maj åter på stridshumör vilket framgår av breven till Hartmansdorff.⁵ Nu gällde det kampen mot radikalismen, men också hur man taktiskt skulle möta det representationsförslag som Oscar I under händelsernas påverkan framlade under våren. I sistnämnda fråga var Palmland orolig för att Tiden, som motståndare till propositionen, skulle komma i samma fälla som borgare och bönder, vilka han trodde skulle opponera mot förslaget. Han ansåg därför att Tiden av taktiska skäl borde vänta med sin kritik.⁶ Radikalismen skulle i stället bekämpas var den än framträdde. Palmland var verkligen förtjust i att få använda pennan som vapen.⁷

Händelserna under våren 1848 hade alltså först gjort Palmland nedslagen, men sedan ryckt upp honom till kamp mot revolutionära strömningar. Tidens fortsättande syntes honom nödvändig. I Stockholm hade oroligheterna fått Hartmansdorff att för ett tag inte engagera sig i tidningsproblematiken, vilket också Palmland märkte. Förvaltningen samlades för första gången för

året i slutet av april för att granska räkenskaper.⁸ Vid ett nytt sammanträde i mitten av följande månad beslöts att kalla bolagsstämman till möte den 9 juni.⁹ Dess viktigaste beslut blev att bilda ett nytt bolag inför 1849, även det grundat på aktier. Teckningslistor skulle utskickas där aktier — som tidigare — kunde tecknas för 50 riksdaler styck. Inför sammankomsten hade Palmland utarbetat tvenne kostnadsberäkningar. Båda räknade med cirka 400 prenumeranter. Enligt det ena förslaget skulle Tiden utkomma 6 gånger i veckan till en prenumerationsavgift av 10 riksdaler och enligt det andra 3 gånger i veckan med 6 riksdaler i prenumerationskostnad. Det första förslaget fordrade ett tillskott — som alltså skulle täckas med tecknade bidrag — på 14 000 riksdaler. Det andra förslaget fordrade ett tillskott på 8 200 riksdaler.¹⁰

Om åtminstone det billigaste alternativet skulle gå att utföra behövdes en summa motsvarande 164 aktier insamlas. Denna uppgift blev förvaltningens förnämsta under sommaren och den följande hösten. Efter bolagsstämman inträdde en viss stiltje på tidningsfronten. Diskussioner förekom dock hela tiden mellan Palmland och Hartmansdorff.¹¹ Den förre vistades nämligen under en stor del av sommaren i Stockholm.

I början av augusti utsändes de nya teckningslistorna.¹² Programmet som står på omstående sidan teckningslistan hade Hart-

² Palmland till Hartmansdorff 12/3 1848.

³ Palmland till Hartmansdorff 16/4 1848.

⁴ Palmland till Hartmansdorff 26/4 1848.

⁵ Palmland till Hartmansdorff. Odat. brev besv. av Hartmansdorff 5/5, 18/5 och 21/5 1848.

⁶ Palmland till Hartmansdorff besv. 5/5 1848.

⁷ Palmland till Hartmansdorff besv. 5/5 och 18/5 1848.

⁸ Dagboken 25/4 1848.

⁹ Dagboken 21/5 1848.

¹⁰ Protokoll från bolagsstämman den 7/12 1848 i E 4190.

¹¹ Dagboken 10/6, 8/7, 9/7, 22/7, 23/8, 31/8 och 3/9 1848.

¹² Dagboken 4/8 1848.

mansdorff själv skrivit.¹³ Det¹⁴ inleds med en utblick över Europa. Händelserna i Frankrike och oroligheternas spridning till andra länder som "skakats till grunden" av inre oro bedömdes som djupt olyckliga. Den inre oron hade också medfört strider staterna emellan på de danska och italienska halvöarna. Inte heller Sverige hade sluppit oroligheter. Representationsförslaget, de pågående ändringarna av beskattningens grunder och införandet av en ny strafflag var bevis på detta. De utländska och inhemska händelserna gjorde Tidens fortsättning än nödvändigare än vid dess start, hette det, speciellt som utgivaren till Tidens ende åsiktsfrände bland tidningarna i Stockholm avlidit.¹⁵ "Tiden är således numer nästan den enda, som skall varna mot skenfagra teories frestelse, mot avvikandet från de nationella samhällsgrundvalarna, mot den obetänksamma välmeningens förkastande eller överdrift."

Men, fortsätter programmet, Tiden har arbetat under så "vidriga" omständigheter att den inte kan bestå enbart av prenumerationsmedel. Att utgivaren inte bött i Stockholm har betytt "stora svårigheter, vilka man för framtiden skall söka i möjligaste måtto avhjälpa". Hur de skall avhjälpas sägs inte. Detta var också oklart. Både före och efter bolagsstämman i juni hade Hartmansdorff, med Palmblads bistånd, gjort flera försök att värva en i Stockholm boende redaktör, men misslyckats.¹⁶ Tidningen hade vidare på grund av den "demokratiska hänförelsen", som vunnit folks gehör, inte nått fram. Detta sades bero på att allting gått så fort att folk helt enkelt inte hunnit uppfatta händelserna. "Om [lugnare tider] komma är en målsman för upprätthållande tänkesätt ännu behövligare, än om man, av ögonskenliga faror, som hota utifrån, avhålls från de inre samhällsbandens mindre påtagliga upplösning."

Bortåt 600 teckningslistor utsändes.¹⁷ De skulle återsändas till den för pengarna ansvarige Westmark före augusti månads utgång. De presumtiva aktieägarna och bi-

dragsgivarna fick knappt en månad att bestämma sig på. Teckningen går inte att följa i detalj. Det har heller inte så stor betydelse eftersom resultatet kan sammanfattas med ett enda ord – fiasko. Inför bolagsstämman den 7 december 1848 meddelade Hartmansdorff att endast 30 aktier tecknats.¹⁸ Till sammans med övriga bidrag utgjorde den tecknade summan blott 2 168 riksdaler och 32 skilling, varav ca en tiondel betalats kontant.¹⁹

Vad berodde det dåliga resultatet på? I källorna finns både positiva och negativa uttalanden om tidningen.²⁰ Ändå måste den negativa synen – av resultatet att döma – ha dominerat stort. Av de ca 600 listorna som utsändes finns bara 13 bevarade.²¹ Sex tillhör personer som ville stödja Tiden, de övriga sju har återsänts utan kommentar eller med påpekande att den undertecknade inte ville vara med. En enda person, kansli-rådet Bruncrona i Stockholm, anger varför han inte ville ge sitt stöd. Han tyckte inte om tidningens försvar för inrättningar som inte var rationella och som tillhörde en förgången tid.

Även om ris och ros är lika fördelat för Tiden kan man med största sannolikhet fastslå att generellt gällde den för att vara alltför trist, långråkig och humorlös. Att många tyckt så erkänns i en artikel i Tiden i slutet av 1848.²² Man får intrycket att någon på redaktionen skrivit den, men den verkliga författaren är Hartmansdorff.²³ Arti-

¹³ Dagboken 30/7 1848.

¹⁴ Teckningslistor i E 4190.

¹⁵ Den som åsyftas var Svenska Minervas utgivare Askelöf. Svenska Minerva upphörde därefter.

¹⁶ Dagboken 22/5, 7/6, 8/6, 17/6 och 19/6 1848.

¹⁷ Enligt kontrakt i E 4190.

¹⁸ Föredragningslista till bolagsstämman 7/12 1848 i E4190.

¹⁹ Minneslapp inför bolagsstämman 7/12 1848, gjord av Hartmansdorff, i E 4190.

²⁰ Vad gäller positiva uttalanden se t. ex. dagboken 16/10 och 17/12 1848, Palmblad till Hartmansdorff 17/12 och 20/12 1848, prenumerations-samling 1848 i E 4190.

²¹ Prenumerationssamling i E 4190.

²² Tiden 19/12 1848, artikeln "Tiden är så tråkig".

²³ Palmblad till Hartmansdorff 12/11 1848.

keln säger ärligt att både vänner och motståndare tycker att Tiden är tråkig, att ämnena har varit för allvarsamma och att stilen ej har varit "nog omväxlande och lekande". Som försvar för anklagelserna anförs att tidningen inte stiftades för att "muntra allmänheten med skämt och tokroligheter" eller "för att reformera levnads-sätt och klädedräkt". I stället var syftet att "upprätthålla kungadömet mot den förklädda republiken och yttranderättens självständighet mot ett ofördragsamt och förlöjligande opinionsvälde", samt att avslöja liberalismen. Att skämta om dessa saker gick inte eftersom hånets och löjets vapen mer förargar än det övertygar, slutar artikeln. Kanhända nyanseras kritiken bäst i ett brev till Henning Hamilton från friherre C. A. von Nolcken i Skåne.²⁴ Nolcken vill veta om Tiden kommer att fortsätta 1849 och "om det blir i samma skepnad och med samma redaktör". Därefter fortsätter han: "Mot Tiden har man i allmänhet med skäl anmärkt, att den är alltför torr och tung. Den är högst läsvärd, men den lockar ingen läsare. Alla de välskrivna – om än stundom något svårlästa – artiklar, den innehåller, borde visserligen utspidas bland publikum, men mera utspädda med lättare föda. Man påstår visserligen, att meningen är icke, att den skall vara rolig, utan en lärorik lektyr; men vad hjälper det lärorika, om ingen bryr sig om att lära sig det, utom dem som icke behöver det, dvs. om de konservativa och hejdande åsikterna endast sprids bland dem, som alltid varit sansade och aldrig lössläppta. Jag skulle därför anhålla, att Du tacktes, när Du kommer på något sammanträde med Tidens aktieägare, godhetsfullt påyrka, det tidningen redigerades framledes så, att den genom ett lättare och pikantare innehåll kunde förvärva sig flera läsare och därigenom uträtta mera nytta. Jag tror, man borde även antaga en annan redaktör; Palmblad är därtill för mycket boklärd, och redaktörens åliggande dessutom alltför viktigt att kunna skötas utav en å annan ort bosatt man, som både äger sin vetenskap

och som utger själv egna arbeten. Blev någon dylik förändring med Tiden, tror jag visst många bidrag från Skåne voro att påräkna. Här finns många anti-rabulister och det vore synd, om deras bidrag skulle utelämnas för det goda ändamålet. Man har talat om en ny konservativ tidning hur förhåller det sig med den?" Även redaktörskollegan Hellberg ansåg att Palmblad som redaktör "tycktes nog mycket intagen av magnificense, såsom en kunskapsrik professor".²⁵

Som alternativ till en ny utgivare av Tiden diskuterade de konservativa under hösten en helt ny tidning. Det är dessa samtal som Nolcken refererar till i det ovan återgivna brevet till Hamilton. Initiativtagare var den unge greve Erik Sparre. I slutet av september 1848 kontaktade han Hartmansdorff och meddelade sina planer på att ge ut en ny "Vecko-skrift".²⁶ Han kände då säkert till Tidens oförmåga att få ekonomiskt stöd inför 1849. Tillfället synes därför väl valt att göra en framstöt och om möjligt engagera Hartmansdorff i tidningsplanerna. Det skulle bli många turer mellan Hartmansdorff och Sparre kring den planerade nya tidningen. Slutet blev emellertid att företaget föll på grund av att tillräckliga medel inte kunde sammanbringas. Hartmansdorff hade också omsider blivit klar över att en tidning under Sparre till sitt innehåll knappast skulle motsvara Hartmansdorffs egna åsikter.²⁷

När Palmblad blev medveten om den klena uppslutningen för Tiden var han genast beredd att anpassa sig till omständigheterna. I slutet av september föreslog han Hartmansdorff åtgärder för tidningens fortbestånd. I Stockholm kunde den inte fortsätta att tryckas. Det tillät inte ekonomin.

²⁴ C. A. v. Nolcken till Henning Hamilton 8/11 1848, Ur Henning Hamiltons brevsamling, Sthlm 1914.

²⁵ [Hellberg] a. a., s. 258.

²⁶ Dagboken 27/9 1848.

²⁷ Dagboken 27/9, 4/10, 5/10, 13/10, 14/10, 16/10, 1/11, 13/11 och 28/11, Hartmansdorff till Hamilton 15/12 1848, ur Henning Hamiltons brevsamling.

Däremot kunde den tryckas i Uppsala och utges två gånger i veckan både där och i huvudstaden. För att beveka stockholmarna att prenumerera på en landsortstidning kunde mångfaldigandet ske en dag tidigare i Uppsala och tidningen fördateras. Den kunde också tryckas samma dag och utdelas senare på kvällen i Stockholm. Genom flyttning till Uppsala skulle arvode insparas för korrekturläsning, gérant och vaktmästare.²⁸

Kostnaden för Tiden i Uppsala skulle bli några hundratals riksdaler över två tusen.²⁹ Palmblad lovade också att han och Wahlström kunde skjuta till de pengar som saknades i fall prenumeranternas antal inte översteg 400. För att undvika att komma i tidsnöd när det gällde beställning av tidningspapper var det viktigt att förvaltningen snarast hördes angående förslaget, skrev Palmblad uppmanande till Hartmansdorff.³⁰

Utgivarens iver avkyldes dock snabbt när Hartmansdorff meddelade Sparres planer på att grunda en ny tidning i Stockholm. Förvaltningens inställning därvidlag var att Sparres tidning ansågs fördelaktigare än en utgivning av Tiden i Uppsala. För att inte försvåra den nya tidningens framgång beslöt den därför att tillsvidare inte planera något för Tidens fortsättning.³¹ I vilket fall som helst bestämde förvaltningen sig för att inte fortsätta utgivningen i Stockholm.³²

Palmblad erkände att Sparres tidningsföretag var den bästa lösningen, om denne tänkte ungefär som Palmblad och Hartmansdorff, och om han klarade av att sköta en tidning. Han tvivlade dock på Sparres möjligheter att skaffa tillräckligt med pengar och att få fullgoda medhjälpare.³³ Palmblad träffade precis rätt. Det var just de skälen – kapital och medarbetare – som Sparre angav som hinder för det nya organets start vid sitt samtal med Hartmansdorff drygt halvannan månad senare. Trots denna insikt blev oktober–november en bister tid för Palmblad. Han kände sig övergiven och fick arbeta mer på grund av att folk nu drog sig för att medverka med artik-

lar. Även Hartmansdorff begränsade sitt skrivande.³⁴ Det verkade som om man ville favorisera Sparres tidning genom att inte bara låta bli att företa sig något för Tidens framtid, utan även blockera tidningen genom att inte skriva i den. Viktigast för Palmblad blev att avveckla Tiden så hederligt som möjligt. För detta begärde han också Hartmansdorffs hjälp.

Då Hartmansdorff i slutet av november blev klar över att Sparres tidning inte var att vänta inom den närmaste framtiden och heller inte motsvarade hans åsikter blev Tiden i Uppsala åter ett alternativ. Palmblad förklarade sig villig,³⁵ även om Sparres tidning skulle utkomma.³⁶ Vad som fordrades var emellertid att den tecknade summan verkligen kunde inbringas. Endast ett hundratal riksdaler hade betalats kontant. Vidare gällde den tecknade summan Tiden i Stockholm. Frågan var om bidragsgivarna var villiga att låta sitt kapital stå för Tiden i Uppsala.

Förvaltningen samlades och beslöt att hemställa hos bolaget att överlåta Tiden på Palmblad i Uppsala.³⁷ Bolagsstämman kallades till den 7 december.³⁸ Ett fåtal personer slöt upp.³⁹ Förutom Hartmansdorff kom endast sex personer. Dessa var Myhrman, Björnstjerna, Wigert och Wallin – vilka även var förvaltningsmedlemmar – baron Cederström och kammarjunkare Pontin. Palmblad deltog inte. Hartmansdorff valdes till ordförande. Efter att for-

²⁸ Palmblad till Hartmansdorff 28/9 och 30/9 1848.

²⁹ Protokoll från bolagsstämman den 7/12 1848 i E 4190.

³⁰ Palmblad till Hartmansdorff 30/9 1848.

³¹ Protokoll från bolagsstämman 7/12 1848 i E 4190.

³² Dagboken 5/10 1848.

³³ Palmblad till Hartmansdorff 8/10 1848.

³⁴ Palmblad till Hartmansdorff 12/11 1848.

³⁵ Palmblad till Hartmansdorff 28/11 och dagboken 30/11 1848.

³⁶ Palmblad till Hartmansdorff 6/12 1848.

³⁷ Protokoll från bolagsstämman den 7/12 1848 i E 4190.

³⁸ Tiden 2/12 1848.

³⁹ Dagboken 7/12 1848.

mella frågor avgjorts följde en redogörelse för vad som hänt sedan bolagstämman i juni: misslyckandet att bilda ett nytt bolag, väntan med Palmblads utgivning av Tiden i Uppsala på grund av Sparres tidningsplaner, och sannolikheten för att den nya tidningen skulle komma ut. Förvaltningens hemställan om överlåtande på Palmblad bifölls. Han skulle från den 1 januari 1849 få utge Tiden "på det sätt han för gott funne". Som skäl för bolagets beslut angavs bara att Palmblad i vilket fall som helst i Uppsala kunde begära tillståndsbevis för utgivning av en tidning med namnet Tiden. Därefter avslutades stämman. Om de ekonomiska förutsättningarna eller hur medlen skulle sammanbringas och överlämnas till Palmblad sades ingenting i protokollet.⁴⁰

Även om det inte framgår av protokollet att tidningens finanser debatterats, är det troligt att sådana samtal ändå förts. Följande dag skrev nämligen Hartmansdorff i sin dagbok att 1 000 riksdaler tecknats i bidrag för Tidens fortsättning.⁴¹ I källorna talas det nu om bidrag, inte om aktier. Någon formell teckning ägde heller inte rum inför 1849. Bidragsgivarna meddelade helt enkelt i brev till Hartmansdorff den summa man var villig att spendera.⁴² 1 000 riksdaler var emellertid knappt hälften av vad som fordrades. Det gällde att försöka få in resten. Palmblad skulle höra sig för i Uppsala bland tidigare bidragsgivare, men också skriva till Swartz. Han var dock osäker på denne, men hoppades att han och hans vänner ändå skulle teckna sig för 500 riksdaler, i annat fall kunde nog Tiden inte räddas, skrev han till Hartmansdorff.⁴³

Palmblad preciserade också sina ekonomiska anspråk för den vidare utgivningen. Han ville ha 2 000 riksdaler om prenumeranternas antal skulle uppgå till 400 personer och ytterligare 500 om antalet blev därunder.⁴⁴ 2 000 riksdaler var dock nettokravet när prenumerationsintäkterna avdragits. Dessa intäkter som beräknades på 400 exemplar à 5 riksdaler i prenumerationsavgift skulle ge 2 000 riksdaler. Hartmansdorff

beräknade bruttobehovet till 4 500 riksdaler, varför 2 500 var den ungefärliga summan som måste anskaffas.⁴⁵

En mängd brev utsändes av Hartmansdorff med förfrågan om bidrag.⁴⁶ Till Swartz' bidragsvilja knöt han uppenbarligen inte så stora förhoppningar, utan föreslog i stället en annan lösning.⁴⁷ Han själv, Palmblad och ärkebiskop af Wingård skulle var för sig ansvara för var sin del av de 2 500 riksdalerna och alltså ur egen ficka betala den rest som eventuellt inte gick att få bidragsvägen. Hartmansdorff var själv beredd att ansvara för 1 500 riksdaler och hoppades att Palmblad och af Wingård ville svara för mellan 350 och 500 respektive mellan 500 och 650 riksdaler. Den förre hade då redan meddelat att han bland uppsalaborna fått teckning för 450 riksdaler.⁴⁸

Den 20 december skrev Palmblad att af Wingård inte ville ansvara för den föreslagna summan.⁴⁹ Det var sent att värva någon. Hade riksdagen fortfarande pågått,⁵⁰ skulle det ha gått lättare, menade ärkebiskopen. Vidare hade Swartz meddelat att han inte tänkte ge någonting. Palmblad var bedrövad och ansåg att det inte fanns någon som helst sammanhållning bland de konservativa för saken. Till på köpet var tiden nu så långt framskriden att det kunde bli svårt att få tillräcklig stor prenumeration. Detta krångel och denna tidspillan var Sparres fel. Nu återstod bara att annonsera tidningens död.

⁴⁰ Protokoll från bolagsstämman den 7/11 1848 i E 4190.

⁴¹ Dagboken 8/12 1848.

⁴² Revisionsberättelse i E 4190.

⁴³ Palmblad till Hartmansdorff 10/12 och 11/12 1848.

⁴⁴ Palmblad till Hartmansdorff 17/12 1848.

⁴⁵ Enligt blyertsanteckning av Hartmansdorff på Palmblads brev till denne 17/12 1848.

⁴⁶ Dagboken 13/12, 14/12 och 15/12 1848.

⁴⁷ Enligt blyertsanteckning av Hartmansdorff på Palmblads brev till denne 17/12 1848 och dagboken 19/12 1848.

⁴⁸ Palmblad till Hartmansdorff 17/12 1848.

⁴⁹ Palmblad till Hartmansdorff 20/12 1848.

⁵⁰ Riksdagen avblästes den 24 oktober 1848.

Hartmansdorff gav dock inte upp omgående, utan övervägde möjligheten att ensam överta hela ansvaret.⁵¹ En anmälan om tidningens upphörande hade han redan utarbetat och fått Palmblads godkännande på.⁵² Den 22 december gjorde han en anmälan om dess fortsättning att genast sättas in i Tiden om hans sista försök denna dag skulle lyckas. Han tänkte nämligen besöka ett antal personer i syfte att förvissa sig om ett tillräckligt kapital för att själv våga svara för finanserna 1849. Om utgången berättar hans dagbok:⁵³ "Gjorde färdig, i beredskap, anmälan om Tidens fortsättning. Anton Gyldenstolpe ansåg de Geer oåtkomlig. Lagerbjelke svarade nej. Lefrén träffades igen. Uppgav fortsättning; insände under rättelse därom.---".

Misslyckandet var ett faktum. Anmälan om upphörandet vid årsskiftet 1848/49 stod att läsa i Tiden dagen därpå den 23 december.⁵⁴ Skälet angavs vara att de konservativa inte ansåg sig behöva något organ. Denna åsikt berodde på den politiska utvecklingen i länderna efter februarirevolutionen. Motståndarna, dvs liberalerna, avslöjas mera genom sina handlingar än genom skriftlig framställning menade de konservativa i allmänhet. Redaktionen önskade att de hade rätt, men betvivlade att deras "framgång befrämjas därigenom, att de omstörtande allena hava ordet". Det var därför beklagligt att inga personer "begåvade med större förmåga och mera ledighet, än [redaktionen] haft att ägna sig åt publicistens kall" kunde träda till. Hartmansdorff medgav alltså att journalistiken kunde varit bättre, men skyllde samtidigt på att det var ett svårt arbete om man inte ville "otidigt klandra, smäda eller snedvrída".

Trots att Tidens upphörande offentligt proklamerats blev tidningens fortsättande åter aktuell efter julhelgen. Anledningen var att Hartmansdorff på annandagen fått ett antal brev om ytterligare bidrag till utgivningen i Uppsala. Han skrev därför igen till Palmblad och ärkebiskopen om en ny ansvarsfördelning dem emellan.⁵⁵ Den förre

kunde redan nästa dag skriva att af Wingård accepterat förslaget. Därför fanns inget hinder för ett fortsättande, även om det nu var mycket sent att ordna de praktiska sakerna.⁵⁶

I överenskommelsen⁵⁷ om det ekonomiska ansvaret för Tiden i Uppsala drog Hartmansdorff det tyngsta lasset. Liksom i det tidigare förslaget skulle han ansvara för 1500 riksdaler. Kunde mer pengar än denna summa samlas in skulle de gå till Palmblad, dock i första hand för att täcka bristen, om mindre än 2000 riksdaler inflöt från prenumerationen. Dessutom förband han sig i vilket fall som helst betala 2/3 av det belopp som understeg den nyss nämnda summan. Ärkebiskopen ansvarade inte för någon bestämd summa. Kunde han däremot samla in mer än 650 riksdaler skulle detta som i Hartmansdorffs fall gå till eventuell brist i prenumerationen. Vad han däremot gick med på var att "ansvara för de prenumeranter som understiga 400".⁵⁸ Det framgår inte av källorna hur mycket ärkebiskop af Wingård i så fall skulle betala. Men eftersom Hartmansdorff skulle erlägga 2/3 är det troligt att af Wingård förband sig för den återstående tredjedelen.

Överenskommelsen garanterade utgivaren minst 3 500 riksdaler. Till dessa kom de 450 han blivit lovad av personer i Uppsala. Nära 4000 riksdaler var säkrade för tidningen. Med tanke på att detta var ungefär vad han begärt kunde han gå till verket utan känsla av att behöva göra någon större förlust under det kommande året, särskilt som

⁵¹ Dagboken 21/12 1848.

⁵² Palmblad till Hartmansdorff 20/12 1848.

⁵³ Dagboken 22/12 1848.

⁵⁴ Tiden 23/12 1848.

⁵⁵ Dagboken 26/12 1848.

⁵⁶ Palmblad till Hartmansdorff 27/12 1848 och dagboken 28/12 1848.

⁵⁷ Denna överenskommelse är emellertid upprättad i efterhand för att fullständiga Hartmansdorffs slutredogörelse över Tiden. Den ingår som likvid i 1849 års räkning i E 4190. Likviden är uppgjord av Hartmansdorff och godkänd av Palmblad den 29/5 1852.

⁵⁸ Palmblad till Hartmansdorff 27/12 1848.

den summa ärkebiskopen kunde insamla ytterligare borde stärka hans ekonomi.

Återstod att proklamera Tidens fortsättning. Palmblad skrev ihop en artikel som skickades till Hartmansdorff för vidare befordran till tryckeriet.⁵⁹ Den 29 december infördes den i tidningen och var undertecknad av Palmblad personligen.⁶⁰ Den hastiga förändringen sades bero på att många av tidningens vänner, efter artikeln om upphörandet hos Palmblad framställt övertygelse om att den måste fortsätta och föreslagit utgivning i Uppsala för att undvika problem med redaktörens vistelse på annan ort. Därför hade utgivaren beslutat fortsätta från Uppsala med två nummer per vecka och något minskat format.

Det är möjligt att behovet av Tidens fortsättning verkligen framförts av någon eller några till Palmblad. Men det var knappast den verkliga anledningen till det ändrade beslutet. Palmblad får det att låta som om han övertalats att fortsätta, vilket inte var fallet. Anledningen till utgivning i Uppsala verkar också påklistrad eftersom han tidigare ansett att tidningen när den trycktes i Stockholm mycket väl kunde skötas från lärdomssätet. Den verkliga upprätthållaren är i stället Hartmansdorff utan vars insatser organet skulle gått i döden vid årsskiftet. Trots oro från Palmblads sida beträffande tidsnöden när det gällde att ordna en del praktiska saker,⁶¹ utkom Uppsala-Tiden första gången onsdagen den 3 januari 1849.⁶² – på morgonen i Uppsala och per diligens på kvällen i Stockholm.⁶³

Perioden i Uppsala 1/1 1849–16/11 1850

Tiden trycktes i Uppsala på Palmblads gode vän Wahlströms tryckeri.¹ Wahlström kunde ibland också hjälpa till med det redaktionella arbetet och någon gång skriva en artikel.² Artiklar kom också som tidigare utifrån, särskilt från Uppsala, där flera av Palmblads kolleger medarbetade. Bland andra märks Delldén, Atterbom och Boström.³ Men fortfarande var Hartmansdorff

vid sidan av Palmblad den store skriftstäl-laren.⁴

Utgivningen i Uppsala medförde större engagemang för Palmblad personligen i tidningsarbetet. Även om Wahlström från gång till annan hjälpte till hade Palmblad ingen stadigvarande redaktionell medarbetare. I praktiken gjorde han allt själv. Men på det sättet bortföll också kostnader för löner och arvoden.⁵ Det gjorde att han också fick brottas med en del praktiska problem. Kommunikationerna – ångbåten och dilligensen – mellan Stockholm och Uppsala fungerade inte alltid tillfredsställande. Detta medförde att artiklar blev försenade och miste något av sin aktualitet.⁶ Förmodligen har Hartmansdorff klagat. Systemet med att utdela tidningen samma dag i Stockholm och Uppsala ändrades i november 1849. I stället kom den en eller ett par dagar senare till huvudstaden.⁷ Leveranser av tidningspapper till tryckeriet krånglade. Vid denna tid låg det på kunden att se till att tryckeriet-tryckaren fick den mängd papper han behövde för att utföra sitt arbete. Bruken kunde inte omedelbart effektuera beställningarna. Speciellt under 1850 var läget besvärligt. Palmblad blev tvungen att låna och köpa av andra konsumenter och till och med även av konkurrenter.⁸

Någon svårighet att fylla varje nummer med material fanns emellertid inte. För det

⁵⁹ Palmblad till Hartmansdorff 27/12 1848.

⁶⁰ Tiden 29/12 1848.

⁶¹ Palmblad till Hartmansdorff 27/12 och 31/12 1848.

⁶² Tiden 3/1 1849.

⁶³ Palmblad till Hartmansdorff 3/1 1849.

¹ Tiden 3/1 1849.

² Palmblad till Hartmansdorff 7/5 och 13/10 1849 samt 21/7 1850.

³ Palmblad till Hartmansdorff 28/1 1849 samt 24/3 och 21/8 1850.

⁴ Praktiskt taget alla brev från Palmblad till Hartmansdorff innehåller tack för artikelbidrag.

⁵ Palmblad till Hartmansdorff 17/1 1849 och 4/9 1850.

⁶ Palmblad till Hartmansdorff 5/3 och 7/5 1849 samt 7/10, 9/10 och 3/11 1850.

⁷ Tiden 17/11 1849.

⁸ Palmblad till Hartmansdorff besv. 5/2, 26/2, 24/3, 31/3 och 21/8 1850.

första utkom tidningen nu bara två gånger i veckan. För det andra hade formatet minskats. För det tredje hade Palmblads tidskrift Läsning för bildning och nöje upphört med 1848 års utgång, vilket gjorde att hans författarskap inriktades på ett organ. Det blev också så att han fick svårigheter med redigeringen. Allt fick nämligen inte plats.⁹ Till och med Hartmansdorff måste någon gång vänta med att få en artikel publicerad på grund av utrymmesbrist.¹⁰

Utgivningen i Uppsala gjorde att Palmblad i än högre grad kunde driva tidningen efter eget huvud. Redan i programförklaringen inför 1849¹¹ sades att de rena nyheterna skulle bortfalla. Däremot lovades underrättelser i form av utnämningar och dödsfall. Nyheterna skulle ersättas av översikter av politisk art. Överhuvud skulle ämnena röra sig på statsvetenskapens och historiens områden, vilka sades vara tidningens egentliga syfte. En genomgång av Tiden för 1849 och 1850 verifierar redaktörens vilja. De politiska artiklarna är inte dagsaktuella, utan behandlar händelser som hänt ett till två år tillbaka: februarirevolutionen, oron i Europa och Sverige 1848 och reaktionen mot slutet av samma år. Litteraturanmälningarna får stor plats. Regelbundet återkommande är artiklar under rubriken "Historiska anekdoter, kuriositeter och hypoteser". De är verkligen historiska i den meningen att de är från en förgången tid. Tidsaktuella berättelser saknas. Under rubriken "Blick på pressen" förs den egentliga debatten med de andra tidningarna. Speciellt behandlas pressens roll i samhället. Tiden var inte främmande för en skärpning av tryckfriheten.¹²

Palmblad hade all anledning att vara nöjd med den utformning tidningen fick. Man kan förmoda att han kände sig tillfreds med sitt arbete. Både inför 1850 och 1851 var han tidigt ute och ivrade för tidningens fortsättning.¹³ Han kunde också vid flera tillfällen rapportera till Hartmansdorff att han fått mottaga beröm för Tiden.¹⁴ Det är mycket möjligt att läsarna såg på tidningen med

andra ögon när den upphört att spela rollen av dagstidning och framträdande konservativt organ.

Palmblad styrde emellertid inte själv helt hur han ville. Hartmansdorff verkade stundtals fortfarande som censor av insända artiklar. Särskilt känslig var han inför den stundande riksdagen 1850. Han bad nämligen Palmblad att inte införa några riksdagsartiklar utan att han först fick se dem.¹⁵ Redaktörens svar är belysande, "Hädanefter skall jag efter Din önskan kommunicera med Dig i slika saker".¹⁶

Tidens ekonomiska behov 1849 beräknades som tidigare nämnts till mellan 4000 och 5000 riksdaler. Prenumeration (ca 370 prenumeranter)¹⁷ och bidrag gav Palmblad cirka 4100 riksdaler. Om man därtill lägger den summa han själv insamlat,¹⁸ bör han ha fått vad man överenskommit. Inkomsterna 1849 var tillräckliga, men inte mer, för att Hartmansdorff skulle slippa betala något ur egen ficka.

Palmblad var tidigt ute för att utröna Hartmansdorffs inställning till fortsatt utgivning 1850. Han räknade på mellan 400 och 500 prenumeranter för det kommande året. Optimismen var dock något dämpad. Han trodde att en tidning under hans och Hartmansdorffs ledning knappast kunde få fler, även om man så hade "alla världens celebriteter" till medarbetare.¹⁹ Palmblad fortsatte att trycka på men fick inte något svar från Stockholm.²⁰ Det kan ha sin för-

¹⁰ Palmblad till Hartmansdorff 24/3 1850.

¹¹ Tiden 29/12 1848.

¹² Belysande härvidlag är artikeln "På vad ståndpunkt befinner sig för närvarande den svenska tryckfriheten". Tiden 23/1 1850.

¹³ Palmblad till Hartmansdorff besv. 29/6 1849 och 14/8 1850.

¹⁴ Palmblad till Hartmansdorff 11/2, besv. 21/5, besv. 29/6, 25/7 och 5/10 1849 samt 17/4 och 8/5 1850.

¹⁵ Hartmansdorff till Palmblad 3/10 1850.

¹⁶ Palmblad till Hartmansdorff 7/10 1850.

¹⁷ Palmblad till Hartmansdorff 27/6 1849.

¹⁸ Han hade svårt att få betalt av uppsalaborna. Se Palmblad till Hartmansdorff 30/4 1851 och odaterat brev från 1852.

¹⁹ Palmblad till Hartmansdorff besv. 29/6 1849.

²⁰ Palmblad till Hartmansdorff 27/6 1849.

klaring i att Hartmansdorff avvaktade ånyo ett nytt tidningsföretag. Henning Hamilton hade nämligen berättat för honom att en ny konservativ tidning med 30 000 riksdalers förlag kanske skulle ges ut i Norrköping.²¹ I mitten av juli meddelade Hamilton emellertid att denna plan misslyckats. Samtidigt uppmanade han Hartmansdorff att verka för Tidens fortsättning,²² vilket denne också gjorde. En ny insamlingsrunda drogs igång,²³ som gav 2 635 riksdaler.²⁴

Palmblad hade redan i juli förklarats sig nöjd med 2 000 riksdaler i arvode förutom prenumerationsintäkterna som han också trodde skulle bli 2 000 riksdaler. I slutet av 1850 skulle riksdagen på nytt samlas. Referat därifrån ansågs nödvändiga. Han ville därför att extranummer eller bilagor skulle tryckas i Stockholm, däremot inte att redaktionen skulle flytta dit.²⁵

Hartmansdorff ställde emellertid som villkor att tidningen skulle utges i Stockholm fr. o. m. riksdagens start i mitten av november. Palmblad gick med på detta och därmed var utgivningen beslutad för 1850.²⁶

Prenumeranternas antal 1850 uppgick till 331 stycken.²⁷ Sammanlagt för 1850 fick Palmblad 3 875 riksdaler, vilket var något mindre än han tänkt sig.²⁸

Palmblad var inställd på att fortsätta utgivningen 1851 och bearbetade liksom tidigare Hartmansdorff.²⁹ Denne menade att inget kunde göras förrän riksdagen samlats och riksdagsmännen fått yttra sig om tidningens framtid. Han lugnade dock Palmblad med en försäkran om att han inte skulle försumma den trots att riksdagen snart började.³⁰

Åter i Stockholm

Hartmansdorff hade länge innehaft ledningen för de konservativa på Riddarhuset. Vid riksdagen 1847/48 framträdde emellertid en annan konservativ grupp med stöd främst från godsägarna. Hartmansdorffs anhängare fanns i första hand bland ämbetsmännen. De främsta i denna grupp av godsägarädlingar eller junkrar var Carl Otto Palm-

stierna, Gustav Lagerbjelke och så småningom Henning Hamilton. Junkrarna förde en moderat konservatism än Hartmansdorff. Man försökte också vidga sitt inflytande i andra grupper utanför adeln, särskilt bland bönderna, med vilka gemensamma agrara intressen fanns.¹ Junkrarna förde mellan 1847/48 och 1850/51 en aktiv politik. Vad man inriktade sig på var att fälla det vilande kungliga representationsförslaget. Före riksdagen 1850/51 stod det klart att Oscar I helst också såg att förslaget föll.² Den antiliberala aktiviteten var viktig ur en annan synpunkt för de konservativa. Det gällde nämligen att passa på och dra nytta av förhållandet att liberalismen nu var på tillbakagång i hela Europa.

Mellan junkrarna och kungahuset fanns viktiga beröringspunkter. Jarl Torbacke menar att "mycket talar för att det är i den kungliga maktsfären junkrarna hör hemma" och att kungen och kronprinsen – måna om den personliga kungamakten – drog i trådarna.³ I den antiliberala offensiven var styrandet av pressen viktigt och där spelade kronprins Carl en framträdande roll. Han hade bl. a. stått bakom grundandet av en ny konservativ tidning – Morgonbladet – i slutet av 1849. Hartmansdorff hade därvid hjälpt honom att föreslå lämpliga bidragsgivare. Redaktör för Morgonbladet blev kammarjunkare Constans Pontin, som tidigare bl a medarbetat i Tiden.⁴

Även Hartmansdorff var emot det vi-

²¹ Dagboken 31/5 1849.

²² Henning Hamilton till Hartmansdorff 21/7 1849.

²³ Dagboken 9/8, 16/8 och 28/8 1849.

²⁴ Enligt 1850 års kassabok i E 4190.

²⁵ Palmblad till Hartmansdorff 25/7 1849.

²⁶ Hartmansdorff till Palmblad 22/11 1849 och Palmblad till Hartmansdorff 28/11 1849.

²⁷ Palmblad till Hartmansdorff 30/4 1851.

²⁸ Enligt 1850 års kassabok i E 4190.

²⁹ Palmblad till Hartmansdorff 14/8 1850.

³⁰ Hartmansdorff till Palmblad 1/10 1850.

¹ Förhammar, a. a., s. 17.

² Sven Eriksson, Carl XV, Sthlm 1954, s. 199 f.

³ Jarl Torbacke, Recension av Förhammars avhandling i HT 1976, s 94–98.

⁴ Dagboken 3/12 och 12/12 1849, Eriksson, a. a., kapitel 14, "Lärospån i propagandacentralen".

lande representationsförslaget.⁵ Han hade också utarbetat ett eget förslag där yrkesprincipen låg till grund för representation. Riksdagen skulle enligt detta bestå av två kamrar (över- och underhus) och representera fem klasser eller stånd.⁶ Jag skall inte här närmare gå in på detta förslag, utan bara konstatera att det viktigaste var att adeln som stånd inte representerades. Självskriivenheten skulle upphöra.⁷

Sedan Hartmansdorff offentliggjort sitt förslag 1851 råkade han ut för en nära nog total utfrysning.⁸ De ledande junkrarna kände dock till förslaget långt tidigare. Redan i april 1848 hade Hartmansdorff talat om adelns upphörande som stånd, men mött kompakt motstånd.⁹ I februari 1849 tog han åter upp saken med Hamilton som sade bestämt nej till adelns detronisering.¹⁰ Förmodligen har agerandet utlöst oro, för i maj samma år var Hartmansdorff hos kronprins Carl för ett längre samtal.¹¹ Carl sade att kungen skulle bli konservativ till nästa riksdag och låta det kungliga representationsförslaget falla.¹² Därefter, säkert på grund av kännedomen om Hartmansdorffs eget förslag, betonade tronföljaren nödvändigheten av att inte söndra adeln förrän förslaget röstats ner.

Det är troligt att Hartmansdorff hela tiden varit i valet och kvalet om han skulle offentliggöra sitt förslag före riksdagen eller ej.¹³ Hur som helst räknade de som kände till det med den möjligheten. Kronprinsen bad nämligen i oktober 1849 uttryckligen Hartmansdorff att inte lägga fram det förrän det kungliga fallit. Man anar rädslan för att en splittring skulle kunna medföra att det vilande förslaget gick igenom. Carl försäkrade till och med Hartmansdorff – för att göra honom medgörlig förmodligen – att även han ville att adeln skulle försvinna som stånd!¹⁴

När ständerna samlats inför riksdagsöppningen den 16/11 1850 var det dags för Hartmansdorff att också avgöra Tidens öde. Lämpliga tillfällen att sondera stämningen kom när konservativa träffades hemma hos

honom efter öppnandet för att diskutera på vilket sätt det kungliga representationsförslaget skulle fällas.¹⁵ En del kritik riktades mot tidningen – som vanligt tyckte man den var tråkig – men de flesta yttrade sig för en fortsättning under 1851.¹⁶ Läget tycktes alltså inte hopplöst. Hur som helst besökte Hartmansdorff några dagar senare Henning Hamilton för att rådgöra med denne om tidningen. Hamilton föreslog att Tiden skulle utges som bihang till Posttidningen eller sammanslås med Morgonbladet. Han bad i alla fall Hartmansdorff göra ett besök hos kronprinsen angående Tidens fortsättning, vilket också skedde. De vidare anteckningarna i dagboken denna dag visar klart kronprins Carls ställning som den konservativa pressens nyckelman: "Uppvaknade kronprinsen som tillstyrkte Tidens fortsättning. Ville själv bidra. Syntes att han trodde den göra verkan på högre ort."¹⁷

Hartmansdorff skrev samma dag till Palmblad för att höra hans åsikt om en sammanslagning med Morgonbladet.¹⁸ Svaret lät inte vänta på sig. Utgivaren ville att Tiden skulle vara självständig även i framtiden. Men fanns ingen annan utväg så fick "man foga sig i bolaget med Morgonbladet, ehuru jag, liksom Hellberg nyligen förklara-

⁵ Förhammar, a. a., s. 18.

⁶ Andliga ståndet, ämbetsståndet, borgarståndet, godsägarståndet och bondeståndet.

⁷ Förhammar, a. a., s. 18 f.

⁸ Förhammar, a. a., s. 19.

⁹ Dagboken 5/4 och 27/4 1848.

¹⁰ Dagboken 8/2 1849.

¹¹ Dagboken 23/5 1849.

¹² Enligt Eriksson, a. a., s. 200, skulle Hartmansdorff av kronprinsen genom Hamilton först i september 1850 fått veta kungens önskan, men han visste det alltså tidigare.

¹³ Se t. ex. dagboken 27/2 1850.

¹⁴ Dagboken 13/10 1849.

¹⁵ Dagboken 18/11 och 22/11 1850.

¹⁶ Hartmansdorff till Palmblad 2/12 1850.

¹⁷ Dagboken 26/11 1850. Med "högre ort" avses Oscar I.

¹⁸ Hartmansdorff till Palmblad 26/11 1850.

de, litet skäms för kamratskap med denne 'Fyr'".¹⁹

För att slutgiltigt avgöra Tidens öde kallade Hartmansdorff till sammanträde den sista november.²⁰ Utgången blev inte vad han tänkt sig. Misströstande skrev han där- om till Palmblad.²¹ Av 30 kallade kom bara 20 och av dessa gick några under själva överläggningen. Varken Palmstierna eller Lagerbjelke slöt upp. Det var märkligt i Lagerbjelkes fall eftersom han tidigare tillhört förvaltningen. Intresset var ljumt. Endast 560 riksdaler tecknades. Hartmansdorff kunde inte förklara likgiltigheten. Möjligt- vis kunde "den konservativa adelns enighet och övervikt vid riksdagens början ingivit medlemmarna tanken, att de ej längre behö- ver något organ" vara förklaringen. "Med brevskrivning och vidtalning skulle jag väl kunna skrapa ihop mera, men troligen inte tillräckligt", fortsatte Hartmansdorff och tillade: "Men det bjuder mig alltför mycket emot, att så gå tillväga, mer än jag gjort, ty jag ser tydligen att man anser mina fram- ställningar såsom tiggeri, för att få mina artiklar tryckta på andras bekostnad". Han kände ingen tacksamhet över att han upp- rättthållit Tiden mellan riksdagarna. När nu inget intresse fanns ville han inte heller underkasta sig förödmjukelsen att kämpa för den.

Nedstämdheten lättades emellertid upp när han fick reda på att ärkebiskopen ej ville lägga ner tidningen och att denne trodde sig kunna skaffa 500 riksdaler. I samma brev fast något senare på dagen, efter mötet med kyrkoledaren, skrev han att tillsammans med ärkebiskopens 500 riksdaler fanns 1 200 riksdaler. Han skulle kunna skaffa ytterligare 400, kunde så Palmblad också få ihop 400 riksdaler så kunde saken få ha sin gång.

Palmblad svarade²² att Tiden ekonomiskt kunde gå ihop 1851. Han beräknade utgif- terna till cirka 3 400 riksdaler, inklusive eget arvode. De skulle täckas med ärkebisko- pens och Hartmansdorffs insamlade bidrag, prenumerationsintäkterna, som han beräk-

nade till cirka 1 600 riksdaler, och ett par hundra riksdaler som han själv kunde samla in. Sammanlagt beräknade han få in om- kring 3 500 riksdaler. Det skulle snart visa sig att prenumeranternas antal uppgick till cirka 350,²³ varför prenumerationsintäk- terna (å 5 riksdaler) gott och väl svarade mot kalkylen.

Beslutet låg nu hos Hartmansdorff. Kronprinsen hade åter varit i kontakt med honom och ville lämna bidrag. "Undveks" skrev han i dagboken.²⁴ Avgörande blev i stället ärkebiskop Wingårds slutliga åta- gande att ansvara för 500 riksdaler.²⁵ I och med detta kunde Palmblad utarbeta och skicka annons till Stockholm om Tidens fortsatta utgivande 1851.²⁶ Den skulle ut- komma på samma sätt som tidigare, dvs. två gånger i veckan och behålla prenumera- tionsavgiften 5 riksdaler per år. Under riks- dagen skulle den utges i Stockholm, därefter i Uppsala. Innehållsmässigt utlovades inga nymodigheter. Man skulle fortsätta som hittills.²⁷

Tiden och Hartmansdorffs representationsförslag

Samarbetet Hartmansdorff–Palmblad fort- satte i gamla banor. Den pågående riksdagen medförde att Hartmansdorff ökade sitt inflytande över vad som skulle skrivas. Re- daktören återkom ständigt med förfrågan om vad han ansåg om den eller den artikeln. Skulle den kasseras, skulle den tas in eller

¹⁹ Palmblad till Hartmansdorff 28/11 1850. "Fyren" var naturligtvis Pontin som Palmblad sedan gammalt tyckte illa om. Inte heller hyste han några varmare känslor för Morgonbladet. Se t. ex. Palmblad till Hartmansdorff 20/12 1849.

²⁰ Dagboken 30/11 1850.

²¹ Hartmansdorff till Palmblad 2/12 1850.

²² Palmblad till Hartmansdorff 4/12 1850.

²³ Palmblad till Hartmansdorff 30/4 1851.

²⁴ Dagboken 3/12 1850.

²⁵ Dagboken 6/12 1850.

²⁶ Palmblad till Hartmansdorff 8/12 och 11/12 1850.

²⁷ Tiden 14/12 1850.

skulle man avvakta.¹ Allt gick sin gilla gång. Förändringen kom när Hartmansdorff gav offentlighet åt sitt representationsförslag i mars 1851.

Det vilande kungliga representationsförslaget nedröstades i december 1850 av tre stånd. Endast borgarna antog det. På Ridarhuset fälldes förslaget den 18 december. Därmed upphörde den enighet som förenat de konservativa. Det var nu fritt fram för olika förslag i denna viktiga fråga. Hartmansdorffs dagboksanteckningar de närmaste månaderna domineras av problem kring hans eget förslag. Åter hade han möjlighet att diskutera det med de ledande junkrarna. Deras inställning till självskrivetens upphörande hade dock inte förändrats.² Att förslaget var mycket impopulärt fick han fullt klart för sig. De flesta han omtalade det för under januari och februari avrådde honom från att lägga fram det just med tanke på adelns ställning.³

Trots detta utgav han sitt arbete i bokform i mars under namnet Förslag till Svenska Folk-representationens ombildning. Det inlämnades till konstitutionsutskottet. Reaktionen blev omedelbar och häftig. Den nyss så inflytelserike konservativa ledaren förlorade genast sin ställning på Ridarhuset. Ledningen gled över till junkrarna. Även om författaren i bokens företal säger sig ana den motvilja som förslaget skulle skapa, erfor han måhända en större motgång än han tänkt sig. De adliga ämbetsmännen – Hartmansdorffs kärntrupp – svek också. Inte ens moderatare grupper visade förslaget något intresse.⁴ Belysande för den starka reaktionen är att Carl Otto Palmstierna skickade tillbaka boken till författaren samma dag han fick den.⁵ Kronprins Carl visade hur den gamle ledaren numera skulle behandlas genom att öppet tillkännage sin skadeglädje över hans motgångar.⁶

Även Palmblad tog del i denna aversion, men på ett betydligt hövligare sätt. I ett långt brev till Hartmansdorff diskuterade han förslaget och dess konsekvens för Ti-

den.⁷ Inledningsvis berömde han Hartmansdorff för det mod denne visat genom att lägga fram det. Han förstod att "uppoffringen av adelns självständighet" hörde till förslaget "konsekvens, men ifall konsekvensen är förenad med en fara", så ville han säga som Geijer sade om idéerna: "strunt i konsekvenserna". Palmblad angav den vanliga inställningen nämligen att adeln måste finnas representerad i riksdagen för att monarkin skall bestå. På Hartmansdorffs fråga i boken vad adeln egentligen representerade, svarade han: "historiskheten, stabiliteten och det idéella".

Därefter kom Palmblad till sitt egentliga ärende: "Vad skall Tiden göra?" I ett tidigare brev hade Hartmansdorff gett en del instruktioner om hur tidningen skulle tackla hans förslag. Inget "gillande" fick införas förrän något "ogillande" föregått. Vidare ville han se alla artiklar i ärendet innan de publicerades. "De flesta bidragsgivare är förmodligen mot förslaget", fortsatte han, "och skulle anse det som ett svek av mig om dess pengar begagnades för att stödja förslaget".⁸ Men Palmblad ville gå längre. Någon neutralitet ville han inte vara med om. Även Tiden måste gå emot, annars skulle den bli misstänkt för "feghet och oärlighet". Inte nog med det, Palmblad ville själv stå för kritiken. Det skulle "minska den ovilja Din bok säges väckt hos Ditt eget parti, om Du tillåte en tidning, som är Din egen skapelse hovsamt bekämpa Din åsikt". Brevet avslutas med en vädjan till Hartmansdorff att tänka igenom detta och meddela hur han ställde sig.

¹ Se t. ex. Hartmansdorff till Palmblad 26/11 1851, Palmblad till Hartmansdorff 28/11 1850, besv. 15/1, 18/1 och 12/3 1851.

² Dagboken 29/12 1850 och 12/1 1851.

³ Åtskilliga dagboksanteckningar under januari och februari 1851.

⁴ Förhammar, a. a., s. 19, Borell, a. a., s. 290, Eriksson, a. a., s. 217 f.

⁵ Palmstierna till Hartmansdorff 11/3 1851.

⁶ Eriksson, a. a., s. 218.

⁷ Palmblad till Hartmansdorff 17/3 1851.

⁸ Hartmansdorff till Palmblad 4/3 1851.

Palmland var helt på det klara med att Hartmansdorffs politiska stjärna dalat. Den nedgången ville han inte dela, utan behålla sin ställning som självständig skribent. Det är i det ljuset man får se hans agerande för Tidens oberoende ställning, även om han på så sätt kom i motsatsställning till tidningens grundare. Hartmansdorff kunde inte annat än godta Palmland vilja till kritik. Han fick dock läsa manuskriptet och göra de ändringar — sakändringar kan man förmoda — han fann nödvändiga innan det sändes till tryckeriet. Men Palmland varnade honom för att skriva med egen hand. Någon "maskopi får ej misstänkas".⁹ I Stockholm hade emellertid en av Tidens intressenter kammarjunkaren Rääf ifrågasatt om representationsförslaget överhuvud skulle omnämnas i tidningen.¹⁰ Rääf ansåg att om Hartmansdorff skrev om sitt förslag eller försvarade det skulle många anse att han utnyttjade Tiden för egen räkning och till och med kanske återkräva sina bidrag. Hartmansdorff beslöt sig dock för att riskera bidragens återsändande för friheten att få tala,¹¹ och skrev därom till Uppsala.¹² Palmland svarade att det skulle vara emot tidningens politik att inte låta "en vedersakare få svara". Han förstod inte varför Hartmansdorffs mening skulle undertryckas, då bidragsgivarna eller han själv kunde gå i svaromål. Därefter gav han rådet att om nu Hartmansdorff inte ville skriva i Tiden kunde han ju göra det i Aftonbladet.¹³ Man kan ana att denna utväg knappast kunde verka tilltalande för en av Aftonbladets stora fiender genom åren.

I stället utarbetade Hartmansdorff en skrivelse med adress till bidragsgivarna. I denna sägs att det hör till en tidnings "självständighet" att inte förtiga ett så viktigt ämne som representationsfrågans lösande. Han är därför beredd att återsända bidragen för de tre sista kvartalen 1851 till var och en som "finner att Tidens behandling av Hartmansdorffs representationsförslag strider mot [den bidragandes] avsikter med bidraget". Skrivelsen blev dock aldrig avsänd. I

marginalen finns en blyertsanteckning att det berott på "Rääfs uttryckliga begäran"¹⁴. Palmland skrev sin kritik. I ett brev från slutet av april meddelade Hartmansdorff att han ännu inte skrivit svar på denna kritik.¹⁵ Något sådant inkom han heller aldrig med. Stridsivern avtog till följd av det kompakta motståndet. Hartmansdorff var mycket trött och hans intresse för riksdagen och för Tiden svalnade betydligt.

Efter det att Hartmansdorff gett offentlighet åt sin representationslösning fick Palmland brist på manuskript. Det berodde på att ett färre antal artiklar skickades in till redaktionen utifrån; även Hartmansdorffs skrivklåda avtog. Men det berodde också på att Palmland blev sjuk och själv inte orkade skriva så mycket. För att tidningen ändå skulle fyllas intogs en del, som redaktören själv uttryckte saken, "krafts".¹⁶

Några veckor senare, i slutet av april, var han dock piggare,¹⁷ och sysselsatte sig med de problem som Tidens nya läge alstrat. "För min del önskar jag Tidens fortsättning, dels av intresse för saken, dels emedan jag behöver tjäna något extra", tillskrev han Hartmansdorff.¹⁸ Men förutsättningarna hade förändrats, menade han, beroende på att understödjarna förmodligen tyckte tidningen numer var onödig, men framförallt att Hartmansdorff inte skulle kunna verka som insamlingsledare eller själv insamla någon summa av betydelse. Palmland kunde, som han själv såg det,

⁹ Palmland till Hartmansdorff 26/3 1851.

¹⁰ Dagboken 23/3 1851.

¹¹ Dagboken 24/3 1851.

¹² Dagboken 25/3 1851.

¹³ Palmland till Hartmansdorff 26/3 1851.

¹⁴ Utkast den 27/3 i Koncept till brev från Hartmansdorff 1831—56, E 4010.

¹⁵ Hartmansdorff till Palmland 25/4 1851.

¹⁶ Palmland till Hartmansdorff 2/3 och 13/4 1851.

¹⁷ Palmland hade en längre tid klagat över magsmärter. Förmodligen rörde det sig om förstadiet till den sjukdom han drygt ett år senare dog i, nämligen magcancer.

¹⁸ Palmland till Hartmansdorff 30/4 1851. Att biförtjänsten var viktig framgår också av ett brev från 1852 till Hellberg, återgivet i Söderberg-Olsson—Heckscher, a. a., s. 364.

göra två saker: tigga pengar "i eget namn" eller vända sig till kronprins Carl. Det sista var han dock tveksam till, dels för att Tiden skulle bli misstänkt för att vara salierad uppifrån och vad det skulle dra med sig, dels för att han inte trodde tronföljaren skulle vara villig eftersom denne redan, som Palmblad gissade, uppehöll Morgonbladet. Inget i källorna talar heller för att Palmblad skulle ha vänt sig till kronprinsen.

Möjligheten att göra en egen insamling återstod. Hartmansdorff tillstod själv att han inte kunde göra något eftersom han förlorat sin ställning. Tiden skulle därför upphöra vid årets slut. En strimma hopp gav han emellertid utgivaren när han meddelade att en ny stor konservativ tidning snart skulle startas. I den skulle säkert Palmblad mot betalning bli anmodad att skriva, spådde han.¹⁹ Den tidning som avsågs var den av J. A. Hazelius senare samma år startade Svenska Tidningen.²⁰

Men Palmblad ville inte ge upp så lätt. Han var tveksam till möjligheterna till framgång för en ny tidning. För att vara beredd om inget blev av ville han därför ha en lista över bidragsgivarna för att direkt kunna förhandla med dem.²¹ Anledningen till denna begäran var också vetskapen om att Hartmansdorff skulle resa utomlands för en längre tid.²² Ett par veckor senare sände Hartmansdorff en förteckning över prenumeranter.²³ Kort därefter, före riksdagens slut, reste han till England och sedan vidare till kontinenten och återkom inte förrän i slutet av november.²⁴ Orsaken till resan kan anas mot bakgrund av de senaste månadernas händelser. Han var helt enkelt trött och ville komma bort från Sverige och motgångarna. Därmed var Tidens öde lagt i händerna på Palmblad.

Svanesång i Uppsala

Den 4 september 1851 avblåstes riksdagen och från och med den 3 samma månad trycktes Tiden åter i Uppsala¹ på samma tryckeri som tidigare, Wahlström och Compani.² Det betydde sannolikt lugnare ar-

betsförhållanden för Palmblad. Sista tiden hade varit arbetsam. Som tidigare nämnts hade han varit sjuk. Under sommaren berodde det uteslutande på hans skrivförmåga om Tiden skulle komma ut. I avskedsbrevet till Hartmansdorff före dennes avresa skrev han att han måste "arbeta natt och dag för att få något i [manuskript-]korgen".³

Under fem månader skedde ingen brevväxling mellan Palmblad och Hartmansdorff. Den enda anteckning som finns i den senares dagbok om pressen, under bortavaron, är från den 30 september då han träffade Henning Hamilton i Oxford. Han fick veta att den tilltänkta tidningen inte fått ihop tillräckliga medel, men att den ändå skulle komma ut.⁴ För Palmblad betydde detta anpassning om han skulle få möjlighet att medarbeta i det nya bladet. Att försöka bibehålla Tiden framstod som utsiktslöst. Redan i juli, alltså kort efter Hartmansdorffs avresa, trädde Palmblad i förbindelse med den blivande redaktören för Svenska Tidningen J. A. Hazelius. De kom överens om att Palmblad skulle medarbeta i den nya tidningen. Korrespondensen dem emellan var särdeles livlig under hösten då Tidens redaktör spelade rollen av rådgivare, speciellt vad gällde anställandet av redaktionspersonal.⁵

Med sin journalistiska framtid ordnad och för all del även en bit av sin ekonomiska kunde Palmblad nu koncentrera sig på sin avisas upphörande. Han verkar ha trivts med sin ställning under denna sista tid och måhända producerade han nu sina bästa artiklar. När Hartmansdorff kom hem var han nämligen ivrig att höra dennes åsikt om hur

¹⁹ Hartmansdorff till Palmblad 3/6 1851.

²⁰ Dagboken 3/6 1851.

²¹ Palmblad till Hartmansdorff 8/6 1851.

²² Palmblad till Hartmansdorff 7/5 1851.

²³ Hartmansdorff till Palmblad 20/6 1851.

²⁴ Dagboken 26/6 och 28/11 1851.

¹ Tiden 30/8 1851.

² Tiden 30/9 1851.

³ Palmblad till Hartmansdorff 22/6 1851.

⁴ Dagboken 30/9 1851.

⁵ Söderberg—Olsson—Heckscher, a. a., s. 363.

han skött sig.⁶ Hartmansdorff svarade att han visserligen inte läst de nummer som utkommit under resan, men att han hört andra personer yttra sig i berömmande ordalag.⁷ I samma brev uttryckte han också förnöjelse med Svenska Tidningen, vilken börjat utkomma den 29 november,⁸ och glädje över att Tiden inte upphört förrän detta skett.

Den 3 december meddelades att Tiden skulle upphöra vid årets slut.⁹ Några dagar senare anmäldes Svenska Tidningen. Det hette att även om "skiljaktig övertygelse i enskilda punkter" fanns var likheterna stora tidningarna emellan. Eftersom Tiden skulle läggas ner fanns heller ingen avundsjuka. Tvärtom prisades den nya tidningen som med sina större resurser kunde verka vidsträcktare.¹⁰ I Tidens sista nummer rekommenderades läsarna att övergå till Svenska Tidningen och att stödja och läsa den så att den kunde leva vidare, "även om den ej i alla punkter skulle uttrycka deras opinioner".¹¹ Palmblad hade nämligen både muntligt och skriftligt fått mottaga läsarnas meningar. De tyckte att den ej ersatte Tiden.¹² Han ville därför försöka mildra åsikterna och anpassa läsarna till den nya tidningen, vilket naturligtvis också låg i hans eget intresse.

Hade Palmblad tidigare haft problem att få Tidens sidor fyllda, fanns det i december ingen brist på manuskript. Delvis berodde det på att Hartmansdorff på nytt sände material, huvudsakligen bestående av uppsatser och intryck från sin resa. Sålunda avhandlades det politiska livet i England, Tyskland och Frankrike.¹³ Han hade till och med så mycket att säga att allt inte fick plats, utan en del måste sändas till Svenska Tidningens redaktion.¹⁴

I avskedsnumret på nyårsafton 1851 gjorde Palmblad en exposé över Tiden och den värld den levat i.¹⁵ Det hade inte varit lätt att sköta tidningen under det oroliga året 1848. Redaktionen var förföljd. Folk uttalade sin avsky för Tiden och dess politik. Trots detta stod redaktionen rakryggad

och föll inte undan för den antikonservativa anstormningen. Med tillfredsställelse noterades "tänkesättens förändring". 1851 var ett helt annat år än 1848. Tiden ansåg sig ha en "ytterligt ringa del i denna hälsosamma förändring", men var ändå nöjd och kunde avsomna i frid.

Läsarna rekommenderades till Svenska Tidningen och Tiden upphörde. Palmblad blev till sin död på hösten 1852 en flitig medarbetare i den nya tidningen och Hartmansdorff, om än politiskt död, saknade inte möjlighet att skriva.¹⁶ Det lilla över-skott på knappt 100 riksdaler som blev över sedan Tidens räkenskaper reviderats överläts på Svenska Tidningen.¹⁷

Tiden verkade en tid då konservatismen till största delen stod i opposition. Den saknade därmed det ekonomiska stöd som föregångarna haft och efterföljarna kom att få från den första statsmakten. Oscar I tillät visserligen männen kring honom att verka för den vid grundandet, men det var först mot slutet av tidningens liv som hovet, genom kronprins Carl, visade intresse och lovade stödja den. Det kan tolkas som en del av det stora hela som innebar monarkens närmande till och styrande av konservativa grupperingar. Men det kan också tolkas som taktiskt betingat för att inför riksdagen 1850 pacificera Hartmansdorff. Det ena behöver inte utesluta det andra.

Upplagan nådde aldrig förväntningarna. 1847–48, då Tiden utgavs sex gånger i veckan, uppgick den till cirka 900 exemplar, för

⁶ Palmblad till Hartmansdorff 7/12 1851.

⁷ Hartmansdorff till Palmblad 9/12 1851.

⁸ Lundstedt, a. a.

⁹ Tiden 3/12 1851.

¹⁰ Tiden 6/12 1851.

¹¹ Tiden 31/12 1851.

¹² Palmblad till Hartmansdorff 26/12 1851.

¹³ Dagboken 9/12, 15/12 och 19/12 1851.

¹⁴ Hartmansdorff till Palmblad 26/12 1851.

¹⁵ Tiden 31/12 1851.

¹⁶ Söderberg–Olsson–Heckscher, a. a., s. 318–369, dagboken 10/1 och 13/1 1852, Hartmansdorff till Palmblad 27/4 1852 och Palmblad till Hartmansdorff 2/5 1852.

¹⁷ Dagboken 6/12 1852.

att sedan, när den utgavs två gånger i veckan, sjunka till drygt 400 exemplar.¹

Den del Palmblad hade i att Tiden levde vidare efter 1848 låg i att han ägde stor skrivförmåga och orkade fylla bladet med egna artiklar när insända sådana minskade. Annars var Hartmansdorff tidningens upprätthållare. Den var till mycket stor del hans språkrör och eftersom han spelade en

betydande politisk roll torde Tiden som åsiktsförmedlare inte ha varit helt obetydlig. Något större intresse för tidningen som sådan hade Hartmansdorff emellertid inte. Därom vittnar hans avvaktande hållning och t. o. m. stödjande av andra företag trots att Tiden fortfarande gavs ut.

¹ Brev från Palmblad till Hartmansdorff 1847–51 och uppgifter i E 4190.

C. O. Cronstedt och Sveaborgs kapitulation 1808

Av Anders Persson

Tisdagen den 3 maj 1808 klockan 12 på dagen kapitulerade Sveaborg och 7000 soldater började utrymma "Nordens Gibraltar". I S:t Petersburg vände sig en glädje-strålande tsar Alexander till franske ambassadören Caulaincourt: "– Nå, vad tycker Ni om denne herr Cronstedt, som ger bort sin herres trupper åt mig och på förhand erkänner Finlands avträdelse?"¹

Det är mer än 175 år sedan dessa händelser utspelade sig och åren har frambragt "ett helt bibliotek med upplysningar, anklagelser och försvarsskrifter". 1954 utkom det verk som såg ut att bli det sista ordet: Wilhelm Odelbergs 600-sidiga biografi över dramats huvudperson, viceamiralen Carl Olof Cronstedt. Drygt en fjärdedel av boken behandlar omständigheterna kring kapitulationen.² Odelberg diskuterar ingående alla tänkbara förklaringar till Cronstedts handlande. Någon tillfredsställande lösning kan han dock inte ge. Till skillnad från tidigare undersökningar lägger Odelberg dock största vikten vid de psykologiska faktorerna: Cronstedt var offer för en väl genomförd psykologisk offensiv från ryssarnas sida. Det var, enligt Odelberg, en i flera avseenden isolerad människas kamp och nederlag mot en överlägsen, segerviss och skrupelfri fiende. Ryssarna sägs skickligt ha använt metoden att med militära och andliga medel arbeta för att uppnå en sådan psykologisk effekt att motståndet skulle brytas.³

Odelbergs tes utsattes för kritik, bl. a. av den finländske historikern E. L. Birck i Scandia 1955. Enligt Birck uppvisade Odel-

C. O. Cronstedt
(A. Kocke, foto SPA)

bergs bearbetning av de använda källorna "i hög grad betänkliga svagheter".⁴ Birck ansåg att Odelberg utelämnat eller tagit alltför lätt på de uppgifter som pekade på med-

¹ Les relations diplomatique de la Russie et de la France d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon 1808–1812, Ed. par Nicolas Mikhailowich, 2. 1905, sid. 133. S:t Petersburg 1905.

² W. Odelberg, Viceamiral Carl Olof Cronstedt. Stockholm 1954.

³ Odelberg a. a., s. 359, 377.

⁴ E. L. Birck, Carl Olof Cronstedt, recension av Odelberg a. a. i Scandia 1955–56. Se även tidskriften Pedersöre 1954.

vetet förräderi från Cronstedts sida. Kärnpunkten i kritiken mot Odelberg utgör den gamla frågan vad som utspelades vid det första mötet mellan Cronstedt och den ryske chefsförhandlaren, generalen Suchtelen den 23 mars. Enligt Odelberg hade ryssarna vid detta tillfälle använt sig av alla "medel till påtryckning" mot Cronstedt, "såväl smicker som hotelser". Inför denna psykologiska krigföring hade Cronstedt "gett blottor på sig", vilket utnyttjats av ryssarna för vidare insteg. Odelberg återger i detta sammanhang andrahandsuppgifter från två officerare om att Cronstedt föreslagit ett stillestånd på två månader. Odelberg ansåg källmaterialet "sprött", eftersom det bl. a. saknades uppgifter från ryska sidan. Birck påminde i sin kritiska recension om att uppgifterna att Cronstedt diskuterat en eventuell vapenvila redan den 23 mars också återfinns i det ryska militärhistoriska verket av Michailovski-Danilevski från mitten av 1800-talet.⁵ Birck påpekade också att de av Odelberg citerade uppgifterna om ryska påtryckningsmetoder inte kan hänföras till mötet på Lonnan, utan till de metoder ryssarna tillgrip senare under belägringen. Bircks kritik fick stå oemotsagd. Odelbergs tes om ryssarnas "psykologiska krigföring" tycks ha anammats i såväl fackhistoriska som populär-historiska framställningar. I t. ex. Carlsson-Roséns standardverk heter det att Cronstedt "blev offer" för ryssarnas "uppmuntrande defaitism" och gick med på en konvention om fästningens uppgivande "efter en del bombardemang".⁶

Under de 30 år som gått sedan Odelberg framlade sin doktorsavhandling har forskningen om Sveaborgs kapitulation inte tillförts något nytt. Uppenbarligen anses alla relevanta dokument vara kända och analyserade så långt det är möjligt. Så är emellertid inte fallet. På Krigsarkivet (KrA) i Stockholm förvaras i arkivet "Finska kriget 1808-09" avskrifter av ryske överbefälhavaren Buxhoevdens dagböcker och rapporter, samt avskrifter av andra ryska brev och handlingar rörande kriget 1808-09.⁷ Mate-

riålet, som är mycket rikligt och omfattar sjutton volymer, insamlades i slutet av 1800-talet under förberedelserna till Generalstabens stora arbete om kriget 1808-09. De tio första volymerna är helt på ryska och härrör troligen från de avskrifter som en rysk-finsk general Furuhjelm i hemlighet lät göra under 1800-talet. De sju senare volymerna utgör översättningar till svenska. Det framgår inte någonstans i förteckningen över arkivet "Finska kriget 1808-09" vilka delar av materialet som är på ryska, svenska eller något annat språk. En forskare som börjar gå igenom volymerna möter ryska texter i de tio första volymerna och är kanske långt dessförinnan benägen att tro att alla sjutton är på ryska. Detta kan vara orsaken till att t. ex. den finländske historikern Eirik Hornborg under sina forskningar på KrA inte använde de ryska dokumenten för sin bok "När riket sprängdes" från 1955.

De till svenska översatta dokument som är relevanta för Sveaborgsaffären återfinns i volym 278, 1 a-b, som innehåller Buxhoevdens operationsjournal och rapporter till kejsaren fram till 8/20 juli 1808. En del dubletter av rapporterna finns också i volym 280, 3 a. Annat material av intresse finns också i vol. 282, 5 a. Översättningens kvalitet har jag på grund av bristande kunskaper i ryska inte kunnat kontrollera. I några fall föreligger dubletter av översättningarna, vilka uppvisar smärre formmäs-

⁵ Michailovski-Danilevski, Beskrivning öfver finska kriget till lands och sjöss åren 1808 och 1809 (övers. från ryskan 1850).

⁶ S. Carlsson-J. Rosén, Svensk Historia II, Stockholm 1961, s. 285-86.

⁷ Krigsarkivet i Stockholm, "Kriget 1808-09", vol. 268-277 (ryska avskrifter), vol. 278-284 (svenska översättningar av de förra), vol. 285-291 (avskrifter av div. finska brev och proklamationer under kriget). Ang. Furuhjelmska samlingarna i Finlands Riksarkiv se Odelberg a.a., s. 534, not 27.

Odelberg har bara använt de ryska dokument som förvaras i Riksarkivet: Finland, Furuhjelmska samlingen 1, 2. Krigsarkivets samling synes vara den rikaste, men enstaka brev från Buxhoevden tycks bara finnas på FRA.

signa, men inte innehållsmässiga skillnader.⁸ En genomgång av händelseförloppet vid Sveaborgs kapitulation såsom det framgår ur de ryska dokumenten på KrA görs för att:

1. belägga vid vilken tidpunkt och i vilken grad ryssarna använde olika former av "psykologisk krigföring" under belägringen av Sveaborg.
2. om möjligt också belägga Cronstedts hållning vid förhandlingarna, som de uppfattades från rysk sida.

Övriga vittnesmål och dokument från den svensk-finska sidan redovisas i den mån de direkt berör innehållet i de ryska papperen. Genomgången av dokumenten sker kronologiskt för att särskilja de olika stadierna i förloppet.

a) *Före krigsutbrottet*

I två promemorior till tsar Alexander den 5/17 och 6/18 februari diskuterade Buxhoevden olika militära möjligheter att inta Sveaborg. Han var ganska pessimistisk. Den 5/17 februari meddelade han att "enligt säkraste underrättelser om fästningarna Svartholm och Sveaborg förutser jag icke någon annan betvingelsemedel än stormning, om de uppgjorda planerna icke går i verkställighet", ty på så långt avstånd kunde de av sten och jord konstruerade befästningarna varken blockeras eller bombarderas. Orden "de uppgjorda planerna" syftar på i promemorierna den 5/17 och 6/18 februari dryftade planer, att svälta ut eller skjuta sönder fästningen. Dagen därpå skrev Buxhoevden också till kejsaren att "särskilt Sveaborg kommer att bjuda ett hårdnackat motstånd och jag förutser för oss ett blodigt företag", vilket föranledde honom att hos kejsaren beställa ytterligare sex regementen och belägringsartilleri.⁹

Några ytterligare omnämmanden av Sveaborg har inte påträffats före krigsutbrottet. Källorna ger dock vid handen att den ryska generalstaben inte övervägde några psykologiska vapen, utan räknade med en regelrätt stormning, med blockad eller bombardemang som komplement.

b) *Från krigsutbrottet till Svartholms kapitulation*

Under denna tid, 21 februari till 18 mars, var Buxhoevden mestadels på marsch med huvudarmén och hans anteckningar och rapporter sysslade föga med Sveaborg. Den 2–3 mars passerade han Helsingfors på vägen till Tavastehus. Inget av vad han såg eller rapporterade tyder på att han såg några nya möjligheter att intaga Sveaborg.

Under veckan som följde handlar Buxhoevdens anteckningar och rapporter mycket om hur ryska regeringen genom olika politiska schackdrag skulle mildra folkstämningen i Finland. Allmogen skulle uppskatta skattesänkningar och garantier att deras privilegier skulle bevaras och "att åtminstone för någon tid" inte ändras. Finländska officerare och adelsmän skulle få behålla sina gods och egendomar, ifall de lade ner sina vapen. Buxhoevden fick snabbt klartecken från S:t Petersburg att göra de omtalade utfästelserna.¹⁰

Erfarenheterna från fästningen Svartholm vid Lovisa visade att detta var en framkomlig väg. Den 22 februari hade den lilla fästningen innesluttits och den 9 mars hade befälhavaren Gripenberg anhållit om stillestånd efter en kort och harmlös beskjutning från ryska sidan. Sedan förhandlingarna inletts hade Gripenberg den 14 mars gått med på kapitulation sedan rysarna med ömsom hot och löften mjukat upp försvarsviljan hos det högsta befälet. Fyra dagar senare tågade försvararna ut och fästningen gick över i ryssarnas händer.

Buxhoevden hade den 14 mars återvänt till Helsingfors från Tavastehus. Redan dagen efter kunde han på grundval av de vunna erfarenheterna i ett brev till krigsministern Araktjev lägga fram en ny plan: "Min mening är, att till följd av dessa fästningars oåtkomlighet, utsätta desamma för

⁸ Se t. ex. Buxhoevdens brev till Kejsaren 8/20 mars som handlar om att göra livet odrägligt på fästningen. Brevet finns i två, ganska likalydande översättningar i vol. 280:a och 282:a.

⁹ Kriget 1808–09, vol. 280:a.

¹⁰ Dito, vol. 278:a.

en fruktansvärd och oavbruten kanonad och låta kulor och brandbomber strömma över fästningsverken, förvandla allt till grus och spillror samt försätta garnisonen i skräck och förtvivlan. Annars vet jag icke någon möjlighet för oss att komma i besittning av fästningen." Därmed skulle man, enligt Buxhoevden, spara "några tusen goda soldater, som vi ovillkorligen måste offra om det blir omöjligt att använda sistnämnda medel".¹¹

Mellan den 16 och 18 mars befann sig Buxhoevden i Lovisa varifrån han följde upplösningen av belägringen och besättningsens uttåg ur fästningen. Erfarenheterna från Svartholms kapitulation låg uppenbarligen bakom de nya planer han denna dag delgav krigsminister Araktjev.

Framgångarna vid Svartholm tillskrevs "proklamationernas verkan", enligt en rapport som Buxhoevden samma dag avsånde till S:t Petersburg. Han försäkrade däri att "alla påtryckningar som jag kunde åstadkomma, såsom pengar, löften, hotelser genom förberedelser till stormning, olika skenmanövrer för att till synes öka antalet av blockadtrupper — allt detta har jag efter vår erövring av Helsingfors använt, och jag skall fortsätta efter denna handlingslinje med desto större iver som den helt står i överensstämmelse med vår härskares vilja". I samma rapport nämnde han att ryska proklamationer redan före truppernas ankomst till Helsingfors utsprits inom Sveaborgs garnison.¹² De sist nämnda proklamationerna kan inte sägas ingå i någon psykologisk krigsföring riktad speciellt mot Sveaborg, eftersom de utgjordes av t. ex. flygblad som ryssarna vid krigsutbrottet lät sprida bland civilbefolkningen och enheter ur finska armén, med uppmaningar till allmänt nedläggande av vapnen. Att låtsas förbereda stormning och utföra skenmanövrer kring en belägrad fästning, är uråldrig taktik och kan inte heller inräknas i någon särskild "psykologisk krigsföring" av nytt och oväntat slag.

Om man får tro det ryska materialet var

det först efter Svartholms kapitulation den 18 mars som man från rysk sida började fråga sig om också Sveaborg kunde bevingas med politiska och psykologiska medel. Frågan var dock hur det skulle ske i praktiken.

c) *Parlamenteringarna 19–22 mars*

Odelberg och andra historiker har kunnat slå fast att ryska officerare redan vid belägringens början knöt kontakter med vissa officersfruar i Helsingfors. Bl. a. lät den ansvarige för belägringen, den rysk-holländska generalen Pieter van Suchtelen installera sin son, löjtnanten Paul van Suchtelen hos den 38-åriga Helena Charlotta Reutersköld, hustru till kommandanten på Lilla Öster Svartö, en av Sveaborgskomplexets mindre fästningar. Kring sig samlade fru Reutersköld andra officersfruar i en liten "quinoliga", som samarbetade med ryssarna, mot löfte att återfå sina män samt erhålla frikostiga ersättningar. Det blev fru Reuterskölds uppgift att ta de första kontakterna med fästningen.

Lördagen den 19 mars kom fru Reutersköld ut på isen, ledsagad av en rysk kusk, som förstod svenska. Hon samtalade en stund med sin man, enligt hans uppgifter bara om familjeangelägenheter.¹³ Samtalet har troligen rört "familjesaker" i en ganska vid mening, ty följande dag kunde Buxhoevden i sitt brev till tsaren, för första gången, ge en bild av stämningen och förhållandena inne på fästningen och hur dessa skulle utnyttjas: "Man måste göra livet på fästningen så odrägligt som möjligt för dem som vistas där. Fienden lider brist på öl och brännvin. Fuktigheten i kassematerna har redan försakat åtskilliga sjukdomar. Av stor betydelse är också missnöjet hos de finska trupperna, vilket växer mer och mer

¹¹ Dito, vol. 282:a. Se även Odelberg a.a., s. 374 f.

¹² Odelberg a.a., s. 378. (Efter Furuahjelm's samling, 2. Nr 1669. Kriget 1808–09, vol. 278:a.)

¹³ Odelberg a.a., s. 378 f. Se även Generalstabens krigshistoriska avdelning, Sveriges krig 1808–09, del I, s. 336 ff.

till följd av inflytandet från oss tillgivna personer. Man förutser den kommande fattigdomen; allt detta tillsammans kommer förmodligen att ha samma effekt som på Svartholm."¹⁴

Detta är första gången i Buxhoevdens korrespondens som han talar om "oss tillgivna personer" inne på Sveaborg. Därför kan det inte vara fråga om agenter och spioner i vanlig mening, de borde ju ha varit kända långt tidigare. Istället bör orden tolkas att avse dem inom officerskåren som hyste sympatier för Ryssland. Personalen på Sveaborg bestod nästan uteslutande av i Finland rekryterade militärer. Endast bland officerarna fanns något nämnvärt rikssvenskt inslag. Enligt samstämmiga vittnesmål var stämningen ännu god och förtröstansfull bland det lägre befälet och manskapet. Möjligen kan Buxhoevden med orden "finska trupper" ha avsett kommandanten Reutersköld och andra högre finländska officerare. Ett stöd för detta antagande är Buxhoevdens tal om att "man förutser den kommande fattigdomen", vilket skulle få samma konsekvenser som på Svartholm. Där hade defaitismen utgått från det högsta befälet och sedan spritt sig nedåt bland manskapet. Följande dag, måndagen den 21 februari, skedde de första reguljära förhandlingskontakterna. Från rysk sida anlände löjtnanten Paul van Suchtelen och den svenske överlöparen, hovrådet Johan Samuel Hagelström, från Sveaborg översten Fredrik Adolf Jägerhorn med en major.

Föregående natt hade skott utväxlats mellan staden och fästningen, vilket hade lett till skadegörelse inne i Helsingfors. Ryssarna anhöll nu att Sveaborg skulle inställa eldgivningen åt staden för att därmed skydda invånarna "vilka är vänner och landsmän med hela garnisonen". I gengäld lovade ryssarna att inte placera några batterier mellan staden och fästningen. Enligt Buxhoevdens journal hade Cronstedt först låtit meddela att om ryssarna inte upphörde med belägringen skulle staden bli uppbränd. Men senare på dagen hade han sänt

bud att han skulle lämna staden i fred på de angivna villkoren.¹⁵ Med detta hade ryssarna vunnit sin första seger. För ett billigt pris hade de erhållit en skyddad zon i staden. Samtidigt hade Cronstedt genom sitt tvära kast visat sin osäkra hållning.

Samma kväll avreste Buxhoevden till Åbo för att övervara intåget i den finska "huvudstaden". Innan han for gav han enligt egen uppgift noggranna instruktioner åt ryske kommandanten Kamenskij och översten van Suchtelen. Med Buxhoevdens avresa mister vi förstahandsuppgifter från rysk sida om vad som utspelade sig vid Sveaborg. I sin rapportjournal antecknade Buxhoevden dock innehållet i de underrättelser han erhöll från Helsingfors. Som kommer att framgå ger dessa viktiga och tidigare förbisedda informationer, vars trovärdighet det inte finns någon anledning att betvivla.

Nästa dag, tisdagen den 22 mars, inträffade den bekanta episoden då viceamiralen Cronstedt mot reglementet själv gick ut på isen för att för första gången sammanträffa med en rysk förhandlingsdelegation under löjtnant van Suchtelens ledning. Ryssarna sägs ha erbjudit Cronstedts hustru och barn fri lejd ut ur fästningen. Denne tackade dock nej, om inte erbjudandet utsträcktes till samtliga kvinnor och barn inne på Sveaborg, sammanlagt 1500 personer. Senare på kvällen togs en ny förhandlingskontakt, enligt uppgift i samma ärende. Ryssarna tilläts nu komma in på fästningen med förbundna ögon. Cronstedt stod dock fast vid sitt förra svar, vilket meddelades ryska högkvarteret morgonen därpå. Buxhoevden befann sig vid denna tid halvvägs till Åbo och hans journal innehåller inga uppgifter om dessa samtal. Uppenbarligen har samtalen om evakuering av kvinnor och barn från Sveaborg också fungerat som "trevare" från båda sidor. Ty denna dag, onsdagen den 23 mars, överenskom man om ett "toppmöte"

¹⁴ Kriget 1808–09, vol. 278:a. Se även Odelberg a.a., s. 376.

¹⁵ Dito, vol. 278: b.

på ön Lonnan (även kallad Stockholmen) mellan general van Suchtelen och viceamiralen Cronstedt.¹⁶

d) *Mötet på Lonnan 23 mars*

Det har länge funnits olika versioner av vad som avhandlades på Lonnan. Enligt vad van Suchtelen senare berättade (under sin tid som rysk ambassadör i Sverige) hade Cronstedt rakryggat avslagit ett ryskt kapitulationserbjudande och lämnat mötet. Uppgiften har betvivlats av Odelberg och andra forskare, som inte heller velat sätta full tilltro till vittnesmål från två officerare på Sveaborg, Foch och Wadenstjerna, enligt vilka Cronstedt redan vid detta tillfälle med ryssarna diskuterat en kapitulation, föregången av ett par månaders stillestånd. Som Birck påpekade i den ovan nämnda kritiken, styrks dock de båda officerarnas vittnesmål av Michailovski-Danilevskij: "Wid mötet yttrade Grefve Cronstedt sin önskan, att sluta stillestånd på två månader". I boken sägs också att Cronstedt "under samtalet /röjt/ ovisshet, hvad Svenska vapnen uträttat".¹⁷

Att Cronstedt redan den 23 mars skall ha varit sinnad att ge upp fästningen bekräftas av en anteckning i Buxhoevdens operationsjournal av den 13/25 mars. Han befann sig då i Tenala på återväg från Åbo. Han antecknade: "... underrättelse anlände från ingenjörsgeneralen Suchtelen, att efter några budsändningar kommandanten på Sveaborgs fästning äntligen beviljade honom ett samtal, som ägde rum mellan fästningen och ön Stockholmen (=Lonnan). Kommandantens önskningar inskränkte sig till, att ett stillestånd på två månader skulle komma till stånd, varemot general Suchtelen föreslog honom att avsluta kapitulation. Den förstnämnda bad slutligen att få sända en kurir för att utverka konungens bifall, men erhöll ej något bestämt svar härpå, varefter han /Cronstedt/ begav sig tillbaka till fästningen för att avvakta ett nytt samtal."¹⁸

Det skulle dock dröja tio dagar till nästa

möte – och då gällde det att förhandla om kapitulation av fästningen. Genom franske ambassadören Caulaincourt har vi en uppgift som tyder på att Cronstedt vid mötet med sin jämlike och kollega van Suchtelen gått mycket långt i öppenhet. Måndagen den 4 april antecknade ambassadören följande yttrande av tsar Alexander: "Kommandanten har redan börjat förhandla och har låtit förstå att man måste sätta honom i stånd att kapitulera utan att vanära sig. Man gör honom till viljes, ty man beskriver honom natt och dag."¹⁹

Eftersom Odelberg hade haft svårt att sätta tilltro till uppgifterna att Cronstedt redan den 23 mars givit sig in i kapitulationsdiskussioner, har han haft svårt att sätta full tilltro till Caulaincourts anteckning. Men den franske ambassadörens rapport står inte bara i överensstämmelse med de tidigare refererade uppgifterna om Cronstedts hållning vid mötet på Lonnan, det fäster också vår uppmärksamhet på ett annat, föga beaktat problem i samband med Sveaborgs öde – det var inte en enkel sak att ge upp fästningen.

Fram till 1798 hade krigsartiklarna givit rätt åt envar att på en kapitulerande fästning överta ledningen, eventuellt genom att arrestera det högre befälet, för att fortsätta motståndet. Även om utgången blev olycklig skulle inget ansvar utkrävas. Denna rätt var visserligen upphävd, men inget hindrade att patriotiska officerare och soldater ändå gjorde myteri. För Cronstedt gällde det därför att få manskapet att inse nödvändigheten eller fördelen med en kapitulation. Därför gällde det att gå försiktigt fram för att inte förlora auktoriteten. Att Cronstedts farhågor för ett myteri inte var obefogade

¹⁶ Odelberg a.a., s. 380 ff.

¹⁷ Odelberg a.a., s. 383 ff., Michailovski-Danilevski, s. 19 f.

¹⁸ Kriget 1808–09, vol. 278: b.

¹⁹ Les relations . . . , 2. s. 45. "Nous aurons Swéaborg. Le commandant est déjà entré en pourparles et a fait entendre qu'il fallait qu'on le mit dans le cas de capituler sans se déshonorer. On le sert à souhait, car on le chauffe nuit et jour."

visade sig senare under april då ett antal officerare på huvudfästningen hade långt gångna planer på en revolt, som emellertid rann ut i sanden.²⁰

e) *Bombardemanget 28 mars–2 april*

Några dagar efter mötet på Lonnan, den 28 mars, då Buxhoevden återvänt till Helsingfors från det just intagna Åbo,²¹ inledde ryssarna ett långvarigt bombardemang av Sveaborg. Under loppet av fem dygn vräktes 1 500 bomber, granater och kanonkolor över fästningen. Den 2 april återupptogs förhandlingarna, vilka ett par dagar senare resulterade i den beryktade konventionen att ge upp fästningen den 3 maj, om inte dessförinnan undsättning anlät från Sverige.

Enligt den traditionella uppfattningen var det bombardemangets häftighet i förening med ryssarnas psykologiska krigföring som bröt ner motståndskraften hos Sveaborgs kommandant. Man bör dock hålla i minnet att beskjutningen inte ställde till någon större skada på fästningen eller manskapet. Endast sex man dödades och ett 30-tal skadades. Enligt Birck fick Sveaborg 1855 under 45 timmars beskjutning ta emot 18 500–22 000 projektiler, dvs. tio gånger större antal under hälften så lång tid, utan att det anställdes större skador.

Den oro som uppstod på Sveaborg under bombardemanget verkar inte så mycket haft sin grund i fiendens åtgärder som i yttrenden från vissa högre befäls personer: "På den ton, som några förde, tycktes som om de haft i uppdrag att förbereda sinnena för den förestående skandalen", berättade en officer senare. En annan kunde vittna om hur högre officerare spred överdrivna rykten om de ryska truppernas omfattande förberedelser, deras tapperhet och att 80 000 ryska soldater sammandragits runt fästningen: "Med ett sådant prat skrämde man först sig själv, sedan andra och slutligen gavs blott några få som förgäves vågade begära ljud i denna förvillade församling".²²

f) *Förhandlingarna 2–7 april*

Vad gäller den "psykologiska krigföringen" från ryssarnas sida framgår det av Buxhoevdens journal att det var först vid förhandlingarna den 2 april, dvs. efter bombardemanget, som denna taktik tillgreps. Den 2 april rapporterade den ryske överbefälhavaren till tsar Alexander att han samma dag sänt två officerare till Sveaborg med särskild befallning att meddela de belägrade att de ryska batteriernas verkan ökar för varje timme, att tungt artilleri i överlägset antal snart skall anlända och att de ryska trupperna är beredda till och önskar inget högre än att få anfälla fästningen. All skuld för den kommande blodutgjutelsen skulle falla på kommandanten. "Dessutom fick de befallning att låta honom förstå, att hela Finland redan lydde under ryska spiran, att franska och danska trupper är under marsch mot Skåne och att han, vid betraktande av alla dessa stora tilldragelser är skyldig att mottaga våra anbud, så länge vi visar oss hågade att erbjuda dylika. Sedan han som vanligt försäkrat, att han var mycket stark och kunde försvara sig, tillkännagav han sin önskan att få med mig inlåta sig i underhandlingar. Men när detta vägrades honom, ifall han ej ville lämna bestående svar angående sina direkta avsikter, upprepade (!) han sin föregående begäran att få ingå vapenvila, men ej längre tid än till den 1/12 maj, vid vilken tid han, ifall han ej erhöi betydande förstärkning, var villig att genom kapitulation överlämna fästningen samt till dess bibehålla fartyg

²⁰ Odelberg a.a., s. 398 ff.

²¹ "Efter Åbos besättande tvivlar jag ej på att ansträngning och verksamhet ska tvinga fästningen Sveaborg att underkasta sig våra befallningar." Buxhoevden till kejsaren 12/24 mars. Kriget 1808–09, vol. 278: b. Mottagandet i Åbo hade varit hjärtligt från de officiella myndigheternas sida och ryssarna tvivlade nu ännu mindre på att Finland skulle kunna vinnas på politisk väg.

²² C. J. Durietz, Underdånig relation rörande Sveaborgs övergång, 1810, s. 11. Andra citatet härstammar från en kapten Bååth och är hämtat ur J. R. Danielsson-Kalmari, Finska kriget och Finlands krigare, Helsingfors 1897, s. 189.

tacklade och övriga militära förnödenheter uti orubbat skick.”²³

Frågan är om ens detta skulle kunna kallas ”psykologisk krigföring” då påstående-
na ju var i stort sett sanna: Finland var
nästan helt i ryssarnas våld och en fransk
armé var ju de facto ”under marsch mot
Skåne” – ehuru den befann sig i Danmark
och ännu inte tagit sig över Öresund.

g) *Stilleståndet*

Den ryska psykologiska krigföringen eller vad man ska kalla den fortsatte med ökad intensitet under resten av april ända till kapitulationen den 3 maj. Propagandan tycks dock enligt samtida vittnesmål inte ha riktsats mot Cronstedt och det högre befälet, de var ju redan vunna, utan mot det lägre befälet och manskapet. Det finns vittnesmål om att Cronstedt t. o. m. personligen spred ryska flygblad inom fästningen!²⁴

Det redovisade materialet, främst de ryska rapporterna och journalerna på Krigsarkivet, synes visa att ryssarna först på ett ganska sent stadium, omkring den 18 mars, börjat inse möjligheten att betvinga Sveaborg med s. k. ”psykologisk krigföring”. Detta tycks också Odelberg anse. Men medan Odelberg vill förlägga början på den ryska desinformationskampanjen till den 21 mars, visar ryssarnas egna uppgifter att det skedde först drygt tio dagar senare, den 2 april och då på uttrycklig order av Buxhoevden. Odelberg diskuterade också vid vilken tidpunkt Cronstedt ”på allvar beslutade sig för att ingå en överenskommelse med ryssarna”. Med reservation för att Caulaincourts uppgift kunde vara riktig, vill Odelberg förlägga denna tidpunkt till tiden för det utdragna bombardemanget, 28 mars–1 april. Rapporten från både ryska och svenska sidan stöder dock snarare Caulaincourts uppgift att Cronstedt redan den 23 mars var villig att ingå en överenskommelse med ryssarna. Eftersom Sveaborg vid den tiden varken utsatts för något militärt eller psykologiskt hot av betydelse, måste tanken på kapitulation ha mognat i

Cronstedts hjärna ännu något tidigare. Det han ville diskutera med ryssarna var snarare hur en kapitulation skulle kunna ske med bevarad ära och auktoritet. Tillspetsat skulle man kunna säga att Cronstedt och hans närmaste män, långtifrån att vara utsatta för någon psykologisk krigföring, istället bedrev påtryckningar mot sitt eget folk, för att skapa en kapitulationsvänlig inställning på fästningen.

Vad gäller Cronstedts motiv för sitt handlande kan detta knappast, som Odelberg vill göra gällande, sökas i en inträngande psykologisk analys av hans tidigare liv och personliga karaktär. Snarare bör en förklaring sökas i den politiska hållning vissa ledande kretsar i Finland intog i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Denna gick som bekant ut på att, mot stadsbefolkningens och allmogens vilja, separera Finland från Sverige och upprätta en slags ”adelsrepublik” under ryskt beskydd.²⁵ Den finlandsfödde ädlingen Carl Olof Cronstedt var därför inte på något sätt unik i sin defaitistiska hållning till den ryska makten och kriget 1808.²⁶ Han hade många likasinnade inom de högre stånden i Finland och Sverige – men dessa satt inte som befälhavare på Sveriges viktigaste fästningsverk.

²³ Kriget 1808–09, vol. 278: a.

²⁴ Durietz a. a., s. 21. Odelberg a. a., s. 402. Alla uppgifter om rysk ryktesspridning och psykologisk krigföring härstammar uppenbarligen från tiden efter beskjutningen, dvs. efter den 2 april.

²⁵ Stämningarna inom olika folklager i Finland finns behandlade i Carl v. Bonsdorffs, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, Helsingfors 1918; Lars-Göran von Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen av Finland 1808*, Lovisa 1929; Einar W. Juva, *Finlands väg från Nystad till Fredrikshamn, 1947*, (s. 249) samt av O. Nikula i *Det svenska svärdet, 1948* (s. 290).

²⁶ Att förklaringen till Cronstedts handlande i första hand bör ses som en avspeling av politiska rörelser i Finland och inte i amiralens personliga självsegenskaper kommer till uttryck bl. a. i arkivrådet Martti Kerkkonens recension av Odelbergs biografi i *Historiallinen Aikauskirja* 3/1954, s. 149–159. Samma syn återfinns i de ovan nämnda arbetena av Juva och Nikula. I historiska kretsar i Sverige har dock den psykologiserande förklaringsgrunden aldrig ifrågasatts.

Försvarsnihilist eller försvarsvän? Per Albin Hansson, försvarsfrågan och bildandet av Hjalmar Brantings första ministär 1920.¹

Av *Lars Ericson*

Under tiden före första världskriget och även under detsamma, gjorde sig den unge Per Albin Hansson känd för sina ofta radikala åsikter i försvarsfrågan. I flera skrifter och artiklar förespråkade han en ensidig svensk nedrustning och anklagades därför av sina meningsmotståndare för att vara försvarsnihilist, medan han vann sympatier i mera radikala vänstersocialistiska kretsar. Därför var det för många förvånande att han när Hjalmar Branting bildade den första socialdemokratiska regeringen i mars 1920, utsågs till lantförsvarsminister. Inte bara att han blev minister väckte uppmärksamhet, utan kanske i ännu högre grad det faktum att han blev det på ett försvarsprogram som, jämfört med hans tidigare uttalade inställning i försvarsfrågan, måste betraktas som moderat. Per Albin Hansson beskylldes också ganska omgående för svek av sina tidigare meningsfränder bland radikala grupper inom och utom det socialdemokratiska partiet.

Mot denna bakgrund måste man fråga sig hur det kunde komma sig att den tidigare i försvarsfrågor så radikale och som försvarsnihilist ansedde, nästan över en natt till synes bytte program och kom att accepteras som minister att förvalta det försvars skrotande han tidigare förespråkade. Tanken med denna studie är att om möjligt fastställa hur och varför denna förändring ägde rum. Om man vill förenkla det hela kan man säga att det bör ge ett bidrag till kännedom om hur den radikale unge kon-

frontationspolitikern Per Albin Hansson började utvecklas i den riktning som skulle komma att leda till landsfadersrollen två decennier senare. I ljuset av senare svekdebatter i svensk modern politisk historia, kan även denna halvsekelgamla motsvarighet ha ett visst intresse.²

Per Albin Hansson inträdde som 17-åring i maj 1902 i Malmö socialistiska ungdomsklubb och samma år invaldes han i dess styrelse.³ Redan året efter bröt det socialdemokratiska ungdomsförbundet med de anarkistiska strömningarna, något som moderpartiet gjort redan vid sin kongress 1891.⁴ I Malmöklubben var Per Albin Hansson ordförande vid det möte där man beslöt

¹ Uppsatsen har möjliggjorts genom de tillstånd jag har fått av det socialdemokratiska partiets verkställande utskott och riksdagsgruppens förtroenderåd att få se deras handlingar, för vilka jag härmed framför mitt tack.

² För de s. k. "svek-debatterna" alltsedan 1976 års val, se Kai Hammerich, Kompromissernas koalition. Person- och maktspelet kring regeringen Fälldin. Sthlm 1977; Sigfrid Leijonhufvud, Ett fall för ministären. Sthlm 1979; Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 85. Sthlm 1979 och i dessa arbeten anf. litt.

³ Medlemskort i vol. I a, del I: Personliga handlingar, Per Albin Hanssons samling, Arbetarrörelsens arkiv; John Lindgren, Per Albin Hansson i svensk demokrati. Första delen 1892–1920. Sthlm 1950, s. 432.

⁴ Per Meurling, Hjalmar Branting och de ryska revolutionärerna, i Jan Lindhagen, red., Bilden av Branting. Sthlm 1975, s. 333; Gunnar Fredriksson/Dieter Strand/Bo Södersten, Per Albinlinjen. Tre ställningstaganden till en socialdemokratisk tradition. Sthlm 1970, s. 19.

att utträda ur det Socialistiska ungdomsförbundet och två veckor senare blev han kassör och medlem av centralstyrelsen vid Socialdemokratiska ungdomsförbundets konstituerande sammanträde.⁵

Nu började också hans publicistiska karriär. Redan strax efter SSU:s grundande 1903, publicerade han sina första artiklar i förbundets månadstidning Fram. Samma år anställdes han också på Arbetets redaktion. Parallellt med detta fortsatte den politiska karriären: 1905 blev han ledamot av Malmö arbetarekommuns styrelse och på SSU:s första ordinarie kongress i Stockholm samma år, fattades beslut om att anställa Per Albin Hansson som redaktör för Fram, som förbundets ombudsman och som chef för förbundets förlag.⁶

Det var också vid denna tid som hans radikala inställning i försvarsfrågan började komma till uttryck. I en artikel i Fram 1905 motiverade han kampen mot militärväsendet och hävdade att dess förgörande var SSU:s främsta mål, eftersom Sverige ändå, enligt hans uppfattning, inte hade någon möjlighet att försvara sig. Trots detta klara ställningstagande förnekade han att hans åsikter skulle vara försvarsnihilistiska. SSU:s manifest om vapenvägran i unionskonflikten hade också utarbetats av Zeth Höglund i samråd med Per Albin Hansson, Fabian Månsson och Fredrik Ström. Året därpå skrev Per Albin Hansson och Gustav Möller skriften "Kamrat i vapenrocken", där författarna bl. a. jämförde försvarskostnaderna på 82 miljoner kronor med skolväsendets årliga 18 miljoner.⁷

1909 talade han på ett SSU-möte över ämnet: "Inte en man – inte ett öre till militarismen". Han krävde bl. a. ett socialdemokratiskt riksdagsförslag om svensk avväpning och permanent neutralitet.⁸ Två år senare, 1911, yrkade Per Albin Hansson, Zeth Höglund och Fredrik Ström i en reservation i partistyrelsen bifall till en motion till partikongressen samma år av Karl Kilbom, om att ett förslag skulle läggas fram i riksdagen om avväpning.⁹

Samtidigt gjorde Per Albin Hansson sin politiska karriär i allt snabbare takt. Redan 1908 invaldes han i partistyrelsen och tre år senare tog han plats i dess verkställande utskott. Ytterligare tre år senare var han ordförande i Stockholms arbetarekommun.¹⁰ Sin inställning i försvarsfrågan till trots, undgick inte heller den radikale nedrustningsivraren försvaret och 1916 mobiliserades han vid Kronprinsens husarer.¹¹ Hans politiska verksamhet fortsatte dock med oförminskad styrka under krigsåren och vid andrakammarvalen 1917 invaldes han i riksdagen för Stockholms stad och i mars 1918 blev han ledamot av den socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd. Då hade han redan på hösten 1917 fått en viktig plattform för sin politiska agitation, när han blev t. f. huvudredaktör för Social-Demokraten.¹²

Från att tidigare ha fört fram sina åsikter från sin politiska bas i SSU, hade Per Albin Hansson tagit säte och stämma i både riksdagen och partiets ledande organ. Ledamotskapet i partiets verkställande utskott och riksdagsgruppens förtroenderåd var självfallet de tunga posterna, men även den fasta förankringen i Stockholms arbetarekommun och en av de ledande socialdemokratiska tidningarna bör betonas.

De nya förtroendeposterna innebar inte på något sätt att hans radikala inställning och framtoning, både i försvarsfrågan och andra politiska frågor, mattades. Tvärtom förde han fram sina åsikter med ny frenesi mot bakgrund av de händelser som skakade Tyskland och de andra centralmakterna i november 1918. Vid ett sammanträde med

⁵ Lindgren a. a., s. 432.

⁶ Lindgren a. a., s. 432; Sigurd Klockare, Den unge Per Albin – marxisten. Sthlm 1974, s. 154.

⁷ Fredriksson m. fl. a. a., s. 21 f; Sven Ulric Palme, På Karl Staaffs tid. Sthlm 1964, s. 108 ff; Karl Kilbom, Ur mitt livs äventyr. Sthlm 1953, s. 150 f.

⁸ Palme a. a., s. 131.

⁹ Kilbom a. a., s. 261.

¹⁰ Lindgren a. a., s. 433.

¹¹ Fredriksson m. fl. a. a., s. 23.

¹² Lindgren a. a., s. 434.

förtroenderådet och partistyrelsen under krisen den 13 november, hävdade Per Albin Hansson att partiet nu borde föra fram krav på republik, 8-timmars-dag, första kammarens avskaffande, en del industriernas socialisering och allmän avvärning. Kunde inte dessa krav genomföras på frivillighetens väg, finge partiet vara berett till en revolutionär aktion. Förslaget mötte dock motstånd och förkastades av Hjalmar Branting, som pekade på händelserna i Ryssland som avskräckande exempel.¹³

Per Albin Hanssons radikala åsikter i försvarsfrågan var således fortfarande lika aktuella, men samtidigt betraktades han som en av partiets försvarsexperter och i december 1918 insattes han i kommissionen för begränsning av de militära utgifterna under den Edénska koalitionsministären av liberaler och socialdemokrater.¹⁴

Vad hans inställning i försvarsfrågan innebar mera konkret, förutom det mera allmänt formulerade kravet på en framtida svensk avrustning, framgår av ett förslag han utarbetade 1919. Mycket av den försvarspolitiska debatten vid denna tid handlade om utbildningens längd för de värnpliktiga. En utbildning som enligt den rådande 1914 års härordning omfattade 340 dagars övningstid för infanteriet och 240–385 dagar för övriga truppslag, medan studenter och likställda för befälsutbildning skulle övas mellan 485 och 500 dagar. 1914 beslutades också en höstinryckning, istället för på våren, vilket kom att leda till att vinterutbildningen kom så snabbt in på inryckningen att den knappast kunde bedrivas effektivt.¹⁵

I augusti 1919 lämnade Per Albin Hansson till partistyrelsen ett förslag till program för fortsatt regeringssamverkan med liberalerna. I försvarsfrågan förespråkade han högst sex månaders värnplikt totalt, dvs. inklusive repövningar, för 1919 års klass. Dessutom yrkade han på att möjligheterna för en fullständig avskrivning av militärväsendet skulle undersökas.¹⁶

Regeringssamarbetet var också utsatt för

påfrestningar. Vid ett partistyrelsemöte den 19 oktober hölls en omröstning om fortsatt regeringssamverkan med liberalerna. Majoriteten röstade för, medan Per Albin Hansson och fyra andra reserverade sig mot beslutet.¹⁷ Efter överenskommelsen med liberalerna om fortsatt samverkan, betonades inom den radikala socialdemokratin lojalitetens begränsningar, bl. a. av Per Albin Hansson i Social-Demokraten den 24 oktober.¹⁸

Vid 1919 års riksdag minskades värnplikten provisoriskt till 165 dagars övning inklusive en månads repetitionsövning och begränsningar i försvarsbudgeten företogs. Som grund för det fortsatta arbetet tillsattes den 12 november 1919 "Kommissionen för

¹³ Gunnar Gerdner, *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala* 25. Uppsala 1946, s. 35; Carl Göran Andrae, *Från ord till handling? Den svenska arbetarrörelsen inför revolutionen, 1917–1918*, i Steven Koblik, red., *Från fattigdom till överflöd. En antologi om Sverige från frihetstiden till våra dagar*. Sthlm 1973, s. 213–234, spec. s. 226 ff; Torsten Nothin, *Hågkomster*. Sthlm 1966, s. 81.

¹⁴ Lindgren a.a., s. 434. Utänningsbrevet i vol. 1 a, del I: *Personliga handlingar*, Per Albin Hanssons samling, Arbetarrörelsens arkiv.

¹⁵ Knut Wickman, *Gustaf V, Karl Staaff och striden om vårt försvar 1901–1914*. Sthlm 1967, s. 216 ff; Åke Thulstrup, *Svensk politik 1905–1939. Från unionsupplösningen till andra världskriget*. Sthlm 1968, s. 74–76. Om utredningarna kring försvarsfrågan vid denna tid, se Hans Wieslander, *I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918–1925*. Lund political studies 5. Lund 1966, passim och Klaus-Richard Böhme, *Nordisk försvarspolitik 1918–1939. Försvar i Nutid*, Nr 4–5/1977, s. 26 f.

¹⁶ Förslaget i vol. 5: 1, *Försvarsfrågor 1918–36*, Per Albin Hanssons samling, Arbetarrörelsens arkiv.

¹⁷ "Boken", förarbete till en planerad bok om den svenska socialdemokratins historia. Förarbeten 1926–32, i vol. I b: 3, *Diverse protokoll ur Per Albins efterlämnade papper*, Per Albin Hanssons samling, Arbetarrörelsens arkiv; Ragnar Edenman, *Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903–1920. En studie i den svenska riksdagens partiväsen*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 23. Uppsala 1946, s. 282; Gerdner a.a., s. 136 ff.

¹⁸ Gerdner a.a., s. 157.

verkställande av utredning och angivande av förslag om revision av Sveriges försvarsväsende", i allmänhet benämnd försvarsrevisionen. I denna insattes Per Albin Hansson, efter ingående överläggningar i förtroenderådet.¹⁹

Det är värt att notera att under de femton år Per Albin Hansson agiterade för en svensk avrustning, skedde detta i tämligen allmänna ordalag, även om målet aldrig kunde sättas i tvivelsmål. Det är egentligen först på hösten 1919 han kommer med mera konkreta åsikter i enskilda försvarspolitiska frågor, främst då frågan om övningstiden för de värnpliktiga. Något som självfallet hänger samman med dels hans program för en eventuell fortsatt regeringssamverkan i augusti och dels inträdet i försvarsrevisionen i november (och naturligtvis i försvarskommissionen i december 1918). Även om målet – avrustning – hela tiden finns kvar, träder det nu i bakgrunden till förmån för konkreta sakfrågor. För de flesta försvarsdebattörer kan man säga att inställningen till övningstidens längd kom att bli den värdeomätare efter vilken de kunde placeras in på den försvarspolitiska åsiktskalan. Denna förändring gör att man kan urskilja två skeden i Per Albin Hanssons försvarspolitiska verksamhet, före och efter hösten 1919. Även om ingen förändring i själva sakfrågan i realiteten ägde rum den hösten, är det inte helt enkelt att jämföra hans åsikter, eftersom hans argumentation i försvarsfrågan under dessa båda skeden ligger på två helt skilda plan. Till det problemet blir det anledning att återkomma mot slutet av uppsatsen.

1919 togs kommunalskattefrågan ånyo upp av den socialdemokratiska finansministern F. V. Thorsson, som föreslog fyra olika kommunalskatter: en inkomstskatt, en progressivskatt, en fastighetsskatt (starkt utvidgad jämfört med tidigare) och en helt ny näringskatt. Fastighetsägarna rasade över det nya förslaget eftersom de ansåg sig hotade av dubbelbeskattning. Till kritikerna anslöt sig också de liberala lantmännen med

jordbruksministern, Alfred Petersson i Påboda, i spetsen. Edén föreslog mera provisoriska reformer vilka dock avvisades av Thorsson.²⁰

Vid den socialdemokratiska riksdagsgruppens och förtroenderådets möten i mitten av januari 1920 "behandlades den politiska situationen" med hänsyn till kommunalskattefrågan. Man beslöt att söka framföra Thorssons förslag och ta därmed förenade konsekvenser. Till de ivrigaste förespråkarna för ett fasthållande vid Thorssons förslag, även med risk för regeringsupplösning, hörde Per Albin Hansson och Gustav Möller.

Genom kommunalskattefrågan hade Sverige de facto fått en regeringskris, men på grund av frågan om en eventuell anslutning till Nationernas Förbund, beslöt regeringen att stanna kvar till dess denna fråga hade behandlats av riksdagen i början av mars.²¹

Försvarsrevisionen hade tillsatts för att bl. a. avge förslag i fråga om en provisorisk förkortning av de värnpliktigas av 1919 års klass tjänstetid.²² Förutom Per Albin Hansson var tre andra socialdemokrater medlemmar av revisionen: Ernst Wigforss, Viktor Larsson och Johan Nilsson i Malmö. Av dessa kunde möjligen Hansson och Wigforss anses som mer radikala i försvarsfrågan, men tydligen visade sig de båda andra

¹⁹ Utnämningensbrev i vol. 1 a, del I, Personliga handlingar, Per Albin Hanssons samling, Arbetarrörelsens arkiv; Förtroenderådets protokoll 11/11 1919, Socialdemokratiska riksdagsgruppens kansli, Riksdagshuset; Herbert Tingsten, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling. Del 2. Sthlm 1967, s. 194.

²⁰ Gerdner a. a., s. 165, 171 f; Ivar Vennerström, F. V. Thorsson, En minnesskrift. Sthlm 1926, s. 277 f.

²¹ Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll 10/1, 11/1 och 16/1 1920 samt förtroenderådets protokoll 15/1 och 16/1 1920, Socialdemokratiska riksdagsgruppens kansli, Riksdagshuset; Gerdner a. a., s. 165 ff.

²² Betänkande och förslag rörande minskning av utbildningstiden för vissa värnpliktiga av 1919 års klass. Avgivet den 12 februari 1920 av den av Kungl. Maj:t den 12 november 1919 tillsatta försvarsrevisionen. Betänkande I. Sthlm 1920, s. 6 f.

mera radikala än väntat.²³ I början av januari var situationen i försvarsrevisionen kritisk. Denna gång gällde det främst frågan om kustartilleriets värnpliktiga. En grupp ledd av Per Albin Hansson krävde 130 dagars förkortning, medan revisionens ordförande, liberalen Kvarnzelius, försökte nå en utväg genom att uppskjuta inkallelserna.²⁴

Vid den socialdemokratiska riksdagsgruppens möte den 19 januari redogjorde Per Albin Hansson för läget inom revisionen, främst rörande frågan om förkortning av övningstiden för de värnpliktiga av 1919 års klass som var tilldelade specialvapnen (bl. a. kustartilleriet). Under överläggningen yrkades att gruppen skulle göra följande uttalande: "Partiets representanter i försvarsrevisionen böra fullgöra sitt arbete i revisionen efter inför gruppen refererade linjer, och böra de, därest så kan ske, ånyo framlägga frågan inför gruppen sedan de andra partierna fixerat sina yttranden, innan definitivt beslut fattas". Gruppen beslöt därefter med 23 röster mot 17 att antaga detta yrkande med utelämnande av orden "efter inför gruppen refererade linjer". Minoriteten röstade för antagande av yrkandet oförändrat.²⁵ Därmed gavs partiets medlemmar i revisionen större handlingsfrihet.

En annan källa till riksdagsgruppens möte än det officiella protokollet finns dock. I sina dagboksanteckningar den 19 redogör sjöförsvarsministern Erik Palmstierna för sina inlägg i debatten. Han avvisade de radikalas offensiva linje i försvarsrevisionen, vilket tydligen ådrog honom dessas ovilja. Ett faktum som han i dagboken anser vara lika bra eftersom han då skulle slippa komma ifråga som försvarsminister i en eventuell socialdemokratisk regering. Palmstierna fortsätter: "Mitt arbete i sjöförsvaret har bedrivits efter ett relativt försvarsvänligt program, varigenom jag vunnit de underordnades förtroende. Skulle jag nu sadla om efter Per Albin Hanssons direktiv – han har tolkat partiets mening – så skulle alla dessa jag samarbetat med un-

der två års tid med all rätt förakta mig". Dagboksanteckningen avslutades med att han säger att Branting och Thorsson meddelats detta hans beslut att inte kandidera till försvarsministerposten.²⁶ Ett beslut som var av betydelse för vem som skulle bli försvarsminister i en eventuell socialdemokratisk regering.

Vid Stockholms arbetarekommuns möte i slutet av januari ställdes krav på "ett radikalt men väl avvägt program rörande förberedelserna för det kapitalistiska samhällets avlösande". Partisekreteraren Gustav Möller var den som klarast uttryckte dessa åsikter. Per Albin Hansson var även han mycket bestämd i sin uppfattning att samverkan borde upphöra. I den av honom redigerade Social-Demokraten hävdades det den 30 januari, efter arbetarekommuns möte, att socialdemokratin dock inte tänkte undandra sig ansvaret för att landet fick en regering och att tanken på en socialdemokratisk ministär inte var avskräckande.²⁷

Formellt konstaterades regeringskrisen vid en allmän beredning den 30 januari, och den 2 februari höll den socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd ett sammanträde där man enhälligt beslöt att inte avböja att bilda regering om en kris uppstod och en anmodan om regeringsbildning ställdes till partiet.²⁸

Vintern 1919–20 pågick dessutom en uppgörelse inom SAP, som kulminerade vid partikongressen i februari. Ett antal partimedlemmar hade varit intressenter i några affärsföretag av spekulationskaraktär, vil-

²³ Ernst Wigforss, *Minnen*. 2. 1914–1932. Sthlm 1951, s. 166 f.

²⁴ Kvarnzelius i samtal med den socialdemokratiska sjöförsvarsministern Erik Palmstierna. Se Erik Palmstierna, *Dagjämning 1920–1921*, Politiska dagboksanteckningar. Sthlm 1954, s. 11.

²⁵ Riksdagsgruppens protokoll 19/1 1920.

²⁶ Palmstierna a. a., s. 20 f.

²⁷ Gerdner a. a., s. 187 not 3, 199 f; John Lindgren, *Från Per Götrek till Per Albin*. Några drag ur den svenska socialdemokratins historia. Sthlm 1936, s. 197.

²⁸ Förtroenderådets protokoll 2/2 1920; Gerdner a. a., s. 177 f, 200 f.

ket ledde till flera avgångar. G. W. Källman, Värner Rydén och Gerhard Magnusson lämnade riksdagen, Herman Lindqvist avgick som ordförande i LO, men kvarstod som talman i andra kammaren, medan Magnusson dessutom lämnade ordförandeskapet i Stockholms stadsfullmäktige. Dessa personskiften innebar ett påskyndande av den radikaliserings av partiledningen som redan tidigare hade inletts.

Vid partistyrelsesammanträdet den 6 februari hävdade Per Albin Hansson att man borde gå direkt på de enskilda fallen "och på dem tillämpa våra principer". Han avvisade ett förslag till allmänt principuttalande av kongressen som varande betydelselöst. Partimedlemmarna ute i landet krävde istället enligt honom besked om de olika personernas ställning. Dagen efter betecknade Per Albin Hansson i Social-Demokraten frågan om en socialdemokratisk regering som "den fasta punkt, kring vilken kongressens överläggningar komma att röra sig".²⁹

Den 8 februari skrev den liberale jordbruksministern Alfred Petersson i Påboda ett brev till Knut Petersson om regeringsfrågan. Han menade att den unga maktägande falangen inom SAP ville bryta upp och få en mera socialistisk politik. De äldre var mera reserverade, men tycktes enligt Påboda ha förlorat makten i partiet till de yngre. Särskilt nämner han Per Albin Hansson, Gustav Möller och Arthur Engberg, tidningen Arbetets chefredaktör.³⁰ Delvis stämde detta då de radikala ansåg att socialdemokratin, som var ett propagandaparti, förspillde sina utvecklingsmöjligheter så länge man tvingades ta hänsyn till samarbetet i regeringen.³¹

Den 8 februari öppnades den socialdemokratiska partikongressen i Folkets Hus i Stockholm, på tisdagen den 10 behandlades programkommissionens förslag till allmänna grundsatser. Hansson, Möller och Sandler gick emot partistyrelsen när de reserverade sig för programkommissionens förslag. Partistyrelsen däremot önskade

klarare fastslå demokratins grundsatser i samband med uttalandet om omdaning av det borgerliga samhället. Från reservanternas sida gjordes dock helt klart att enighet förelåg om demokratin. Kongressen biföll därefter reservanternas och programkommissionens förslag.³²

Två dagar senare, på torsdagen, behandlades punkt XVII i partiprogrammet rörande utrikespolitiken, Nationernas Förbund och försvarsfrågan. Programkommissionen förespråkade en formulering som talade om "folklig kontroll över utrikespolitiken, den hemliga diplomatins avskaffande, upprättande av ett demokratiskt organiserat folkens förbund, internationell ordningsmakt, avväpning". Partistyrelsen stödde delvis dessa formuleringar, men föredrog uttrycket "demokratisk kontroll" över utrikespolitiken och "avskaffande av allt militärväsende som icke är nödvändigt för den internationella ordningsmaktens uppgifter". Per Albin Hansson, Gustav Möller och Rickard Sandler reserverade sig ånyo i partistyrelsen till förmån för kommissionens förslag. I debatten förde Per Albin Hansson reservanternas talan och drog ner applåder med sitt anförande. Frågan remitterades till reduktionsutskottet som enhälligt antog följande lydelse: "Folklig kontroll över utrikespolitiken. Den hemliga diplomatin avskaffas. Ett demokratiskt organi-

²⁹ Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll 6/2 1920, Mikrofilm. SAP-rulle 4, A: 1: A: 11–16. Partistyrelse- och VU-protokoll 1915–1930, Arbetarrörelsens arkiv; Gerdner a.a., s. 189, 202 not 4.

³⁰ Knut Petersson, En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda. Sthlm 1965, s. 332 f; Lars Beltzén/Nils Beltzén, Arthur Engberg – publicist och politiker. Arbetarrörelsens årsbok 1973, s. 44.

³¹ Agne Gustafsson, Mellan "höger och vänster". Branting och Palmstierna, i Jan Lindhagen, red., Bilden av Branting. Sthlm 1975, s. 271; Otto von Zweigbergk, Svensk politik 1905–1929. Parlamentarismens första kvartssekel. Sthlm 1929, s. 314 f.

³² Protokoll från Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartis elfte kongress i Stockholm den 8–15 februari 1920, i Socialdemokratiska Arbetarepartiets 9.–12. kongresser 1914–24, s. 38 ff.

serat folkförbund. Internationell ordningsmakt och avrustning”.

Fredagen den 13 diskuterade man försvarsfrågan. Hjalmar Branting förespråkade formuleringen ”Internationell ordningsmakt och avrustning” på samma rad för att undvika missförstånd på grund av formuleringen om avväpning ovan. Detta för att också peka på nedrustningsfrågans internationella sida.

Per Albin Hansson gick i svaromål. Han för sin del läste i ordet avrustning in samma betydelse som i ordet avväpning. Något han trodde att flertalet svenskar gjorde. Talet följdes enligt protokollet av bravorop. Kongressen biföll redaktionsutskottets förslag.

På det stora hela kan man dock säga att trion Hansson, Sandler och Möller stod på samma sida som Branting i försvarsfrågan, även om den senare kraftigare motsatte sig en ensidig svensk nedrustning. Kongressbeslutet innebar att principen att programmet i försvarsfrågan skulle ange målet godtog. Det senare var något mycket viktigt eftersom man således inte hade kommit överens om i vilken takt eller på vilket sätt man skulle nå det mål alla var eniga om. Här stod Per Albin Hansson inte på samma linje som Branting, för att inte tala om Palmstierna.

Just denna radikalism i de övergripande formuleringarna visar stor överensstämmelse med Per Albin Hanssons uttalanden under tidigare år och antyder en kontinuitet i politiken. Nu var dock läget ett helt annat än tidigare, eftersom han parallellt med kongressen deltog i försvarsrevisionens arbete. Eftersom rena sakfrågor inte behandlades på kongressen kom inte Per Albin Hanssons allmänna formuleringar att behöva konkretiseras i samband med kongressen. Motsättningen till mera moderata kring Hjalmar Branting framgick visserligen men utmynnade likväl inte i en tvist om någon specifik fråga. Därför kan man säga att kongressdebatten blottlade de motsättningar som fanns inom partiet, men ändå underlätade åsiktsriktningarnas samexistens. Snart

skulle det politiska läget komma att ändra på den situationen.

Kongressens antagande av programmet innebar en framgång för programförfattarna Per Albin Hansson, Gustav Möller och Rickard Sandler. Även Arthur Engberg hade spelat en viktig roll. De fick i viss mån stöd av kongressen för en radikalare politik. Som Möller skrev i januari 1920, gällde det att försöka samla folkmajoriteten kring ett ”väl avvägt program för det kapitalistiska systemets avlösnings”. I detta var naturligtvis brytningen med liberalerna ett första steg, något som Branting och ett tag även Thorsson motsatte sig.³³

Kongressen tog också upp regeringsfrågan till diskussion. Den dryftades inom slutna dörrar den 14 och 15 februari. Protokollet från den hemliga överläggningen blev enligt beslut av kongressen otryckt och tycks nu vara försvunnet, liksom koncepten. Genom referat i flera tidningar kan man dock göra sig en någorlunda klar bild av förhandlingarna.

Både Branting och Thorsson förordade en regeringsbildning om socialdemokraterna erhöll ett anbud. Även Per Albin Hansson tycks ha yttrat sig i debatten och hans åsikt torde till väsentliga delar ha överensstämt med Brantings och Thorssons. Ett uttalande antogs av kongressen, vars innebörd var att partiet stod redo att ikläda sig regeringsansvaret.³⁴

Den 12 februari avgav försvarsrevisionen sitt första betänkande rörande minskningen

³³ Kongressprotokollet, s. 91 ff, 111; Tingsten a.a., s. 196, 204, 236; Thulstrup a.a., s. 109 f; Jan Lindhagen, Socialdemokratins program. Första delen. I rörelsens tid 1890–1930. Sthlm 1972, s. 110.

³⁴ Gerdner a.a., s. 178 f. På detta beslut grundade partiledningen sin politik och partistyrelsen konsulterades därför aldrig i regeringsfrågan, vilket förutsatts i kongressbeslutet. Något som framkallade en viss kritik vid partistyrelsens möte 25 april 1920. Se Herbert Tingsten, Personvalet vid socialdemokratiska regeringsbildningar, i Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz 9/6 1941. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 13. Uppsala 1941, s. 184 f. Jfr även Gerdner a.a., s. 270 f.

av utbildningstiden för vissa värnpliktiga av 1919 års klass. Främst skulle man enligt direktiven syssla med en förkortning av tiden för värnpliktiga tilldelade arméns specialvapen och marinen samt studenter.³⁵

Oenighet förekom inom de liberala leden då revisionens ordförande Kvarnzelius tillhörde en mera försvarsvänlig minoritet inom partiet. Inte oväntat ville socialdemokraterna gå ännu längre än vad revisionen till slut föreslog. I ett särskilt yttrande säger Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Johan Nilsson och Viktor Larsson att de under arbetets gång företrätt "en bestämd önskan att de värnpliktiga av 1919 års klass vid rytteriet, artilleriet, ingenjörstrupperna och marinen måtte kunna beredas en större avkortning i övningstiden, än som innefattas i det föreliggande förslaget".

På grund av tidsbrist ansåg de sig dock böra biträda förslaget utom vad det gällde övningstiden för studenter och likställda. De var inte heller beredda att skriva under de allmänna uttalanden som gjorts i revisionens motivering. De senare meningskiljaktigheterna föranledde dock inget särskilt yttrande. Däremot ansåg de sig tvungna att avge ett sådant i frågan om storleken av den avkortning av övningstiden för värnpliktiga studenter. De ville ge dessa en lika stor procentuell avkortning som övriga grupper, vilket majoriteten inte ansåg.³⁶

Inte heller militärens enighet var total. Ramen för infanteriets utbildningstid sattes till 180 dagar. Generalstabschefen Lars Tingsten förordade 105 dagars rekrytskola och tre repetitionsövningar à 25 dagar, medan inspektören för infanteriet ville ha 90 dagars rekrytskola och tre repetitionsövningar à 30 dagar. Politikerna följde det senare förslaget.³⁷

Remarkabelt är att socialdemokraterna accepterade större delen av revisionens förslag, trots att det uppenbarligen låg ganska långt från vad deras allmänna uttalanden i försvarsfrågan gett sken av. Förklaringen torde vara realpolitisk. I det osäkra läge som rådde, kunde en akut regeringskris

leda till att socialdemokraterna tvangs ut ur kanslihuset och att sedan liberalerna gjorde upp med högern om ett högre program både vad gäller övningstiden och själva försvarsanslaget. I ett sådant läge torde enda möjligheten för socialdemokraterna ha varit att binda upp liberalerna i utredningen kring ett så lågt förslag som man kunde uppnå. Även om detta innebar många osäkerhetsfaktorer med tanke på framtida riksdagsbehandling, torde det inneburit flera möjligheter än ett entydigt nej till förslaget. Man bör notera att de delar man ändå sade nej till främst var revisionens allmänna uttalanden i försvarsfrågan, där naturligtvis den ideologiskt betingade grundinställningen spelade större roll.

På söndagen den 15 februari utsattes Per Albin Hansson för ett hårt angrepp i den högern närstående Nya Dagligt Allehanda, där han karaktäriserades som en "agitatorisk frasmakare av det mindre intelligenta slaget".³⁸

Nils Edén hade (vid beredningen den 17 februari), som nämnts ovan, förespråkat att regeringen skulle stanna kvar till dess frågan om Nationernas Förbund hade behandlats av riksdagen. Detta stöddes ånyo av socialdemokraterna under förutsättning att propositionen om kommunalskattereformen skulle hinna läggas fram av en ny regering innan propositionstiden gick ut den 22 mars.

Samma dag hölls ett sammanträde med förtroenderådet. Några talare ansåg att en brytning borde ske omedelbart, medan

³⁵ Försvarsrevisionens betänkande I, s. 6 f.

³⁶ Vid revisionens sammanträde 7/2 röstade de socialdemokratiska ledamöterna mot majoritetens förslag, se Försvarsrevisionen, diskussionsanteckningar 22/1-4/11 1920, Erik Testrups arkiv vol. 4, Krigsarkivet; Försvarsrevisionens betänkande I, s. 230 ff; Gerdner a.a., s. 188 f.

³⁷ Lars Tingsten, Hågkomster. Sthlm 1938, s. 349.

³⁸ Donald Söderlind, Demokrati och parlamentarism i svensk högerpress 1918-1922, i Mats Kihlberg/Donald Söderlind, Två studier i svensk konservatism 1916-1922. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 41. Uppsala 1961, s. 165.

Branting, Thorsson och andra menade att man kunde vänta till dess NF-frågan behandlats av riksdagen den 4 mars. Branting förespråkade en regeringskommuniké som konstaterade motsättningen, medan Edén däremot hade velat dölja sprickan till efter den 4 mars. Förtroenderådet beslöt till sist att inte göra något uttalande. Mötet avslutades av Per Albin Hansson, som slöt upp bakom Brantings linje.³⁹

I en ledare dagen efter, framhöll Per Albin Hansson att det ingalunda kunde anses uteslutet "att inför ett slutligt avgörande, tillräckligt många utanför socialdemokratiens led skulle i riksdagen vilja medverka till förslagets genomförande". Denna förhoppning om en kommande kommunalskattepropositions möjligheter, skulle visa sig vara helt oggrundade.⁴⁰

Vid denna tid gav Per Albin Hansson uttryck för en annan uppfattning i regeringsfrågan än tidigare. I februari 1919 hade han hävdat att ett villkor för en socialdemokratisk regering var minst relativ majoritet i andra kammaren. I september samma år menade han i en ledare, att en parlamentarisk regering var tvungen att ha majoritet i folkrepresentationen, i varje fall i andra kammaren. Av detta drog han slutsatsen att en rent socialdemokratisk regering inte skulle kunna bildas i Sverige. Nu i februari 1920 var han dock redo att acceptera, ja han rent av förespråkade, en socialdemokratisk regering.⁴¹

Frågan om vem som skulle bli socialdemokratisk statsminister var inte alldeles given. Branting hade hela tiden intagit en återhållsam inställning och han lär i mitten av januari ha yttrat att Thorsson borde bli regeringsbildare, eftersom det var han som med kommunalskattefrågan drev fram upplösningen av koalitionen. Thorsson tycks inte heller ha varit helt ovillig att ta ett sådant steg. I Social-Demokraten den 17 februari hävdade Per Albin Hansson att partikongressen inte skulle ha sysslat med personfrågor: "Det har icke talats om vare sig en ministär Thorsson eller en ministär

Branting". Hyllningarna av Branting skulle inte ses som ett sätt att utpeka honom till statsminister.⁴²

Efter ett enhälligt krav från det socialdemokratiska förtroenderådet, proklamerades regeringskrisen officiellt den 23 februari genom en regeringskommuniké. Den förklarade att regeringen hade för avsikt att sitta kvar till dess NF-propositionen behandlats i riksdagen i början av mars.⁴³

I detta läge sammankallade Branting förtroenderådet den 23 till ett sammanträde som tyvärr inte protokollfördes. Enligt Erik Palmstierna förespråkade Per Albin Hansson, Gustav Möller och Rickard Sandler Thorsson som statsminister, varigenom man ville framhäva att kommunalskattefrågan var ministärens huvudfråga. Olof Olsson, Palmstierna själv, Viktor Larsson och Bernhard Eriksson förespråkade Branting. Vid partistyrelsens årsmöte den 25 april hävdade Gustav Möller att statsministerfrågan var den enda personfråga som hade diskuterats. När ett försök att få Thorsson vald stötte på motstånd, övertogs uppdraget av Branting. Tydligen gjorde Branting och Thorsson upp inbördes de närmaste dagarna. Av betydelse var också kungens blanka nej på ett förslag från Branting om Thorsson som statsminister, ett förslag som framlades den 1 mars.⁴⁴

Gustav Möller bestred senare att han, Hansson och Sandler skulle ha förordat Thorsson som statsminister, enligt den procedur som framförs i Palmstiernas dagbok. Möller säger istället att: "Vi ansågo nog att Branting först borde komma ifråga, men vi ville rätta oss efter hans mening".⁴⁵ Detta

³⁹ Palmstierna a.a., s. 37 f; Gerdner a.a., s. 180 f.
⁴⁰ Gerdner a.a., s. 286 ff; Lindgren ovan i not 3 a.a., s. 431.

⁴¹ Lindgren ovan i not 3 a.a., s. 430 f.

⁴² Gerdner a.a., s. 198, 233 f.

⁴³ Förtroenderådets protokoll 21/2 1920; Gerdner a.a., s. 183 f.

⁴⁴ Palmstierna a.a., s. 43; Gerdner a.a., s. 234 f.

⁴⁵ Gustav Möller i samtal med Karl Hildebrand i mars 1947, se Karl Hildebrand, Gustaf V som människa och regent. Del 2. Konungen och kungahuset. De båda världskrigens tid. Sthlm 1948, s. 316 f.

skulle kunna syfta på Brantings tydliga brist på entusiasm inför statsministerposten.

Frågan om NF hade blivit alltmer aktuell. I en riksdagsdebatt den 18 februari anklagade Per Albin Hansson vänstersocialisterna för ansvarslöshet i den viktiga frågan då de var emot en anslutning. Han ansåg också, att det inte existerade någon klar vänstersocialistisk utrikespolitik. Hans tidigare kollega från SSU-tiden, Fabian Månsson, replikerade att det enda Per Albin Hansson hade att säga var ansvarslöshet, så fort han hade att göra med någon som inte lydde. Detta ansåg Fabian Månsson vara det enkla huvuddraget i dennes politik.⁴⁶ Vid ett möte med den socialdemokratiska riksdagsgruppen fem dagar senare, beslöt man enhälligt att ge sitt stöd till propositionen om anslutning till NF.⁴⁷

Nu ökade den socialdemokratiska pressens optimism när det gällde att föra kommunalskattefrågan i hamn. Mest optimistisk var landsortspressen, medan Social-Demokraten var mera återhållsam. Den 23 förmodade dock Per Albin Hansson i huvudorganet att resultatet av en saklig prövning inom riksdagen skulle "kunna bli mycket gynnsam för förslaget". Frågan var bara varifrån man skulle få de 40 borgerliga röster som behövdes.⁴⁸

Efter diverse turer hade kungen till sist accepterat tanken på en socialdemokratisk regering.⁴⁹ Den 20 februari sammanträffade den socialdemokratiska sjöförvarsministern Erik Palmstierna med Gustav V. På den senares förfrågan svarade Palmstierna att han beslutat avböja ett eventuellt erbjudande att bli lantförvarsminister, något som kungen beklagade. Denne förklarade också att han inte kunde ta en försvarsnihilist till försvarsminister.⁵⁰ Med andra ord ett klart avståndstagande från Per Albin Hansson.

Inte heller Branting och Thorsson som skötte regeringsbildningen tillsammans, tycks ha varit helt övertygade om Per Albin Hanssons lämplighet som försvarsminister. En notis i Palmstiernas dagbok den 27 feb-

ruari säger att "Thor är nu över på linjen att taga Per Albin, men man skall göra upp med honom först så att han blir resonlig".⁵¹ En klar hänvisning om att hans radikala inställning i försvarsfrågan skulle behöva modifieras.

Det finns också ett utkast till regeringslista av Thorsson, som tycks ha förbisetts av tidigare forskning. Där har Thorsson antecknat inte mindre än åtta kandidater till lantförvarsministerposten, däribland Per Albin Hansson och de tre övriga socialdemokraterna i försvarsrevisionen. Lappen är odaterad, men benämnd "regeringslista 1920".⁵² Någon självklar kandidat direkt efter Palmstiernas besked att han ville avstå från lantförvarsministerposten fanns tydligen inte. Åtminstone kunde man tänka sig flera kandidater.

Per Albin Hansson tycks dock ha accepterats relativt fort av Branting och Thorsson. Branting ska enligt Torsten Nothins senare uppteckningar, ha sagt att han behövde ett par karlar med hård hud till posterna som lant- och sjöförvarsministrar. Per Albin Hansson hade också en ingående kännedom om militärväsendet och personliga kvalifikationer i övrigt, bl. a. genom arbetet i försvarsrevisionen. En ansvarskrävande ministerpost beräknades också komma att modifiera hans åsikter i försvarsfrågan. Branting och Thorsson torde också ha ansett att det var bättre att ha honom inom än utanför ministären.⁵³

Måndagen den 1 mars gick en ström av ledande politiker till slottet. I olika omgångar träffade kungen Branting, högerledarna Trygger och Lindman (som förespråkade en liberal regering) samt liberalerna Edén,

⁴⁶ Riksdagens protokoll, Andra kammaren, 1920: 7, s. 46 ff, 56.

⁴⁷ Riksdagsgruppens protokoll 23/2 1920.

⁴⁸ Gerdner a.a., s. 244.

⁴⁹ Gerdner a.a., s. 220 ff.

⁵⁰ Palmstierna a.a., s. 38.

⁵¹ Palmstierna a.a., s. 46; Gerdner a.a., s. 244.

⁵² F. V. Thorssons Biograficasamling, Arbetarrörelsens arkiv.

⁵³ Nothin a.a., s. 97; Gerdner a.a., s. 244 f.

Kvarnzelius och Raoul Hamilton (vilka alla tre förespråkade en socialdemokratisk regering). Under de följande dagarna fortsatte Gustav V med mera informella överläggningar. I mitten av veckan tycks han slutgiltigt ha bestämt sig för att tillkalla en socialdemokratisk regering, även om han den 6 mars gjorde ett sista försök att få Nils Edén att ställa sig i spetsen för en liberal regering, ett försök som misslyckades.⁵⁴

Den 1 mars utsågs också Per Albin Hansson av verkställande utskottet till vice ordförande i partistyrelsen.⁵⁵ Samma dag blev det i de inre kretsarna allt klarare att kungen skulle ställa vissa villkor för att acceptera en socialdemokratisk regeringsbildning. För det första upprätthållande av ordningen i landet, för det andra fick inga order tas från Folkets Hus (hänsyftning på den nyss avslutade partikongressen) och för det tredje skulle inga åtgärder vidtagas för omedelbar avvapning. Man fick enligt kungen inte gå alltför hårt fram med militären.⁵⁶

Den 3 och 4 mars behandlade riksdagen frågan om Sveriges anslutning till NF. Vid omröstningen bifölls propositionen med 86 röster mot 47 i första kammaren och 152 mot 67 i andra kammaren. Socialdemokraterna, liberalerna och några högermän röstade för, medan större delen av högern, bondeförbundarna och vänstersocialisterna röstade emot.⁵⁷

Torsdagen den 4 träffades åter Palmstierna och kungen på slottet. Efter ett tag kom de in på regeringskrisen och personfrågorna i anslutning till den. Än en gång deklarerade kungen att han inte ville ha någon försvarsnihilist till försvarsminister. Palmstierna invände då att han väl förstod vem kungen åsyftade men, framhöll han, Per Albin Hansson var ingen försvarsnihilist. Palmstierna berättade hur han satts in i försvarsrevisionen i pedagogiskt syfte och att han där förkovrade sig. En ung man med inflytande och begåvning borde i god tid beklädas med ansvar. Palmstierna tillade även att det vore bättre att ha Per Albin Hansson inom än utanför regeringen.

Kungen sade sig bli övertygad härav.⁵⁸

Även bland de övriga politiska partierna fanns en motvilja mot tanken på Per Albin Hansson som lantförsvarsminister. Förvånande är inte på något sätt högerns klara motstånd, men även liberalerna var mycket tveksamma. Nils Edén gav den 5 mars uttryck för en viss oro, när han i ett samtal med Erik Palmstierna bad denne att aldrig tysta sitt samvetes röst i försvarsfrågan även sedan han blivit utrikesminister. Det var enligt Edéns åsikt Palmstierna skyldig sitt land.⁵⁹ Även bortsett från Palmstiernas tydliga försök att framställa sig som den som både kungen och ledande borgerliga politiker satte sitt hopp till, visar hans dagboksanteckningar på en fruktan och oro för vad en lantförsvarsminister Hansson skulle kunna föra med sig. Bortsett från den för övrigt genomgående tendensen i dagböckerna att Palmstierna framhåller sin egen personliga betydelse i regeringsförhandlingarna och sitt goda förhållande till kungen finns också grava källkritiska anmärkningar att rikta mot deras redigering.⁶⁰

Under lördagen den 6 mars, samma dag som Nils Edén lämnade in sin formella avskedsansökan, höll Branting och Thorsson konferenser med de olika socialdemokratiska regeringsaspiranterna. En och en kallades de in i förtroenderådets rum i riksdagshuset för att ta ställning till anbuden och regeringens program. Sist kom Per Albin Hansson och den tilltänkte sjöförsvarsministern Bernhard Eriksson. Syftet var att sondera deras inställning i försvarsfrågan.

⁵⁴ Gerdner a.a., s. 244 ff.

⁵⁵ Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse för år 1920, s. 11.

⁵⁶ Palmstierna a.a., s. 48; Gerdner a.a., s. 221, 229 f.

⁵⁷ Riksdagens protokoll, Andra kammaren, 1920: 8, s. 3 f, 34 ff; Herbert Tingsten, Svensk utrikesdebatt mellan världskriget. Sthlm 1964, s. 19.

⁵⁸ Palmstierna a.a., s. 51 f.

⁵⁹ Palmstierna a.a., s. 55.

⁶⁰ Se senast Jarl Torbacke, Erik Palmstiernas tryckta dagböcker. Källkritiska observationer, i Scandia 1969, s. 353–363.

Per Albin Hansson visade upp en mera moderat sida än den försvarsradikala han tidigare förfäktat. Nu sade han sig arbeta för ett värnpliktsprogram som för infanteriet omfattade fem månader, därav en månads repetitionsövning och för specialvapnen sex månader. Därmed kunde Branting och Thorsson ge grönt ljus för hans ingående i regeringen.

Bernhard Eriksson däremot höll på fyra månader, varav en månads repetitionsövning. Han menade dock två dagar senare att frågan inte var så viktig att den fick föranleda några särskilda svårigheter. Men det var Per Albin Hanssons inställning som var den viktiga, eftersom den planerade departementalreformen bl. a. innebar att lantförsvars- och sjöförsvarsdepartementen den 1 juli 1920 skulle slås samman till ett försvarsdepartement under den tidigare lantförsvarsministerns ledning.⁶¹

På söndagen sammanträdde förtroenderådet klockan tolv. Branting meddelade att han halv elva följande dag var kallad till kungen. Rådet beslöt att Branting genast borde acceptera ett anbud. Den följande diskussionen kom i huvudsak att röra sig om Per Albin Hanssons "nya" försvarsprogram.

Palmstierna uppger att han baxnade när han hörde att denne förordade lägst fem månader för infanteriet, därav en månads repetitionsövning, och minst sju månader totalt för specialvapnen. Samma program som Palmstierna hade förespråkade 1919 och därför hårt angripits av just Per Albin Hansson. Palmstierna förmodade att ansvarskänslan och kanske viljan att ingå i den nya regeringen lett till åsiktsförändringen. Hårda angrepp riktades också mot Per Albin Hansson från hans tidigare meningsfränder Bernhard Eriksson, August Sävström, Bårg i Katrineholm och några till. Saken blev inte bättre av att den som försvarsvän kände Palmstierna stödde den blivande lantförsvarsministern.⁶² Denne fick således nästan omedelbart utstå angrepp från de radikala "f. d." meningsfrän-

derna och värre skulle det bli.

Hjalmar Branting inställde sig på slottet måndagen den 8 mars för ett en och en halv timme långt samtal med kungen. Denne gjorde en framställning till Branting att bil- da regering och framhöll det för honom egendomliga att kalla en republikan till statsminister. Men ville de arbeta grundlagsmässigt såg han inget hinder härför. Branting å sin sida betonade att regeringsprogrammet av naturliga skäl måste bli mycket begränsat och väsentligen avse kommunalskattefrågan. Kungen gjorde också klart att han inte kunde gå med på några socialistiska åtgärder som kunde bli bindande för framtiden. Här svarade Branting att det enda man tänkt sig var vissa utredningsarbeten rörande industriell demokrati och några mera begränsade socialiseringsfrågor.

Därefter betonade kungen att beträffande försvarsfrågan så fick de inskränkningar som skulle göras, inte vara alltför vittgående. Branting refererade Per Albin Hanssons program, vilket kungen inte tycktes ha något emot. Han blev också informerad om att försvarsfrågan var den stora frågan, och även stridsäpplet, inom partiet.

Kungen krävde vidare att ordningen skulle upprätthållas och att regeringen inte skulle låta sig påverkas av "utomstående", varmed avsågs Folkets Hus och partikongressen. Branting svarade tillmötesgående på båda framställningarna, varefter vissa personfrågor och ministerlistan genomgicks. Samtalet avslutades med att kungen gav löfte om sin lojalitet med regeringen och förespråkade full öppenhet tillbaka.⁶³

Halv sju på kvällen sammanträdde den socialdemokratiska riksdagsgruppen.⁶⁴ Tre källor till mötet föreligger. Dels det officiella protokollet som fördes av Axel Lind-

⁶¹ Palmstierna a. a., s. 56; Gerdner a. a., s. 226, 237, 243 not 3, 245 f.

⁶² Palmstierna a. a., s. 57.

⁶³ Gerdner a. a., s. 230 f.

⁶⁴ Palmstierna a. a., s. 58.

qvist,⁶⁵ dels Erik Palmstiernas dagboksanteckningar⁶⁶ och dels en relation betitlad "När den första socialdemokratiska regeringen i Sverige och den första i världen bildades. Socialdemokratiska riksdagsgruppsmöte den 8 mars 1920". Författare var folkskolläraren i Malmö, Måns Bengtsson Lundberg, som några dagar tidigare hade tagit plats i första kammaren som Värner Rydéns efterträdare.⁶⁷ Vid en jämförelse mellan dessa tre källor framgår det klart att protokollföreläsaren i sina bemödanden att vara opartisk har fått motsättningarna inom gruppen att inte framstå så skarpa som de båda andra källorna antyder. Å andra sidan är ju risken större att dessa båda relationer, skrivna av deltagare vid mötet, är mera subjektiva än det officiella protokollet.⁶⁸ Men tillsammans ger de en överblickbar bild av mötets förlopp.

Gruppens sammanträde blev av allt att döma stormigt. Först redogjorde Branting för sitt möte med kungen och förklarade också att något socialistiskt program inte kunde komma ifråga, eftersom regeringen var i minoritet. Vad försvaret beträffade, så ansåg han att den frågan borde ordnas så att inte allt försvarsväsende förstördes.

Nästa talare, som var Thorsson, ansåg det behövt att byta ord i försvarsfrågan så att inte den blivande regeringen och riksdagsgruppen gick varsin väg. Själv ansåg han att vad som bestämdes för 1920 års klass när det gällde övningstiden, även borde gälla för 1921 års klass.

Linder bad då Per Albin Hansson att redogöra för sin inställning i försvarsfrågan. Denne svarade med ett längre anförande där han menade att det inte gick att fullfölja gruppens tidigare krav om fullständigt inställande av alla vapenövningar provisoriskt under den tid försvarsrevisionen arbetade. Han ansåg att man borde ha en fyra månaders rekryttskola för 1920 års klass och därefter inrikta sig på repetitionsövningarna. Av dessa kunde två månader tas bort, således totalt fem månaders värnplikt. Samma förfarande ville han ha för 1919 års

klass. Denna tydliga omsvängning utsattes omgående för hård kritik i en diskussion som främst kom att gälla huruvida infanteriet skulle ha tre eller fyra månaders rekryttskola.

Sävström förespråkade tre månader, medan Ernst Wigforss höll ett längre anförande mot Per Albin Hanssons förslag, där han inte sparade på ironin. Han menade att de utrikespolitiska förhållandena nu var sådana att man mycket väl kunde gå ner till tre månader. Johansson i Uppmälby menade att han, om en motion om tre månader skulle läggas fram, skulle komma att rösta för den. Han ansåg sig genom löfte till sina valmän vara bunden till detta. Viktor Larsson, medlem av försvarsrevisionen, ville inte binda sig för något förslag. Visserligen ansåg han det önskvärt att gå ner så långt som möjligt, men då måste man ha hållbara argument. Det viktigaste var att enigheten inom partiet inte fick riskeras.⁶⁹

Branting angrep Wigforss hårt och hotade med att om dennes åsikter skulle godtagas, så kunde ingen socialdemokratisk regering bildas. Branting instämde med Viktor Larsson i fråga om betydelsen av att partiet var enigt i försvarsfrågan. Han påpekade också att allt inte var lugnt ute i världen och dessutom innebar Per Albin Hanssons förslag en väsentlig nedsättning från vad 1914 års värnpliktslag fastställde.⁷⁰

Wigforss svarade med att påpeka hur Per Albin Hansson, sedan han blivit designerad till krigsminister, ändrat ståndpunkt, varefter ett skarpt replikskifte följde.⁷¹

Linder tackade därefter för Per Albin Hanssons svar, men förklarade sig vara

⁶⁵ Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920.

⁶⁶ Palmstierna a.a., s. 58 f.

⁶⁷ Gunnar Gerdner, Socialdemokratiska riksdagsgruppen inför Brantings ministärbildning 1920, i Statsvetenskaplig Tidskrift 1947, s. 195 ff.

⁶⁸ Gerdner a.a. (1947).

⁶⁹ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920.

⁷⁰ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920; Gerdner (1947), s. 195 f.

⁷¹ Gerdner (1947), s. 195 f.

mest tilltalad av Wigforss' linje. Arthur Engberg erinrade om partikongressens beslut i regeringsfrågan och anslöt sig till Per Albin Hanssons förslag. Berg däremot uttalade en önskan om att man borde försöka komma under fyra månader.⁷² Palmstierna välkomnade att frågan kommit upp till debatt, men menade att om man gick under den Hanssonska linjen fick man klara sig utan honom.⁷³ Han tycks också ha hotat med faran från öster.⁷⁴

Oskar Olsson ansåg sig vara försvarsvän, men sade sig samtidigt ha övertygats av Wigforss' skäl, varför han förordade tre månader. Gustav Möller, som ju också varit radikal i försvarsfrågan, stödde nu Per Albin Hansson. Han menade att det här endast gällde ett provisorium som man hade gjort ett alltför stort nummer av. Säkert skulle det gå att ena gruppen. Han förundrade sig också över den stämning av veklagan som förmärktes när man nu skulle bilda den första socialdemokratiska regeringen.⁷⁵

Thorsson slöt upp bakom Per Albin Hansson. Han sade att han hade gjort fler till socialdemokrater än någon av de andra, men inte stuckit under stol med sin försvarsvänlighet, något som heller aldrig hade skadat. Han var då rakt inte rädd för att gå ut till valmännen och försvara Per Albin Hanssons försvarsprogram. Per Edvin Sköld menade att frågan om tre eller fyra månader var av ganska ringa betydelse, medan Andersson i Råstock stödde Wigforss.⁷⁶

Efter fyra och en halv timmes debatt,⁷⁷ föreslog Branting votering om de båda förslagen och därmed om man skulle tillstyrka den nya regeringen. Detta motsatte sig Wigforss, som menade att det innebar ett tvång och en snedvridning av läget inom gruppen. Han ansåg att man enbart skulle rösta om de båda ståndpunkterna i försvarsfrågan. Detta gick gruppen med på.⁷⁸

Per Albin Hanssons förslag segrade med 44 röster mot 15 för Wigforss' och flera nedlagda.⁷⁹ Bernhard Eriksson ville till protokollet ha antecknat att han i förtroenderå-

det talat för fyra månader och röstat för detta även nu. Anledningen till att han avstått från att yttra sig, var att han ansåg frågan vara av så pass ringa betydelse att den inte fick föranleda särskilda svårigheter.

Därefter beslöt gruppen enhälligt att tillstyrka bildandet av en socialdemokratisk regering, varefter Branting föredrog den preliminära ministerlistan. Ingen omröstning hölls om denna, eftersom Branting ansåg det vara nödvändigt att ordna denna sak inom den krets som skulle bilda regering. Därigenom skulle man möjliggöra ett så förtroendefullt samarbete som möjligt inom regeringen.⁸⁰ Mötet avslutades vid midnatt.⁸¹

Intressant är att se hur inte bara de gamla åsiktsskillnaderna kom fram, utan också hur den radikala gruppen nu var splittrad. Försvarsvännerna fick nu stöd av inte bara Per Albin Hansson, utan också av Gustav Möller, Per Edvin Sköld och Arthur Engberg. Möjligen kan de tre senares stöd förklaras med det ansvar de kände för regeringen och inte i första hand som ändrade åsikter i försvarsfrågan.⁸²

Dagen efter, den 9 mars, skrev Branting ett utkast till den programförklaring som skulle föredragas vid regeringstillträdet. Det upplästes inför de blivande statsråden vid en överläggning på kvällen och godkändes efter till synes mindre formella ändringar.

Vid konseljen följande dag utnämndes de nya statsråden. Därefter föredrog Branting programförklaringen. Vad försvarspolitiken

⁷² Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920.

⁷³ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920; Palmstierna a.a., s. 58 f.

⁷⁴ Gerdner (1947), s. 196.

⁷⁵ Som i not 73 ovan.

⁷⁶ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920.

⁷⁷ Gerdner (1947), s. 196.

⁷⁸ Palmstierna a.a., s. 58 f.

⁷⁹ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920. Palmstierna anger siffrorna till 46-15 och Lundberg till 44-16.

⁸⁰ Riksdagsgruppens protokoll 8/3 1920.

⁸¹ Gerdner (1947), s. 196.

⁸² Gerdner ovan i not 13 a.a., s. 254 f.

beträffar, deklarerade han att: "Åtgärder måste vidare vidtagas för att under övergångsåren till en kommande fullständig revision av vårt försvarsväsende, som bör ske med hänsyn till vårt medlemskap i den mellanstatliga fredsorganisationen, Nationernas förbund, hålla personliga och ekonomiska försvarsbördor för vårt folk så lågt nere som i betraktande av det allmänna världsläget kan vara motiverat".⁸³

Även den socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd sammanträdde samma dag, varvid de nya statsråden begärde att få bli befriade från sina uppdrag i förtroenderådet, något som beviljades av riksdagsgruppen följande dag.⁸⁴

På kvällen samlades den nya regeringen i Brantings hem. Enligt den enda källan till mötet, Torsten Nothins långt senare nedskrivna minnesanteckningar, var det inte någon speciellt kampglad skara som samlats. Detta skulle i hög grad berott på den mycket begränsade handlingsfrihet som den nya regeringen hade. Endast Palmstierna och Per Albin Hansson tycks ha varit någorlunda nöjda, de hade fått de poster de velat ha och det stämde inte heller med deras kynne att hänga läpp. Även Östen Undén var gladlynt. De övriga tycktes däremot inte ha varit speciellt uppåt. "Så vart det morgon och afton första dagen", suckade jordbruksministern Olof Nilsson i Tånga.⁸⁵

De politiska motståndarnas åsikter om den nya lantförsvarsministern speglas på ett vältaligt sätt i presskommentarerna.

Högerpressens reaktioner på Per Albin Hanssons utnämning var inte oväntat stark. Nya Dagligt Allehanda skrev redan den 9 mars att: "Den fara som hotar, om icke vårt politiska liv återfår sin hälsa, är betydande." NDA såg dock inte Per Albin Hansson som den största faran med den nya regeringen. "I ministären Branting är hr. Per Albin Hansson varken den mest betydande eller den farligaste representanten för det negativa." Av de borgerliga tidningarna var det endast högertidningen Svenska Dagbla-

det som var någorlunda återhållsam i sina kommentarer.⁸⁶

De liberala tidningarna var ibland lika skarpa som högerns. Dagens Nyheter mottog själva den socialdemokratiska ministären relativt välvilligt, man hade ju förespråkat en sådan lösning. Per Albin Hansson var man däremot inte lika välvilligt inställd till. Som redaktör ansågs han ha trampat i klaveret "med tung och ovig fot". Tidigare hade DN:s chefredaktör von Zweigbergk kritiserat hans "demonstrationspolitik i försvarsfrågan". Per Albin Hansson hade "inte tillägnat sig parlamentarismens tankegång om hänsyn till egna förtroendeman i regeringsställning", hette det vintern 1917. Han betecknades som den "ogenerade mannen". Nu när den nya regeringen trädde till hade DN följande synpunkter på hans utnämning: "Betänkligare är då förhållandet med den nye krigsministern. Den parlamentariska typ han företräder är icke särdeles sympatisk. Hans något demagogiska nit har gång efter annan visat en sådan brist på självkritik och riktig bedömning av andras synpunkter att man har fog för det påståendet, att han är den nya ministärens svagaste nummer. Hans starka dragning åt det försvarsnihilistiska hållet gör också att man stämplar hans utnämning till krigsminister som en mycket betänklig åtgärd. Skall hans ställning som regeringens sorgebarn inte alltför mycket markeras måste han i varje fall iakttaga en betydligt större återhållsamhet än den han visat som redaktör för Social-Demokraten." Det liksom liberala Aftonbladet nöjde sig med att den 9 mars konstatera att "Det är under

⁸³ Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse för år 1920, s. 16 ff; Gerdner a.a., s. 255, 257.

⁸⁴ Förtroenderådets protokoll 10/3 1920; Riksdagsgruppens protokoll 11/3 1920; Ragnar Edeman ovan i not 17 a.a., s. 45.

⁸⁵ Torsten Nothin, Från Branting till Erlander. Sthlm 1955, s. 32.

⁸⁶ W. Swahn, Per Albin Hansson. Springpojken som blev statsminister. Sthlm 1942, s. 94; Richard Lindström, Per Albin Hansson. Sthlm 1951, s. 75.

djupa bekymmer för framtiden som vi se rikets ledning utelämnad åt elva sådana små herrar”.⁸⁷

Notabelt är att den borgerliga pressen knappast brydde sig om den förändring som skett i det försvarsprogram som Per Albin Hansson förespråkade, självfallet mycket p. gr. av att det ur deras synvinkel sett ändå var alltför radikalt. Däremot uppmärksammade vänstersocialisterna den nye ministerns omsvängning.

Folkets Dagblad Politiken lät sin kåsör skriva en satirisk hyllningsvers till Per Albin Hanssons ”ära” ett par dagar före utnämningen. Dennes snabba omsvängning i försvarsfrågan fick också vänstersocialisterna att rasa mot ”renegaten”. En karikatyr av Ivar Starkenberg publicerades efter regeringstillträdet i Folkets Dagblad. Teckningen föreställde regeringen med Branting i spetsen bugande sig för kungen. Rubriken löd: ”Högersocialistiska bluffregeringen färdigbildad” och ”Ett humoristiskt inslag: Per Albin Hansson krigsminister”.

Den 10 mars tog Folkets Dagblad till storläggan: ”Per Albin är typen för en renegat och knytnävspolitiker, en halvtelligent, idéförgäten barbar, vars styrka ligger i armbågarna och frånvaron av allt som kallas för samvete eller politisk hederlighet. En Noske i miniatyr, känner han sig säkert redo att köpa sin nyvunna ära genom att sända ut maskingevär mot meningsfränder, militarismen kan vara lugn så länge förre antimilitaristen sitter vid kungens rådsbord.”⁸⁸

Jämförelsen med Gustav Noske visade hur man såg på Per Albin Hanssons omsvängning i försvarsfrågan. Sedan Noske som socialdemokratisk försvarsminister i Friedrich Eberts regering i Tyskland de första novemberdagarna 1918 lyckats neutralisera matrosmyteriet i Kiel,⁸⁹ var han vänstersocialisternas speciella hatobjekt. Men även inom den svenska socialdemokratin sågs Hanssons fortsatta agerande med blandade känslor.⁹⁰

Ett annat led i vänstersocialisternas

håtska kampanj mot Per Albin Hansson var en liten skrift som Zeth Höglund utgav tillsammans med ungdomsförbundet. Den hette ”En krigsministerns ord med kommentarer av rödgardist. Per Albin Hansson. Det kapitalistiska Sveriges populära krigsminister”, och innehöll utdrag ur Per Albin Hanssons egna antimilitaristiska artiklar i Fram åren 1906–1911. Bl. a. fanns en uppmaning till blockad mot armén och flottan och skriften karaktäriserade dem som strejkbrytare, som tog värvning. Den framställde också militarismen som riktande sig mot arbetarklassen. Resultatet blev att Per Albin Hansson gav order om beslag av skriften som cirkulerade i en del kaserner.⁹¹ Officerskårens reaktioner skiftade, men den nye lantförsvarsministern tycks ha gjort ett förhållandevis gott intryck på de officerare han senare träffade i tjänsten.⁹²

Hur ska man då förklara Per Albin Hanssons omsvängning i försvarsfrågan? För det första bör man vara medveten om att förändringen i själva sakfrågan inte var så stor som det högljudda debattklimatet kan gesken av. Fortfarande förespråkade han ett program som drastiskt avvek från 1914 års härordning. Det viktiga var dock att den till synes lilla skillnaden om en månads övningstid för de värnpliktiga, av hans tidigare meningsfränder uppfattades som ett principbrott. Frågan om övningstidens längd blev i mångt och mycket den fråga kring vilken den försvarspolitiska debatten kom att föras. Därför blev olika personers in-

⁸⁷ Lindström a.a., s. 75 f; Swahn a.a., s. 94; Leif Kihlberg, Dagens Nyheter och demokratins genombrott. Andra delen. Seglar i egen sjö 1911–1921. Sthlm 1960, s. 183.

⁸⁸ Swahn a.a., s. 95 f; Tage Erlander, 1901–1939. Sthlm 1973, s. 57.

⁸⁹ Se t. ex. Richard M. Watt, Europeisk tragedi. Versailles och den tyska revolutionen. Sthlm 1970, passim.

⁹⁰ Se t. ex. Torsten Nilsson, Lag eller näve. Sthlm 1980, s. 30–32, 54.

⁹¹ Lindström a.a., s. 40; Zeth Höglund, Minnen i fackelsken. 3. Revolutionernas år 1917–1921. Sthlm 1956, s. 246.

⁹² Archibald Douglas, Jag blev officer. Sthlm 1950, s. 213 f.

ställning till övningstidens längd något av en måttstock på debattörens inställning i hela försvarsfrågan. Därmed kom den i och för sig måttliga skillnaden i övningstid på en eller kanske två månader, att tillmätas stor principiell betydelse.

Trots den upprördhet som Ernst Wigforss och andra visade, tycks svekdebatten inom partiet inte ha varit av den omfattningen att den skadat Per Albin Hansson nämnvärt. Det raseri vänstersocialisterna visade, kunde han ta mycket mera lugnt. Med sin solida förankring i verkställande utskottet, riksdagsgruppens förtroenderåd, Stockholms arbetarekommun och Social-Demokraten, hade han en god grund att stå på när den radikala gruppen kritiserade honom som häftigast.

Det finns ingen anledning att förmoda annat än att Per Albin Hanssons inställning till övningstidens längd främst var grundad på en realpolitisk bedömning. Förutom att hans egen ministerpost skulle riskeras med en alltför radikal politik, skulle sannolikt även den eftertraktade regeringsmakten komma i fara. Även om han i strid med Branting, Thorsson och Palmstierna skulle lyckats driva igenom ett radikalare försvarsprogram, skulle det sannolikt bara fått till effekt att partiets möjligheter att påverka försvarspolitikens minskats, förutom de inre påfrestningarna en sådan strid skulle ha fört med sig.

Samtidigt måste det för Branting, och kanske i ännu högre grad för den mycket försvarsvänlige Thorsson, ha tett sig som en fördel att få med Per Albin Hansson som försvarsminister. Dels hade han en stark ställning i partiets organisationer, dels framstod han som talesman för den försvarsradikala gruppen i partiet. Att lämna honom utanför en regering, med en mera försvarsvänlig försvarsminister, skulle ha varit att bädda för fortsatta inre konvul-

sioner i försvarsfrågan. När man betänker detta bör man hålla i minnet att det bara var tre år tidigare som vänstersocialisterna bröt sig ut ur SAP och bildade eget. Därför gällde det naturligtvis att i möjligaste mån neutralisera de frågor som innehöll sprängstoff för partisammanhållningen.

Självfallet måste man även vara uppmärksam på olikheterna när det gäller de åsikter flera av de radikala intog under de första månaderna 1920, både i försvarsfrågan och i andra frågor. I början av året gällde det för många att spränga den tvångströja man ansåg att samverkan med liberallerna utgjorde, varför det fanns mindre anledning att kompromissa. Men valet i början av mars gällde i vad mån man skulle hjälpa eller stjälpna en socialdemokratisk regerings väg till makten. Därmed torde benägenheten att kompromissa med partiets moderata grupperingar ha ökat hos de flesta, om än inte hos alla. Därför får man också en bild som tyder på en snabb åsiktsförändring, vilket kan vara förledande om man inte ser till de bakomliggande omständigheterna.

I Per Albin Hanssons fall gäller det också, som sagts ovan, att hålla isär de två plan hans försvarspolitiska uttalanden ligger på. Det finns ingen anledning att betvivla att hans radikala grundinställning i försvarsfrågan stod fast, även om hans framtoning modererats en del. För det talar även hans inställning i försvarsfrågan i slutet av 1920- och början av 1930-talet. Ännu var det lång väg till landsfadersrollen två decennier senare. Den förändrade framtoningen i försvarsfrågan innebar inte – för att återknyta till frågan i uppsatsens rubrik – att försvarsnihilisten förändrades till försvarsvän. Istället innebar den att den mera moderat framtonande resultatpolitikern började träda fram där tidigare bilden av den radikale agitatorn dominerat.

